

ЕКОНОМІКА РОЗВИТКУ

ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ЕКОНОМІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ СЕМЕНА КУЗНЕЦЯ

НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ
ВИДАЄТЬСЯ ЩОКВАРТАЛЬНО

№ 4 (84)

Харків
ХНЕУ ім. С. Кузнеця
2017

Засновник
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ
ЕКОНОМІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ СЕМЕНА КУЗНЕЦЯ

Науковий журнал "Економіка розвитку" видається з березня 2002 року, перереєстрований у зв'язку зі зміною назви засновника (Рєєстраційний номер свідоцтва – КВ № 21173-10973 ПР від 23.01.2015 р.)

Науковий журнал "Економіка розвитку" включено до **Переліку наукових фахових видань України** (наказ Міністерства освіти і науки України від 12.05.2015 р. № 528, додаток 10).

Періодичне видання Науковий журнал "Економіка розвитку" включено до Каталогу видань України з доставкою. **Індекс видання – 49222.**

Web-сайт наукового журналу:
<http://www.ed.ksue.edu.ua/ER/UER/index.html>

Web-сайти, на яких представлено науковий журнал:

- ✓ Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського: http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Ecoroz/index.html
- ✓ Научная электронная библиотека: http://elibrary.ru/title_about.asp?id=32869
- ✓ DOAJ – Directory of Open Access Journals: <http://www.doaj.org/doaj?func=openurl&genre=journal&issn=16831942>
- ✓ BASE – Bielefeld Academic Search Engine: <http://www.base-search.net/Search/Results?lookfor=ur%3Aed.ksue.edu.ua&refid=dclink>
- ✓ WorldCat: http://www.worldcat.org/title/economics-of-development/oclc/774086872&referer=brief_results
- ✓ Index Copernicus International S.A.: <http://journals.indexcopernicus.com/passport.php?id=7897>
- ✓ The Asian Education Index: http://www.asian-education-index.com/business_index_E.php
- ✓ Ulrichsweb™ Global Serials Directory: <http://ulrichsweb.serialssolutions.com>

ЕКОНОМІКА
РОЗВИТКУ
ECONOMICS
OF DEVELOPMENT

грудень 2017 р. № 4 (84)
Затверджено на засіданні вченої ради університету.
Протокол № 3 від 20.11.2017 р.

Редакційна колегія

Пономаренко В. С. – д-р екон. наук, професор ХНЕУ ім. С. Кузнеця (головний редактор)

- Афанасьєв М. В.** – канд. екон. наук, професор ХНЕУ ім. С. Кузнеця
Внукова Н. М. – д-р екон. наук, професор ХНЕУ ім. С. Кузнеця
Гавкалова Н. Л. – д-р екон. наук, професор ХНЕУ ім. С. Кузнеця
Гонтарева І. В. – д-р екон. наук, професор ХНЕУ ім. С. Кузнеця (науковий редактор)
Дікань Л. В. – канд. екон. наук, професор ХНЕУ ім. С. Кузнеця
Дороніна М. С. – д-р екон. наук, професор ХНЕУ ім. С. Кузнеця
Дорохов О. В. – канд. техн. наук, професор ХНЕУ ім. С. Кузнеця
Іванов Ю. Б. – д-р екон. наук, професор Науково-дослідного центру індустріальних проблем розвитку НАН України
Кизим М. О. – д-р екон. наук, професор Науково-дослідного центру індустріальних проблем розвитку НАН України
Клебанова Т. С. – д-р екон. наук, професор ХНЕУ ім. С. Кузнеця
Козьменко О. В. – д-р екон. наук, професор Української академії банківської справи Національного банку України
Колодізєв О. М. – д-р екон. наук, професор ХНЕУ ім. С. Кузнеця
Криворотов В. В. – д-р екон. наук, професор Уральського федерального університету імені першого Президента Росії Б. Н. Ельцина (Россія)
Левикін В. М. – д-р техн. наук, професор Харківського національного університету радіоелектроніки
Лутай Л. А. – д-р екон. наук, професор Донецького національного університету економіки і торгівлі імені Михайла Туган-Барановського
Малярець Л. М. – д-р екон. наук, професор ХНЕУ ім. С. Кузнеця
Назарова Г. В. – д-р екон. наук, професор ХНЕУ ім. С. Кузнеця
Нижнегородцев Р. М. – д-р екон. наук, зав. лабораторією Інституту проблем управління РАН (Россія)
Орлов П. А. – д-р екон. наук, професор ХНЕУ ім. С. Кузнеця
Отенко І. П. – д-р екон. наук, професор ХНЕУ ім. С. Кузнеця
Пилипенко А. А. – д-р екон. наук, професор ХНЕУ ім. С. Кузнеця (заступник головного редактора)
Попов О. Є. – д-р екон. наук, професор ХНЕУ ім. С. Кузнеця
Пушкар О. І. – д-р екон. наук, професор ХНЕУ ім. С. Кузнеця
Раєвська О. В. – д-р екон. наук, професор ХНЕУ ім. С. Кузнеця
Чернов В. Г. – д-р екон. наук, професор Владимирського державного університету (Россія)
Чухрай Н. І. – д-р екон. наук, професор Національного університету "Львівська політехніка"

- Ястремська О. М.** – д-р екон. наук, професор ХНЕУ ім. С. Кузнеця
Chauchat Jean-Hugues – Professeur (HdR) de l'Université Lumière Lyon2 (France)
Chen Wei – PhD, Professor, Hebei University of Science and Technology (China)
Gang Fan – Dr., Professor, Graduate School of Chinese Academy of Social Sciences; Director of China's National Economic Research Institute (China)
Hofshäbler Hannes – Professor, Upper Austria University of Applied Sciences (Austria)
Hollner Helmut – FH-Prof. DL Dr Techn University of Applied Sciences FH "Technikum Wienn" (Austria)
Kalashnikov Vitaliy – Economy Doctor (ED), Assistant Professor, Universidad Autónoma de Nuevo León (Mexico)
Ohrimenco Serghei – Dr. Sc. (Econ.), Professor, Academy of Economic Studies (Moldova)
Pucher Robert – FH-Prof. DL Dr Techn, University of Applied Sciences FH "Technikum Wienn" (Austria)
Sarkisyan Agop – PhD, D.A., Tsenov Academy of Economics (Bulgaria)
Solarz Jan Krzysztof – Prof. nadzw. dr hab., Akademia finansów, Warszawa (Poland)
Vulanovic Milos – PhD, Assistant Professor of Finance, Western New England University (USA)
Wackowski Kazimierz – Prof. nzw. dr hab., Politechnika Warszawska (Poland)
John (Jack) William McNeill – PhD, Professor of Anthropology and Intercultural Studies, Providence University College (Canada)
Irina Yatskiv – Dr. Sc. Eng., Vice rector, Professor, Transport and Telecommunication Institute (Latvia)
Duro Benic – PhD, Full Professor with tenure, University of Dubrovnik (Croatia)
Christine Cooper – PhD MSc BA (Hons), Professor, University of Strathclyde, Glasgow (UK)
Dalia Streimikiene – Dr., Professor, Lithuanian Energy Institute, Vilnius University Kaunas Faculty of Humanities (Lithuania)
Mirjana Pejic Bach – Full Professor, University of Zagreb (Croatia)
Borut Jereb – PhD, Associate Professor, University of Maribor (Slovenia)
Mimo Draskovic – PhD, Maritime Faculty of Kotor (Montenegro)
Filip Stanislav – PhD, Associate Professor, 1st Vice-Rector for Foreign Affairs and PR of the Higher School of Economics and Public Administration Management (Slovak Republic)
Ryszard Pukala – PhD, Vice-Rector for Students' Affairs, Bronislaw Markiewicz State School of Technology and Economics (Poland)

- Науковий журнал є журналом із відкритим доступом згідно з визначенням BOAI.
- Статті для публікації в науковому журналі відбираються на умовах подвійного закритого ("сліпого") рецензування.
- Відповідальність за достовірність фактів, дат, назв, імен, прізвищ, цифрових даних, які наводяться, несуть автори статей.
- Редакція може публікувати статті в порядку обговорення, не поділяючи точки зору авторів.
- У разі передрукування матеріалів посилання на "Економіку розвитку" обов'язкове.

© Харківський національний економічний університет імені Семена Кузнеця, 2017
© Науковий журнал "Економіка розвитку", 2017
© ХНЕУ ім. С. Кузнеця, дизайн обкладинки, 2017

Зміст

Механізм регулювання економіки

Черкас Н. І. Економічний вимір ефективності участі країн у глобальних ланцюгах вартості.....	5
Шматько Н. М. Концептуальні засади підтримки стійкості функціонування великомасштабних економіко-виробничих систем.....	16
Берест М. М., Дудка М. О. Оцінка рівня стійкого розвитку агропромислового сектору економіки України.....	27
Губарева І. О., Середіна Г. В. Прогнозування індикаторів фінансової безпеки України.....	38

Економіка підприємства та управління виробництвом

Лепейко Т. І., Баланович А. М. Прогнозування сучасних ринкових тенденцій у контексті обґрунтування стратегії розвитку підприємства.....	49
ЧмUTOва І. М., Харитоновa В. С. Ризик-орієнтований підхід до формування фінансової стратегії банку.....	59
Гуцалюк О. М. Динамічне обґрунтування інтеграційної стратегії корпоративного розвитку.....	67

Ефективність управління персоналом на підприємстві

Уманець Т. В., Дарієнко О. В. Інноваційний кадровий потенціал як основа наукової підтримки технологічного підприємництва.....	75
Кратт О. А., Кірнос І. О. Чинники роботи в пенсійному віці.....	82
Курій Л. О. Гендерна рівність як невід'ємна складова корпоративної соціальної відповідальності підприємств.....	90

Contents

Economics Regulation Mechanism

N. Cherkas. The Economic Measuring of Efficiency of Countries' Participation in Global Value Chains.....	5
N. Shmatko. The Conceptual Background for Facilitation of Large-Scale Economic and Production Systems' Sustainability	16
M. Berest, M. Dudka. Assessing the Level of the Agribusiness Sustainable Development in the Economy of Ukraine.....	27
I. Hubarieva, H. Seredina. Forecasting the Indicators of Financial Security of Ukraine.....	38

Economics of Enterprise and Production Management

T. Lepeyko, A. Balanovych. Forecasting the Contemporary Market Trends in the Context of Substantiation of the Enterprise Development Strategy.....	49
I. Chmutova, V. Kharytonova. The Risk-Oriented Approach to the Bank Financial Strategy Development.....	59
A. Gutsalyuk. The Dynamic Grounds for Corporate Development Integration Strategy.....	67

Human Resource Management (HRM) Efficiency at the Enterprise

T. Umanets, O. Darienko. Innovative Personal Potential as a Basis of Scientific Support for Technological Enterprise.....	75
O. Kratt, I. Kimos. The Factors of Employment at the Retirement Age.....	82
L. Kurii. Gender Equality as an Essential Component of Corporate Social Responsibility.....	90

*Когда наука достигает какой-либо вершины,
с нее открывается обширная перспектива
дальнейшего пути.*

С. И. Вавилов

Механізм регулювання економіки

УДК 339.54

JEL Classification: F12; F42

ЕКОНОМІЧНИЙ ВИМІР ЕФЕКТИВНОСТІ УЧАСТІ КРАЇН У ГЛОБАЛЬНИХ ЛАНЦЮГАХ ВАРТОСТІ

Черкас Н. І.

Черкас Н. І. Економічний вимір ефективності участі країн у глобальних ланцюгах вартості / Н. І. Черкас // Економіка розвитку. – 2017. – № 4 (84). – С. 5–16.

Упродовж останніх трьох десятиліть у світовій торгівлі значно зросла роль глобальних ланцюгів вартості (ГЛВ), що поєднують виробників, постачальників та споживачів у всьому світі. Показники торговельної статистики не завжди відображають переміщення доданої вартості між країнами. Низка міжнародних ініціатив оцінювання ГЛВ, розпочатих університетами та дослідними центрами, ґрунтується на побудові міжнародних таблиць шляхом об'єднання національних даних окремих країн. Автором проаналізовано основні теоретичні підходи до оцінювання участі країн у ГЛВ та виявлено принципові відмінностей між провідними світовими експортерами за показниками ефективності участі у ГЛВ. Розглянуто особливості застосування міжнародних таблиць "Витрати-Випуск" для розмежування внутрішньої та іноземної доданої вартості у фрагментації процесів виробництва. Систематизовано основні напрями еволюції досліджень вимірювання ГЛВ. Проаналізовано частку внутрішньої доданої вартості в експорті провідних експортерів світу та структуру доданої вартості в секторі послуг. Визначено, що близько половини загальної вартості експорту в більшості виробників надходить із зовнішніх джерел, що координуються регіональними/глобальними мережами виробництва. Розглянуто індикатори виміру ГЛВ – індекс участі у ГЛВ, що складається із двох компонент: форвардної участі та зворотної участі (вертикальної спеціалізації). На основі даних ОЕСР-COT, досліджено структуру індексу участі у ГЛВ для різних країн та окремих секторів економіки: сільського господарства, видобування природних ресурсів, бізнес-послуг та електричного й оптичного обладнання. Згідно з результатами, низькі показники участі у ГЛВ характерні для країн, що розвиваються, які експортують сировинні товари з низьким рівнем внутрішньої доданої вартості. Практичне застосування результатів дослідження є важливим для формування національної стратегії економічного розвитку, що ґрунтується на активізації участі країни у ГЛВ.

Ключові слова: додана вартість, глобальні ланцюги вартості, міжнародні таблиці "Витрати-Випуск", форвардна участь у ГЛВ, зворотна участь у ГЛВ.

ЕКОНОМИЧЕСКОЕ ИЗМЕРЕНИЕ ЭФФЕКТИВНОСТИ УЧАСТИЯ СТРАН В ГЛОБАЛЬНЫХ ЦЕПОЧКАХ СТОИМОСТИ

Черкас Н. И.

На протяжении последних трех десятилетий в мировой торговле значительно возросла роль глобальных цепочек стоимости (ГЦС), объединяющих производителей, поставщиков и потребителей во всем мире. Показатели торговой статистики не всегда отражают перемещение добавленной стоимости

между странами. Ряд международных инициатив оценки ГЦС, начатых университетами и исследовательскими центрами, основан на построении международных таблиц путем объединения национальных данных отдельных стран. Автором проанализированы основные теоретические подходы к оценке участия стран в ГЦС и выявлены принципиальные различия между ведущими мировыми экспортерами по показателям эффективности участия в ГЦС. Рассмотрены особенности применения международных таблиц "Затраты-Выпуск" для разграничения внутренней и иностранной добавленной стоимости в фрагментации процессов производства. Систематизированы основные направления эволюции исследований измерения ГЦС. Проанализирована доля внутренней добавленной стоимости в экспорте ведущих экспортеров мира и структура добавленной стоимости в секторе услуг. Определено, что около половины общей стоимости экспорта у большинства производителей поступает из внешних источников, координируемых региональными/глобальными сетями производства. Рассмотрены индикаторы измерения ГЦС – индекс участия в ГЦС, состоящий из двух компонентов: форвардного участия и обратного участия (вертикальной специализации). На основе данных ОЭСР-ВТО, исследована структура индекса участия в ГЦС для различных стран и отдельных секторов экономики: сельского хозяйства, добычи природных ресурсов, бизнес услуг и электрического и оптического оборудования. Согласно результатам, низкие показатели участия в ГЦС характерны для развивающихся стран, экспортирующих сырьевые товары с низким уровнем внутренней добавленной стоимости. Практическое применение результатов исследования важно для формирования национальной стратегии экономического развития, основанной на активизации участия страны в ГЦС.

Ключевые слова: добавленная стоимость, глобальные цепочки стоимости, международные таблицы "Затраты-Выпуск", форвардное участие в ГЦС, обратное участие в ГЦС.

THE ECONOMIC MEASURING OF EFFICIENCY OF COUNTRIES' PARTICIPATION IN GLOBAL VALUE CHAINS

N. Cherkas

Over the recent three decades, the role of global value chains (GVC) has significantly increased in the world trade, linking together manufacturers, suppliers and consumers around the world. Gross trade statistics is often unable to track the movement of value added between the countries. A number of international GVC assessment initiatives launched by universities and research centers are based on composing the international tables by combining national data from individual countries. The author has analyzed the main theoretical approaches to evaluation of the countries' participation in GVC and identified fundamental differences between leading world exporters in terms of efficiency of their participation in GVC. The study has examined the specific features of application of international "Input-Output" tables in order to distinguish between domestic and foreign value added in the fragmentation of production processes. The main directions of the research evolution of measuring GVC have been systematized. The share of domestic added value in the export of the leading world exporters and the structure of value added in the service sector have been analyzed. It has been estimated that about half of the total export value of most producers comes from external sources which are coordinated by regional/global production networks. Consideration has been given to such indicators of the GVC measurement as the index of GVC participation and its two components: forward participation and backward participation or vertical specialization. Based on OECD-WTO data, the structure of the GVC participation index for different countries and separate sectors of the economy (agriculture, mining and quarrying, business services, electrical and optical equipment) has been researched. According to the results, the low rates of GVC participation are typical of developing countries which export raw materials with low level of domestic value added. The practical application of research results is important for the introduction of national economic development strategy, based on the facilitation of countries' participation in the GVC.

Keywords: value added, global value chains, international "Input-Output" tables, forward GVC participation, backward GVC participation.

Провідною тенденцією світової економіки XXI ст. є інтенсифікація глобальних ланцюгів вартості, які формують комплексні глобальні мережі, що, за оцінками експертів, становлять від 70 до 80 % світової торгівлі [1]. Останнім часом зростає кількість наукових праць, що стосуються аналізу процесів глобалізації з точки зору формування глобальних мереж та лан-

цюгів створення вартості [1 – 12]. Глобальні ланцюги вартості (англ. GVC – global value chains) – це сукупність процесів у різних частинах світу, кожен із яких додає вартість до товарів, що виробляють, або послуг, що надають [6]. У звіті Світового банку 2010 р. про розвиток світової економіки в посткризовий період, зазначено, що ГЛВ стали "хребтом та центральною

нервовою системою світової економіки", оскільки виробничі процеси в багатьох секторах промисловості фрагментовані та переміщені у глобальному масштабі [13].

Сучасні тенденції зростання міжнародної фрагментації виробництва призводять до того, що валові показники торговельної статистики створюють "оманливі уявлення" про стан зовнішньої торгівлі окремих країн і, відповідно, спричиняють недосконалу зовнішньоторговельну політику [1; 3; 6]. Для прикладу, експортоорієнтовані стратегії економічного розвитку можуть підтримувати невідповідні галузі виробництва та експортні ринки. Існують ризики, що політика протекціонізму, на основі валових показників торговельних дисбалансів, є неефективною, оскільки спрямована на країни, що перебувають на кінцевих етапах глобальних ланцюгів вартості (ГЛВ) [7; 13]. Часто тарифні та нетарифні торговельні бар'єри обмежують конкурентоспроможність національних виробників, адже імпорتنі компоненти необхідні для експорту [8].

Створення доданої вартості класифікують як елемент ГЛВ, коли фактори виробництва перетинають національний кордон [9]. У межах ланцюга постачань кожен виробник купує матеріали, а потім додає вартість, яку включають до вартості наступного етапу виробництва. На кожному етапі процесу, коли товар перетинає міжнародний кордон, додана вартість торговельного потоку дорівнює доданій вартості, створеній у країні-експортері [2]. Проте, оскільки всю офіційну торговельну статистику вимірюють у валових показниках, що містить проміжну та кінцеву продукцію, часто відбувається "подвійний рахунок" вартості проміжних товарів [14].

Попри значні напрацювання в міжнародних дослідженнях основних питань розвитку концепції глобальних ланцюгів вартості, організаційної структури глобальних мереж і тематичних досліджень фрагментації окремих секторів, залишаються невирішеними питання узагальнення параметрів кількісного виміру участі країн у глобальних мережах та ланцюгах.

Актуальність теми обумовила мету дослідження, що полягає в аналізі основних теоретичних підходів до оцінювання участі країн у ГЛВ на основі використання міжнародних таблиць "Витрати-Випуск" та виявленні принципових відмінностей між провідними світовими експортерами за показниками ефективності участі у ГЛВ. Досягненню поставленої мети підпорядковано виконання декількох завдань: 1) аналізу еволюції основних досліджень оцінювання глобальних мереж та ланцюгів вартості; 2) характеристики побудови міжнародних таблиць "Витрати-Випуск"; 3) оцінювання внутрішньої доданої вартості в експорті провідних експортерів світу; 4) аналізу основних індикаторів участі країн у ГЛВ; 5) дослідження структури індексу участі у ГЛВ для різних країн та окремих секторів економіки.

В емпіричних дослідженнях глобальних мереж, що координують ГЛВ учені не дійшли згоди щодо уніфікованого методу вимірювання та оцінювання цих складних систем. Відповідно, в економічній літературі розвивалися різні напрями вимірювання ГЛВ і мереж, що ґрунтувалися на відмінних концепціях та методах. Можна виокремити три основних методологічних підходи: а) міжнародна торговельна статистика проміжної продукції та компонентів; б) офшоринг у митній статистиці; в) світові/міжнародні таблиці "Витрати-Випуск" (англ. World Input-Output Tables) (рис. 1).

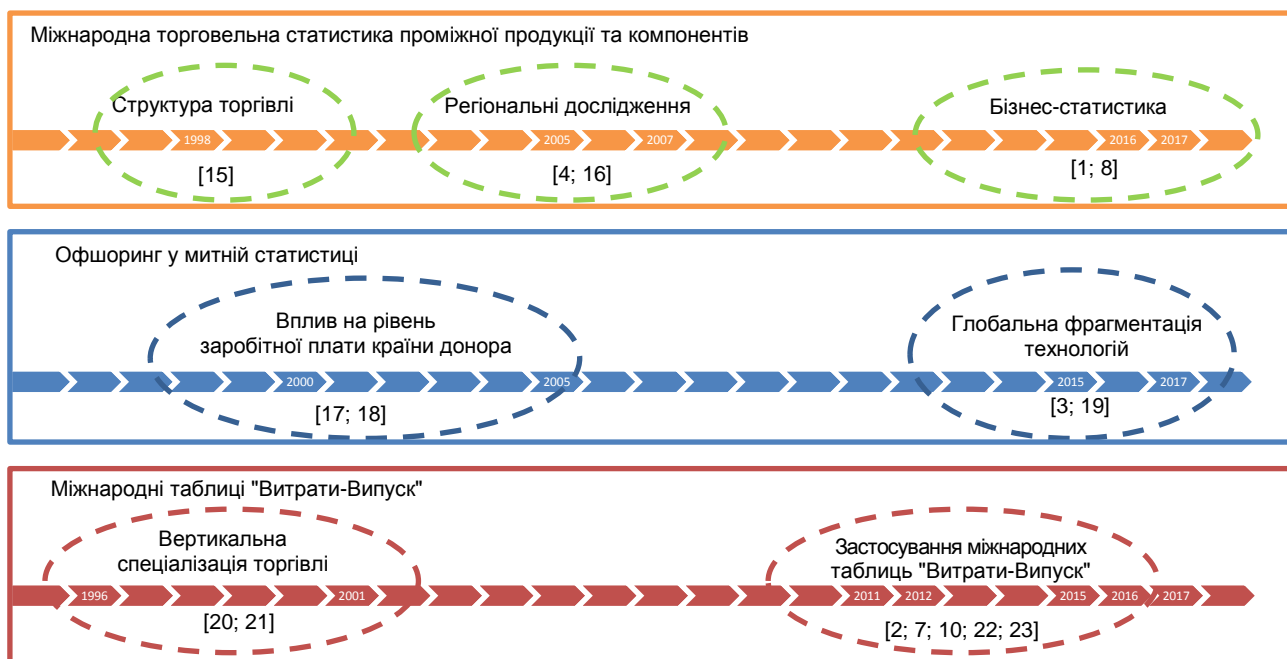

Рис. 1. Еволюція основних досліджень вимірювання ГЛВ (складено автором)
 [The evolution of main research directions of measuring GVC (developed by the author)]

Для вимірювання доданої вартості в торгівлі офіційна торговельна статистика містить інформацію щодо внутрішнього або іноземного контенту експорту [4; 15; 16], однак досить складно оцінити додану вартість в імпорті або внутрішній вміст імпорту. Значною мірою оцінювання міжнародної торгівлі на основі доданої вартості ґрунтується на використанні міжнародних таблиць "Витрати-Випуск", побудованих шляхом об'єднання національних даних окремих країн [2; 7; 22]. Найбільш інформативною базою даних вважають WIOD (англ. World Input-Output Database), засновану у 2012 р. у Гронінгенському університеті (Нідерланди), що охоплює 40 країн за 1995 – 2014 рр. [23]. Азійський банк розвитку забезпечує азійські міжнародні таблиці "Витрати-Випуск", що охоплюють 18 країн за 2000, 2005 – 2008 та 2011 рр. [24].

Для розмежування внутрішнього та зовнішнього змісту факторів у різних процесах виробництва, застосовують міжнародні таблиці "Витрати-Випуск", що містять матриці відповідних коефіцієнтів для експорту та імпорту [12]. Припустимо, що світова економіка складається із G країн та N секторів. Розглянемо її економічну структуру у вигляді міжнародної моделі "Витрати-Випуск" (англ. Inter-Country Input-Output model). У табл. 1 наведено матрицю потоків проміжної продукції $N \times N$ (Z^{sr} – матриця продукції, що виробляють у країні s і споживають у країні r). Y^{sr} – це вектор $N \times 1$ кінцевої продукції, що виробляють у країні s і споживають у країні r. X^s – вектор $N \times 1$ валового виробництва у країні s, а Va^s – вектор $N \times 1$ прямої доданої вартості у країні s.

Таблиця 1

Базова модель міжнародної таблиці "Витрати-Випуск" [10]
[The basic model of the International "Input-Output" table [10]]

Випуск \ Витрати	Проміжне використання				Кінцевий попит				Загальне виробництво (Total Output)
	1	2	...	G	1	2	...	G	
1	Z^{11}	Z^{12}	...	Z^{1g}	Y^{11}	Y^{12}	...	Y^{1g}	X^1
2	Z^{21}	Z^{22}	...	Z^{2g}	Y^{21}	Y^{22}	...	Y^{2g}	X^2
...
G	Z^{g1}	Z^{g2}	...	Z^{gg}	Y^{g1}	Y^{g2}	...	Y^{gg}	X^g
Додана вартість	Va^1	Va^2	...	Va^g					
Сума витрат (Total Input)	$(X^1)'$	$(X^2)'$...	$(X^g)'$					

ОЕСР, Світова організація торгівлі та Світовий банк сприяють ініціативам розвитку статистики торгівлі з урахуванням доданої вартості. Спільна ініціатива ОЕСР-COT розробляє базу даних TiVA (англ. Trade in Value-Added), що містить показники для 63 країн, зокрема ЄС-28, G-20, більшість країн Сходу та Південно-Східної Азії, а також окремі країни Латинської Америки [2]. База даних охоплює 34 сектори, у тому числі 16 секторів промисловості та 14 секторів послуг за 1995 – 2011 рр. Заплановано інтеграцію цієї ініціативи в міжнародну систему статистики. Окрім міжнародних таблиць "Витрати-Випуск", база даних TiVA розраховує індикатори ГЛВ, зокрема: 1) участь у ГЛВ через проміжний імпорнт як складову частину експорту (зворотні зв'язки) та внутрішню додану вартість в експорті партнерів (форвардні зв'язки); 2) двосторонні торговельні відносини на основі доданої вартості, що міститься у внутрішньому попиті; 3) глобальну орієнтацію промисловості, тобто частку доданої вартості промислового виробництва, що міститься в зовнішньому попиті, тощо [9].

Існують також інші міжнародні ініціативи вимірювання доданої вартості в міжнародній торгівлі, що здійснюють університети та дослідні центри. До них, зокрема, належать: Проект глобального аналізу торгівлі (англ. GTAP – Global Trade Analysis Project) [25]; ініціатива Європейської комісії EXIOPOL (оцінювання екологічних наслідків за допомогою інструментів таблиць "Витрати-Випуск"), що об'єднує 18 університетів та дослідних центрів із Європи, Китаю та Індії [26]; регіональні таблиці "Витрати-Випуск" Eora MRIO, що містять соціальні та екологічні показники для 187 країн [27]; Робоча група із глобального виробництва (англ. Task Force on Global Production), створена Європейською економічною комісією ООН [14]. Основні бази даних світових таблиць "Витрати-Випуск" для аналізу ГЛВ наведено в табл. 2.

Для кращого розуміння особливостей участі країн у ГЛВ слід розглянути основні тенденції структури доданої вартості у світових потоках торгівлі із використанням міжнародних таблиць "Витрати-Випуск". Зростання валового експорту у світі відбувається, завдяки інтенсифікації ГЛВ, адже для виробництва товарів експорту, проміжна продукція часто перетинає багато кордонів. Відповідно, відбувається зниження внутрішнього контенту доданої вартості в експорті (рис. 2). Найбільш динамічне зростання експорту та доданої вартості спостерігалось у країнах Азійсько-Тихоокеанського регіону (АТЕС), до якого входить 21 країна. Частка держав-членів становить 41,6 % світового населення, 55,4 % ВВП та 44,8 % міжнародної торгівлі [28]. Країни АТЕС демонструють високі темпи зростання експорту загалом та високотехнологічного зокрема, що є основою ключової ролі регіону у глобальних процесах фрагментації та мережевізації [29]. Неодноразово у працях міжнародних дослідників наявна думка, що Східна Азія – це "фабрика світу" [1; 4; 16].

Основні бази даних світових таблиць "Витрати-Випуск" (розроблено автором)
[The main Databases of the World "Input-Output"
tables (developed by the author)]

Проекти	Організації	Кількість країн	Покриття секторів і субсекторів	Періоди	Методологічна основа
Світова база даних "Витрати-Випуск" WIOD (англ. World Input-Output Database)	Гронінгенський університет	40	35	1995 – 2014	[23]
Спільна ініціатива ОЕСР-COT оцінювання торгівлі доданою вартістю TiVA (англ. Trade in Value Added Inter-country Input-Output database)	ОЕСР, COT	63	34	1995 – 2011	[2]
Проект глобального аналізу торгівлі GTAP (англ. Global Trade Analysis Project)	Консорціум із 27 установ	140	57	2004, 2007, 2011	[25]
Система екологічного обліку за допомогою зовнішніх даних та інструментів "Витрати-Випуск" (англ. EXIOPOL)	18 наукових установ Європи, Китаю та Індії	43	129	2000, 2007	[26]
Регіональні таблиці "Витрати-Випуск" Eora MRIO (англ. Multi-Region Input-Output Table)	ЮНКТАД	187	26 – 15 909	1990 – 2012	[27]
Азійські міжнародні таблиці "Витрати-Випуск"	IDE-JETRO	18	76	2000, 2005 – 2008, 2011	[24]

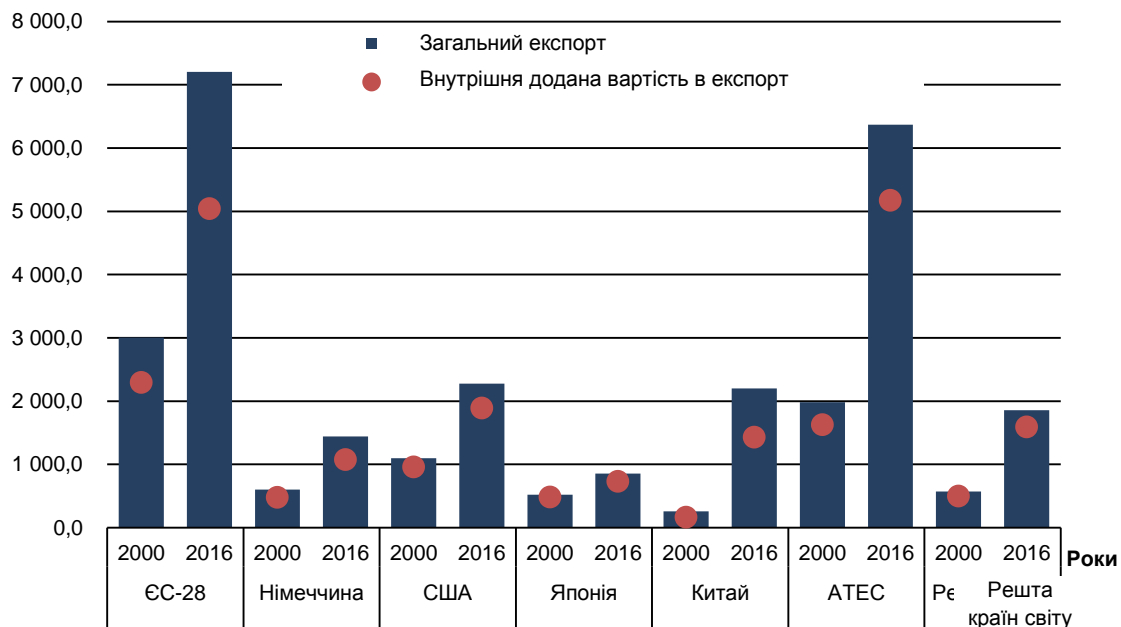

Рис. 2. Загальний експорт та внутрішня додана вартість в експорті (млрд дол. США)
(побудовано автором за даними [9])

[Total exports and domestic value added in exports (USD billion)
(compiled by the author based on [9])]

Примітка. АТЕС – Азійсько-Тихоокеанське економічне співробітництво (англ. АPEC – The Asia-Pacific Economic Cooperation).

В основному, висока частка внутрішньої доданої вартості в експорті характерна для великих (за рівнем ВВП) економік та/або експортерів природних ресурсів (рис. 3). Рівень продуктивності в сировинних секторах є значно нижчим, ніж у секторах економіки, що характеризуються високим рівнем технологічності [30]. Відповідно, у країнах із нижчим рівнем ВВП спостерігають вищі показники іноземної доданої вартості в експорті. У країнах ЄС зовнішній контент доданої вартості в експорті становить близько 30 %. Варто зазначити високі позиції країн БРІК, завдяки масштабним інституційним та структурним перетворенням, що сприяли їхньому активному включенню у світові економічні структури [31].

Сектор послуг становить близько 70 % ВВП у більшості країн із високим рівнем доходів [14]. Проте за валовими показниками торгівля послугами нараховує менше ніж 25 % загальної зовнішньої торгівлі більшості країн.

Це частково відображає факт, що значна частина послуг, переважно, не є товарами зовнішньої торгівлі (англ. non-tradable sector), наприклад державні послуги, освіта, будівництво, тощо [7]. Однак сектор послуг забезпечує вагомий вклад у проміжну продукцію для виробництва та експорту.

Частка доданої вартості сектору послуг у загальному експорті для більшості країн ОЕСР становить понад 50 % (рис. 4). Переважно, країни, що розвиваються, та такі експортери природних ресурсів, як Саудівська Аравія, Норвегія, Чилі та Австралія, мають низький рівень послуг в експорті. В Індії більше половини вартості валового експорту надходить зі сфери послуг, що відображає тенденцію аутсорсингу з розвинених країн. Чітко простежують незначний внесок в експорт послуг, які мають іноземне походження. Такий результат відповідає оцінкам дослідження [32] щодо невисокої залежності країн від імпорту туристичних послуг, яка коливається на рівні 2 – 20 %.

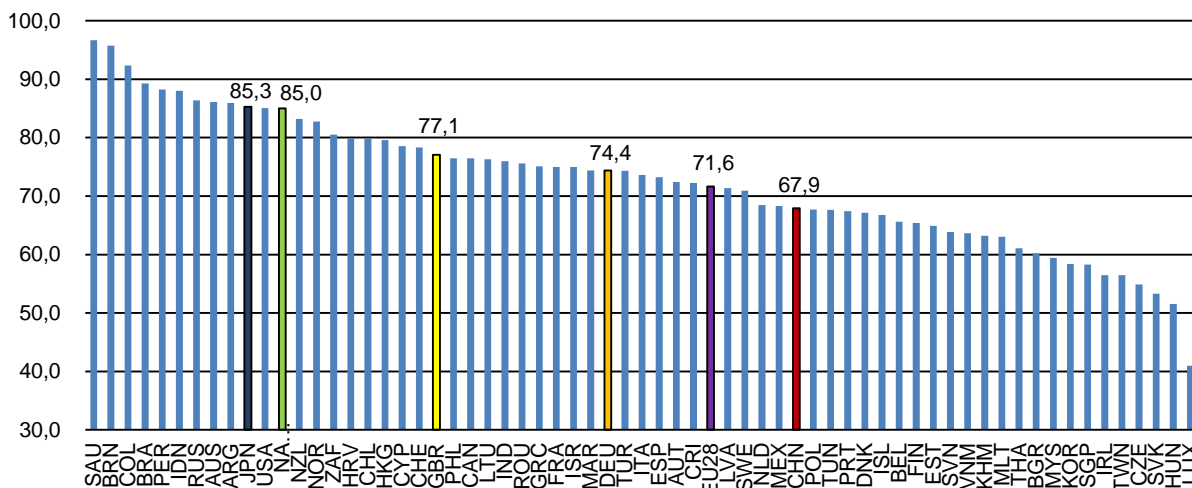

Рис. 3. Внутрішня додана вартість в експорті (%), 2014 р. (побудовано автором за даними [9])
[Domestic value added in exports (%), 2014 (compiled by the author based on [9]).]

Примітка. Позначення країн відповідають міжнародній класифікації кодів ISO; ROW – решта країн світу.

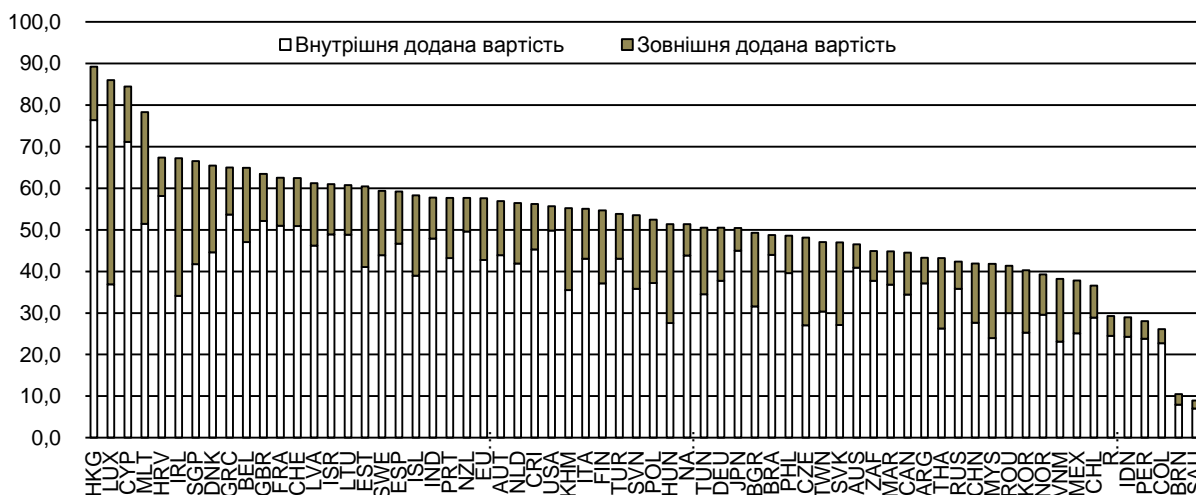

Рис. 4.Dodana вартість сектору послуг у % до загального експорту, 2014 р. (побудовано автором за даними [9])
[Added value of the service sector, % of total exports, 2014 (compiled by the author based on [9]).]

Примітка. Позначення країн відповідають міжнародній класифікації кодів ISO; ROW – решта країн світу.

Більш відчутні ознаки масштабу ГЛВ спостерігають під час аналізу окремих секторів. Наприклад, у секторі транспортних засобів та обладнання від однієї третини до половини загальної вартості експорту в більшості виробників надходить із зовнішніх джерел (рис. 5а), що координуються регіональними мережами виробництва. У Німеччині зовнішня додана вартість становить 33 %, у США – 29 %, а у Японії – лише 14 %, що відображає більшу частку доданої вартості від внутрішніх постачальників. Подібні закономірності виникають і в інших секторах із високим ступенем міжнародної фрагментації. Наприклад, у Китаї та Південній Кореї, зовнішня частка експорту машинобудування становила 30 і 40 %, відповідно (рис. 5б), а в Тайвані – 53 %. Найменшу частку зовнішньої доданої вартості в експорті машинобудування серед країн-лідерів спостерігають у Японії – 15 %. Відносно низька частка зовнішнього контенту в Італії (25 %), імовірно, відображає ефективні внутрішні мережі малих та середніх підприємств.

Оцінювання торгівлі доданою вартістю передбачає декомпозицію загального експорту з виокремлен-

ням внутрішньої та зовнішньої компонент доданої вартості (рис. 6). Внутрішня складова частина доданої вартості в експорті складається з таких елементів, як:

а) внутрішня додана вартість в експорті кінцевої продукції (продукт або послуга, що безпосередньо споживають у країні-імпортері);

б) внутрішня додана вартість в експорті до третіх країн (проміжну продукцію/послугу експортують у країну Б, яка реекспортує у країну В у складі іншої продукції/послуги → форвардна участь у ГЛВ);

в) внутрішня додана вартість, що реімпортують у країну (внутрішня додана вартість в експорті ресурсів / проміжної продукції, що повертають у країну походження у вигляді проміжної продукції та використовують для експорту, – внутрішня складова частина доданої вартості в імпорті країни);

г) іноземна складова частина доданої вартості в експорті, або вертикальна спеціалізація (додана вартість у ресурсах / проміжній продукції, що імпортують для виробництва проміжної або кінцевої продукції/послуги для експорту, → зворотна участь у ГЛВ).

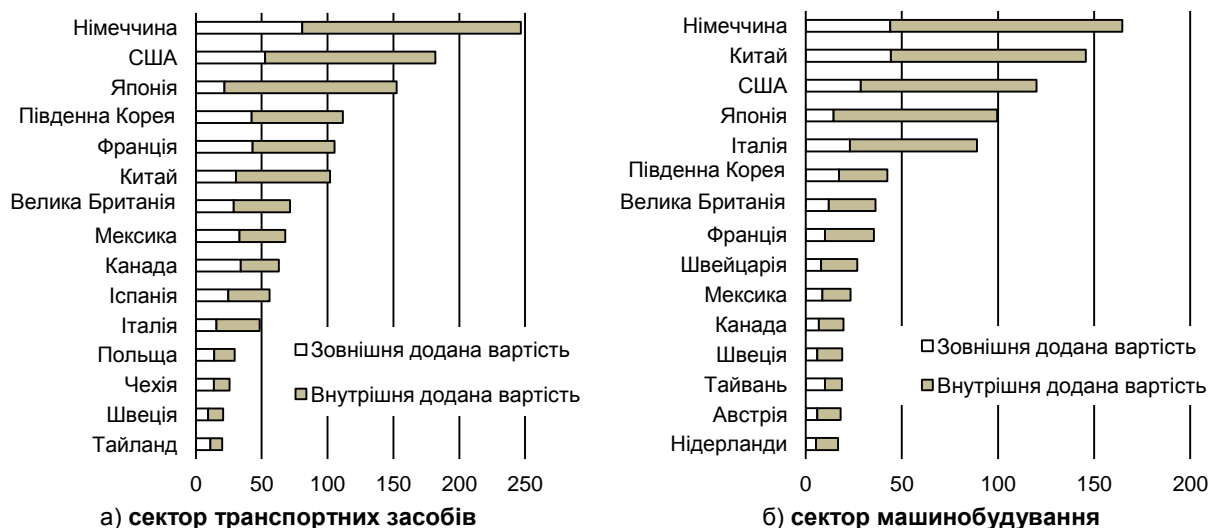

Рис. 5. Країни-лідери в експорті доданої вартості (млрд дол. США), 2014 р. (побудовано автором за даними [9])
 [The leading countries in exports of value added (USD billion), 2014 (compiled by the author based on [9])]

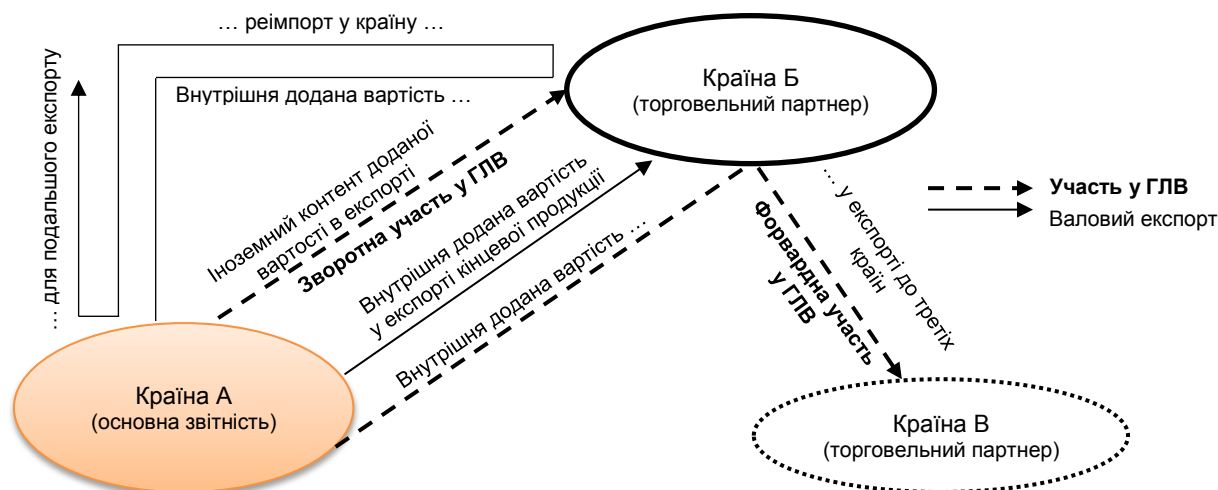

Рис. 6. Компоненти доданої вартості у валовому експорті та торговельних потоках ГЛВ [9]
 [The components of value added in gross exports and trade flows of GVC [9]]

У дослідженнях оцінки участі країн у глобальних мережах та ГЛВ можна виокремити такі індикатори, як:

- індекс участі у ГЛВ (англ. GVC participation index), що складається із двох компонент: форвардної участі у ГЛВ (англ. Forward participation to GVCs) та зворотної участі у ГЛВ (англ. Backward participation to GVCs), або вертикальної спеціалізації [1]:

$$GVC_{\text{Participation}_{ik}} = \frac{FV_{ik}}{E_{ik}} + \frac{IV_{ik}}{E_{ik}}, \quad (1)$$

де $GVC_{\text{Participation}_{ik}}$ – індекс участі у ГЛВ;

FV_{ik} – зовнішня додана вартості в експорті E_{ik} , для країни i та сектору k ;

IV_{ik} – внутрішня додана вартість в експорті до третіх країн для країни i та сектору k ;

- індекс кількості етапів виробництва, що визначає довжину ГЛВ [10]:

$$N_i = 1 + \sum_j \mu_{ij} N_j, \quad (2)$$

де N_i – індекс кількості етапів виробництва;

μ_{ij} – загальна вартість вкладів сектору j для виробництва продукції в еквіваленті один дол. США в сектору i .

Одне рівняння розраховують для кожного сектору, що в підсумку дає систему лінійних рівнянь для отримання N_i ;

- індекс відстані до кінцевого попиту, що оцінює розміщення країн у ГЛВ [10].

$$D_i = 1 + \sum_j \varphi_{ij} D_j, \quad (3)$$

де D_i – кількість етапів виробництва між виробництвом продукції i та кінцевим попитом;

φ_{ij} – частка виробництва сектору i , що використовували як проміжний продукт у секторі j .

Візуалізацію індексів форвардної та зворотної участі у ГЛВ показано у вигляді діаграми розсіювання (англ. Scatter plot) (рис. 7). Індекс участі у ГЛВ на основі форвардних зв'язків відповідає на запитання: "Який відсоток чинників виробництва, що використовують у певному секторі країни, було залучено у транскордонний розподіл виробництва?". Індекс участі у ГЛВ, який ґрунтується на зворотних зв'язках, пропонує відповідь на запитання: "Який відсоток кінцевої продукції, що виробляють у певному секторі країни, надходить із ГЛВ?" [8]. Країни-експортери сировини (Саудівська Аравія, Бруней, Норвегія) значно віддалені від діагональної лінії, адже сектор природних ресурсів перебуває на початкових етапах ГЛВ, що передбачає переважання індексу форвардної участі.

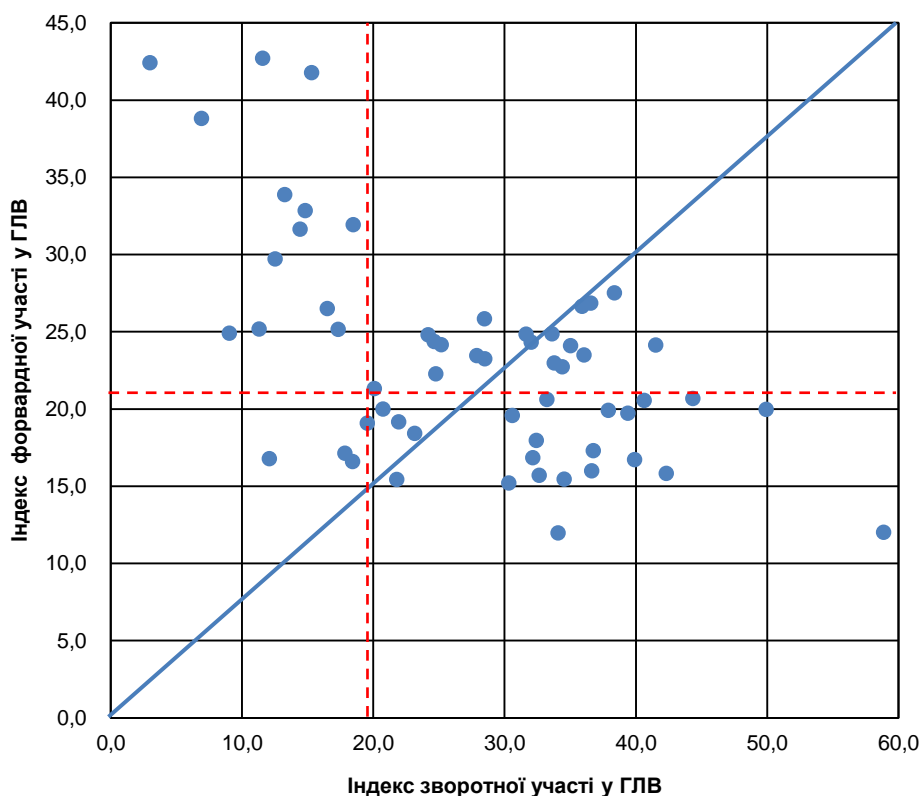
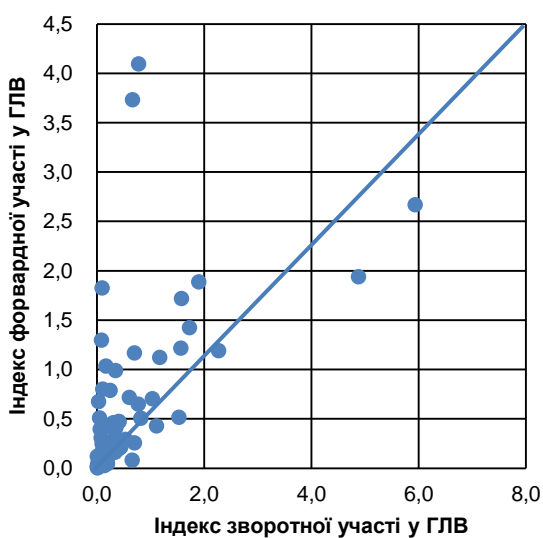

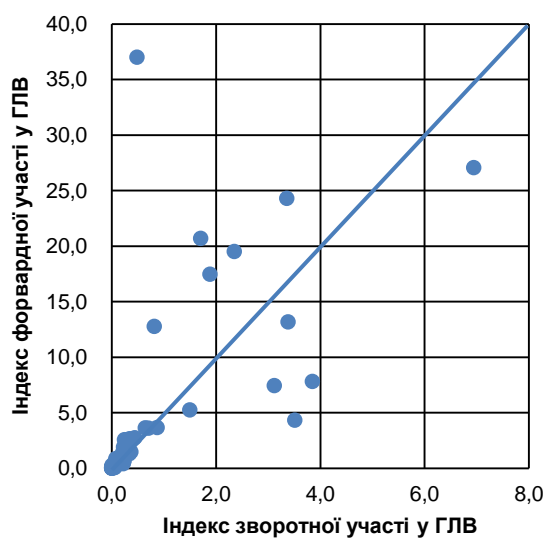
Рис. 7. Компоненти індексу участі у ГЛВ, 2014 р. (побудовано автором за даними [9])
 [The components of the GVC participation index, 2014 (compiled by the author based on [9])]

Для аналізу індексу участі у ГЛВ для окремих секторів автором проілюстровано діаграми позицій країн у секторах сільського господарства, видобування природних ресурсів, бізнес-послуг та електричного й оптичного обладнання (рис. 8а – 8г). У секторі сільського господарства найвищий рівень форвардної участі у ГЛВ спостерігають у Бразилії та Аргентині, а зворотної участі – у Камбоджі та В'єтнамі (рис. 8а). У секторі видобування природних ресурсів домінує Саудівська Аравія (форвардна участь) та Бруней (зворотна участь) (рис. 8б).

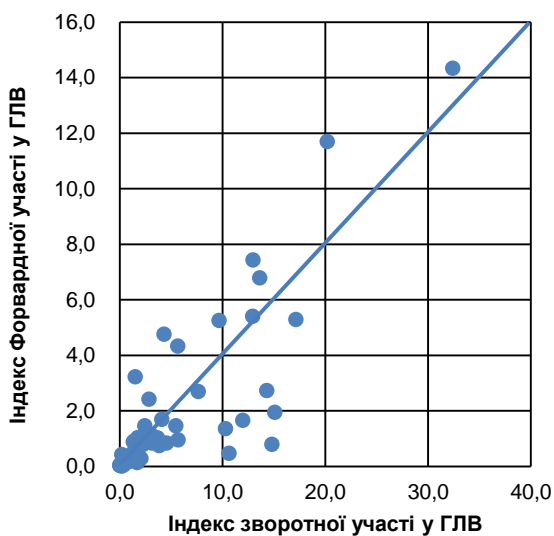
У високотехнологічному секторі електричного та оптичного обладнання найвищі позиції належать Філіппінам та Тайваню (рис. 8в), одночасно високі позиції індексу зворотної участі демонструють країни Південно-Східної Азії та ЄС, що розвинули значні конкурентні переваги в цьому секторі [33]. Найвищі показники форвардної участі у ГЛВ для більшості країн спостерігають у секторі бізнес-послуг, із домінуванням США, Великої Британії та Гонконгу (рис. 8г). Натомість у зворотній участі у ГЛВ лідирує Ірландія. Загалом для більшості країн спостерігають активну участь у ГЛВ із боку попиту та пропозиції проміжної продукції.

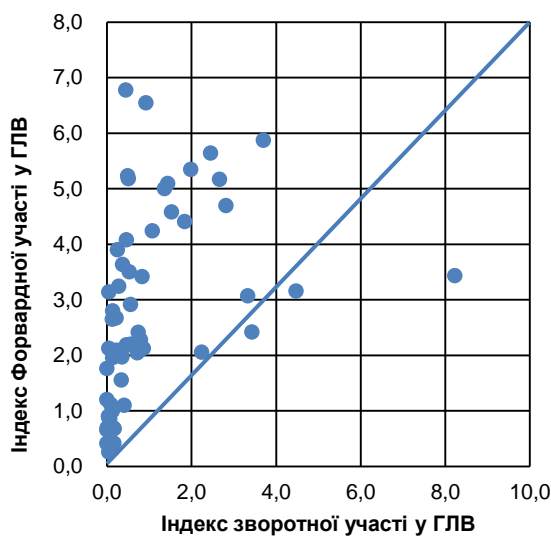
а) сільське господарство

б) видобування природних ресурсів

в) електричне та оптичне обладнання

г) бізнес-послуги

Рис. 8. Компоненти індексу участі у ГЛВ, 2014 р.
(побудовано автором за даними [9])
[The components of the GVC participation index, 2014
(compiled by the author based on [9])]

Високі показники участі країни у ГЛВ можуть не передбачити значних переваг у певних секторах. Співвідношення між форвардними та зворотними зв'язками у ГЛВ дає можливість оцінити доходи, що надходять або покидають країну. Якщо дохід вимірюють з точки зору доданої вартості шляхом участі у ГЛВ, то більші значення індексу форвардної участі, порівняно з індексом зворотної участі, передбачають вищі доходи [5]. Розподіл глобальної доданої вартості створеної у ГЛВ ілюструє рис. 9. Половину всієї доданої вартості у світі створюють у п'яти країнах-лідерах (США, Китаї, Японії, Німеччині та Франції). Найбільшу частку доданої вартості у ГЛВ створюють у США (21 %), Китаї (11 %), Японії (9 %) та Німеччині (5 %), за ними розташувалися Франція (4 %), Велика Британія, Бразилія, Італія, Індія та Канада (по 3 %).

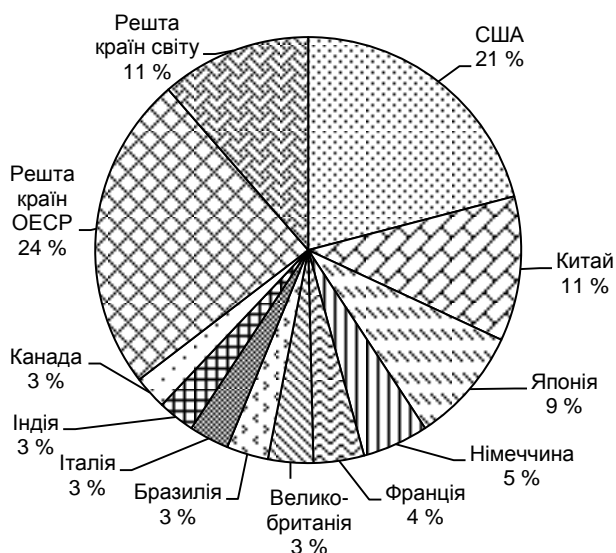

Рис. 9. Частка глобальної доданої вартості, створеної у ГЛВ, 2014 р. (побудовано автором за даними [9] [The share of global value added created in GVC, 2014 (compiled by the author based on [9])])

Таким чином, аналіз доданої вартості в міжнародній торгівлі забезпечує кращу інформацію для стратегій економічного розвитку, унаслідок деталізованого оцінювання двосторонніх торговельних балансів, інтеграції країн у ГЛВ та впливу макроекономічних шоків на глобальні мережі. Оскільки різні етапи виробництва регулярно виконують у різних куточках світу, проміжна продукція перетинає кордони декілька разів. Як наслідок, традиційна статистика торговельних показників не завжди відображає динаміку доданої вартості, що створюють у різних країнах. Наявні методології забезпечують різні підходи до кількісного оцінювання ГЛВ, що значною мірою є взаємодоповнювальними. Загалом існує низка проблем, пов'язаних із використанням національних таблиць для побудови міжнародних таблиць "Витрати-Випуск". Зокрема, дані щодо національних таблиць суттєво відрізняються за рівнем деталізації та обсягом і виникають труднощі погодження показників для розвинених країн та країн, що розвиваються.

Використання міжнародних таблиць "Витрати-Випуск" дозволяє проаналізувати такі індикатори ГЛВ: 1) індекс участі у ГЛВ; 2) індекс кількості етапів виробництва; 3) індекс відстані до кінцевого попиту. Основними критеріями оцінювання доданої вартості в торговельних потоках ГЛВ слугують: а) іноземний контент доданої вартості в експорті (зворотна участь) та внутрішня додана вартість в експорті до третіх країн (форвардна участь). Експортери сировини та країни, що розвиваються, із низьким рівнем доходу перебувають, переважно, на найнижчих позиціях ГЛВ або не включені у глобальні ланцюги та мережі. Корпоративний контроль над процесами виробництва дає значно більше доходів, ніж власне виробнича діяльність, що зумовлює активну участь країн ОЕСР у секторі послуг на початку ГЛВ (наукові дослідження, дизайн) та наприкінці ланцюга вартості (маркетинг, брендинг тощо). Успішна участь у ГЛВ потребує створення та збереження внутрішньої доданої вартості, на противагу імпорту із зовнішніх джерел. Напрями продовження дослідження передбачають емпіричний аналіз чинників доданої вартості в декомпозиції експорту окремих груп країн, що розвиваються.

Література: 1. Taglioni D. Making global value chains work for development / D. Taglioni, D. Winkler. – Washington, D.C. : World Bank Publications, 2016. – 265 p. 2. Trade in value-added: concepts, methodologies, and challenges. Joint OECD/WTO Note / N. Ahmad, H. Escaith, S. Miroudot et al. – Paris : Organization for Economic Co-operation and Development, 2011. – 28 p. 3. Amador J. Global value chains: A view from the euro area / J. Amador, R. Cappariello, R. Stehrer // Asian Economic Journal. – 2015. – No. 29 (2). – P. 99–120. 4. Athukorala P. C. Product fragmentation and trade patterns in East Asia / P. C. Athukorala // Asian Economic Papers. – 2005. – No. 4 (3). – 27 p. 5. Banga R. Measuring value in global value chains / R. Banga // Regional Value Chains Background Paper. United Nations Conference on Trade and Development, Geneva. – 2013. – No. RVC-8. – 34 p. 6. Gereffi G. Why the world suddenly cares about global supply chains / G. Gereffi, J. Lee // Journal of Supply Chain Management. – 2012. – No. 48 (3). – P. 24–32. 7. Gereffi G. Promoting Decent Work in Global Supply Chains in Latin America and the Caribbean: Key Issues, Good Practices, Lessons Learned and Policy Insights / G. Gereffi, P. Bamber, K. Fernandez-Stark // ILO Technical Report. – 2016. – No. 1. – 120 p. 8. Nielsen P. B. The puzzle of measuring global value chains – the business statistics perspective [Electronic resource] / P. B. Nielsen // International Economics. – 2017. – Access mode : www.elsevier.com/locate/inteco. 9. OECD-WTO Trade in Value-Added (TiVA) initiative [Electronic resource]. – Access mode : <http://www.oecd.org/sti/ind/measuringtradeinvalue-addedanoecd-wtojointinitiative.htm>. 10. Measures of Participation in Global Value Chains and Global Business Cycles / Z. Wang, S. Wei, X. Yu et al. // National Bureau of Economic Research NBER Working Paper. – 2017. – No. 23222. – 35 p. 11. Ye M. Measuring smile curves in global value chains / M. Ye, B. Meng, S. J. Wei // IDE Discussion Paper. – 2015. – No. 530. – 35 p. 12. Гладій І. Й. Міжнародні виробничі мережі в Європі : монографія / І. Й. Гладій, І. Я. Зварич. – Тернопіль : Економічна думка, 2011. – 292 с. 13. Cattaneo O. Global Value Chains in a Postcrisis World: A Development Perspective

- / O. Cattaneo, G. Gereffi, C. Staritz // The World Bank, 2010. – 420 p. 14. Task Force on Global Production [Electronic resource]. – Access mode : www.unece.org/stats/groups/tfgp.html. 15. Yeats A. J. Just how big is global production sharing? / A. J. Yeats // World Bank Policy Research Working Paper. – 1998. – No. 1871. – 58 p. 16. Kimura F. Fragmentation and parts and components trade: Comparison between East Asia and Europe / F. Kimura, Y. Takahashi, K. Hayakawa // The North American Journal of Economics and Finance. – 2007. – No. 18 (1). – P. 23–40. 17. Feenstra R. C. Offshore assembly from the United States: Production characteristics of the 9802 program / R. C. Feenstra, G. H. Hanson, D. L. Swenson // The impact of international trade on wages. – S. 1. : University of Chicago Press, 2000. – P. 85–125. 18. Swenson D. L. Overseas assembly and country sourcing choices / D. L. Swenson // Journal of International Economics. – 2005. – No. 66 (1). – P. 107–130. 19. Feenstra R. C. Statistics to Measure Offshoring and Its Impact / R. C. Feenstra // National Bureau of Economic Research Working Paper. – 2017. – No. 23067. – 53 p. 20. Feenstra R. C. Globalization, outsourcing, and wage inequality / R. C. Feenstra, G. H. Hanson // National Bureau of Economic Research Working Paper. – 1996. – No. 5424. – 13 p. 21. Hummels D. The nature and growth of vertical specialization in world trade / D. Hummels, J. Ishii, K. M. Yi // Journal of International Economics. – 2001. – No. 54 (1). – P. 75–96. 22. Johnson R. C. Accounting for intermediates: Production sharing and trade in value added / R. C. Johnson, G. Noguera // Journal of International Economics. – 2012. – No. 86 (2). – P. 224–236. 23. An illustrated user guide to the world input-output database: the case of global automotive production / M. P. Timmer, E. Dietzenbacher, B. Los et al. // Review of International Economics. – 2015. – No. 23 (3). – P. 575–605. 24. Asian Development Bank. Supply and Use Tables for Selected Economies in Asia and the Pacific: A Research Study [Electronic resource]. – Access mode : <http://hdl.handle.net/11540/91>. License: CC BY 3.0 IGO. 25. Global Trade Analysis Project [Electronic resource]. – Access mode : <https://www.gtap.agecon.purdue.edu>. 26. EXIOPOL – development and illustrative analyses of a detailed global MR EE SUT/IOT / A. Tukker, A. de Koning, R. Wood et al. // Economic Systems Research. – 2013. – No. 25 (1). – P. 50–70. 27. The Eora multi-region input-output table [Electronic resource]. – Access mode : www.worldmrio.com. 28. Asia-Pacific Economic Cooperation [Electronic resource]. – Access mode : <http://www.apec.org>. 29. Антонюк Л. Л. Фрагментація та мережевізація – ключові чинники лідерства Китаю у глобальній торгівлі / Л. Л. Антонюк, Н. І. Черкас // Китаєзнавчі дослідження. – Київ : Інститут сходознавства ім. А. Ю. Кримського НАН України, Українська асоціація китаєзнавців, 2016. – № 1–2. – С. 62–68. 30. Черкас Н. І. Структурно-секторальна модель експорту: об'єктивні чинники економічного зростання України / Н. І. Черкас // Актуальні проблеми економіки. – 2012. – № 1 (127). – С. 111–119. 31. Курій Л. О. Розвиток людського потенціалу як фактор економічного зростання БРІКС / Л. О. Курій // Економіка розвитку. – 2015. – № 3 (75). – С. 37–49. 32. Yermachenko V. The influence of a country's global market position on the tourism industry macro-economic indicators / V. Yermachenko // Економіка розвитку. – 2015. – No. 1 (73). – С. 34–46. 33. Cherkas N. Technological Exports and the Dynamics of Ukraine's Economic Growth / N. Cherkas // International Economic Policy. – 2006. – No. 4. – P. 5–28.
- concepts, methodologies, and challenges. Joint OECD/WTO Note / N. Ahmad, H. Escaith, S. Miroudot et al. – Paris : Organization for Economic Co-operation and Development, 2011. – 28 p. 3. Amador J. Global value chains: A view from the euro area / J. Amador, R. Cappariello, R. Stehrer // Asian Economic Journal. – 2015. – No. 29 (2). – P. 99–120. 4. Athukorala P. C. Product fragmentation and trade patterns in East Asia / P. C. Athukorala // Asian Economic Papers. – 2005. – No. 4 (3). – 27 p. 5. Banga R. Measuring value in global value chains / R. Banga // Regional Value Chains Background Paper. United Nations Conference on Trade and Development, Geneva. – 2013. – No. RVC-8. – 34 p. 6. Gereffi G. Why the world suddenly cares about global supply chains / G. Gereffi, J. Lee // Journal of Supply Chain Management. – 2012. – No. 48 (3). – P. 24–32. 7. Gereffi G. Promoting Decent Work in Global Supply Chains in Latin America and the Caribbean: Key Issues, Good Practices, Lessons Learned and Policy Insights / G. Gereffi, P. Bamber, K. Fernandez-Stark // ILO Technical Report. – 2016. – No. 1. – 120 p. 8. Nielsen P. B. The puzzle of measuring global value chains – the business statistics perspective [Electronic resource] / P. B. Nielsen // International Economics. – 2017. – Access mode : www.elsevier.com/locate/inteco. 9. OECD-WTO Trade in Value-Added (TiVA) initiative [Electronic resource]. – Access mode : <http://www.oecd.org/sti/ind/measuringtradeinvalue-addedanoecd-wtojointinitiative.htm>. 10. Measures of Participation in Global Value Chains and Global Business Cycles / Z. Wang, S. Wei, X. Yu et al. // National Bureau of Economic Research NBER Working Paper. – 2017. – No. 23222. – 35 p. 11. Ye M. Measuring smile curves in global value chains / M. Ye, B. Meng, S. J. Wei // IDE Discussion Paper. – 2015. – No. 530. – 35 p. 12. Hladii I. Y. *Mizhnarodni vyrobnychi merezhi v Yevropi : monohrafiia* [International production networks in Europe : monograph] / I. Y. Hladii, I. Ya. Zvarych. – Ternopil : Ekonomichna dumka, 2011. – 292 p. 13. Cattaneo O. Global Value Chains in a Postcrisis World: A Development Perspective / O. Cattaneo, G. Gereffi, C. Staritz // The World Bank, 2010. – 420 p. 14. Task Force on Global Production [Electronic resource]. – Access mode : www.unece.org/stats/groups/tfgp.html. 15. Yeats A. J. Just how big is global production sharing? / A. J. Yeats // World Bank Policy Research Working Paper. – 1998. – No. 1871. – 58 p. 16. Kimura F. Fragmentation and parts and components trade: Comparison between East Asia and Europe / F. Kimura, Y. Takahashi, K. Hayakawa // The North American Journal of Economics and Finance. – 2007. – No. 18 (1). – P. 23–40. 17. Feenstra R. C. Offshore assembly from the United States: Production characteristics of the 9802 program / R. C. Feenstra, G. H. Hanson, D. L. Swenson // The impact of international trade on wages. – S. 1. : University of Chicago Press, 2000. – P. 85–125. 18. Swenson D. L. Overseas assembly and country sourcing choices / D. L. Swenson // Journal of International Economics. – 2005. – No. 66 (1). – P. 107–130. 19. Feenstra R. C. Statistics to Measure Offshoring and Its Impact / R. C. Feenstra // National Bureau of Economic Research Working Paper. – 2017. – No. 23067. – 53 p. 20. Feenstra R. C. Globalization, outsourcing, and wage inequality / R. C. Feenstra, G. H. Hanson // National Bureau of Economic Research Working Paper. – 1996. – No. 5424. – 13 p. 21. Hummels D. The nature and growth of vertical specialization in world trade / D. Hummels, J. Ishii, K. M. Yi // Journal of International Economics. – 2001. – No. 54 (1). – P. 75–96. 22. Johnson R. C. Accounting for intermediates: Production sharing and trade in value added / R. C. Johnson, G. Noguera // Journal of International Economics. – 2012. – No. 86 (2). – P. 224–236. 23. An illustrated user guide to the world input-output database: the case of global automotive production / M. P. Timmer, E. Dietzenbacher, B. Los

References: 1. Taglioni D. Making global value chains work for development / D. Taglioni, D. Winkler. – Washington, D.C. : World Bank Publications, 2016. – 265 p. 2. Trade in value-added:

et al. // Review of International Economics. – 2015. – No. 23 (3). – P. 575–605. 24. Asian Development Bank. Supply and Use Tables for Selected Economies in Asia and the Pacific: A Research Study [Electronic resource]. – Access mode : <http://hdl.handle.net/11540/91>. License: CC BY 3.0 IGO. 25. Global Trade Analysis Project [Electronic resource]. – Access mode : <https://www.gtap.agecon.purdue.edu>. 26. EXIOPOL – development and illustrative analyses of a detailed global MR EE SUT/IOT / A. Tukker, A. de Koning, R. Wood et al. // Economic Systems Research. – 2013. – No. 25 (1). – P. 50–70. 27. The Eora multi-region input-output table [Electronic resource]. – Access mode : www.worldmrio.com. 28. Asia-Pacific Economic Cooperation [Electronic resource]. – Access mode : <http://www.apec.org>. 29. Antoniuk L. L. *Frahmentatsiia ta merezhevizatsiia – kluchovi chynnyky liderstva Kytaiu u hlobalnii torhivli* [Fragmentation and networking as key factors of China's leadership in global trade] / L. L. Antoniuk, N. I. Cherkas // *Kytaieznachchi doslidzhennia*. – Kyiv : Instytut skhodoznavstva im. A. Yu. Krymskoho NAN Ukrainy, Ukrainka asotsiatsiia kytaieznachchiv, 2016. – No. 1–2. – P. 62–68. 30. Cherkas N. I. *Struktumno-sektoralna model eksportu: obiektyvni chynnyky ekonomichnoho zrostannia Ukrainy* [A structural and sectoral model of exports: objective factors of Ukraine's economic growth] / N. I. Cherkas // *Aktualni problemy ekonomiky*. – 2012. – No. 1 (127). – P. 111–119. 31. Kurii L. O. *Rozvytok liudskoho potentsialu yak faktor ekonomichnoho zrostannia BRICS* [Human potential development as a factor of BRICS economic growth] / L. O. Kurii // *Ekonomika rozvytku*. – 2015. – No. 3 (75). – P. 37–49. 32. Yermachenko V. The influence of a country's global market position on the tourism industry macroeconomic indicators / V. Yermachenko // *Ekonomika rozvytku*. – 2015. – No. 1 (73). – P. 34–46. 33. Cherkas N. Technological Exports and the Dynamics of Ukraine's

Economic Growth / N. Cherkas // *International Economic Policy*. – 2006. – No. 4. – P. 5–28.

Інформація про автора

Черкас Наталія Ігорівна – канд. екон. наук, доцент, докторант кафедри міжнародної економіки Державного вищого навчального закладу "Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана" (просп. Перемоги, 54/1, м. Київ, Україна, 03057, e-mail: natsanex@gmail.com).

Информация об авторе

Черкас Наталья Игоревна – канд. экон. наук, доцент, докторант кафедры международной экономики Государственного высшего учебного заведения "Киевский национальный экономический университет имени Вадима Гетьмана" (просп. Победы, 54/1, г. Киев, Украина, 03057, e-mail: natsanex@gmail.com).

Information about the author

N. Cherkas – PhD in Economics, Associate Professor, doctoral student of the Department of International Economics of the State Higher Educational Institution "Vadym Hetman Kyiv National Economic University" (54/1 Peremohy Ave., Kyiv, Ukraine, 03057, e-mail: natsanex@gmail.com).

*Стаття надійшла до ред.
29.11.2017 р.*

УДК 334.75:005.311.2

JEL Classification: F15; Q01; C62

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ ПІДТРИМКИ СТІЙКОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ ВЕЛИКОМАСШТАБНИХ ЕКОНОМІКО-ВИРОБНИЧИХ СИСТЕМ

Шматько Н. М.

Шматько Н. М. Концептуальні засади підтримки стійкості функціонування великомасштабних економіко-виробничих систем / Н. М. Шматько // *Економіка розвитку*. – 2017. – № 4 (84). – С. 16–27.

Необхідність у докладному вивченні питань забезпечення стійкості економічних систем та його доречність пояснено тим, що ефективність діяльності будь-якого промислового підприємства визначено не лише характеристиками його внутрішнього середовища, а й рівнем взаємодії із системами, що його оточують. Відповідно, значну поширеність дістали різного роду інтегровані об'єднання підприємств, м'якого або жорсткого типу. До того ж чим складнішим є таке інтегроване об'єднання за кількістю учасників та параметрами зв'язків між ними, тим складніше системі управління підтримувати стабільність життєдіяльності. Тому актуалізовано проблему досягнення та підтримки бажаного рівня такої стабільності.

Досліджено теоретико-методологічні засади та обґрунтовано концептуальне підґрунтя забезпечення стійкості функціонування великомасштабних економіко-виробничих систем (ВЕВС). В основу реалізації дослідження покладено результати семантичного аналізу категорії "стійкість". У результаті такого аналізу було виділено сукупність таких ознак, як: можливість повернення до рівноважного (початкового) становища, достатність ресурсного забезпечення життєдіяльності (у першу чергу – фінансового), стан протидії загрозам із боку середовища (протидії негативним факторам впливу), безперервний процес, орієнтований на досягнення заздалегідь установлених вимог, спроможність адаптуватися до змін параметрів життєдіяльності, дотримання обраних властивостей, цілісність та збалансованість, відповідність інтересів різних суб'єктів, зона незмінності та ефективності. Відповідно, і розуміння стійкості функціонування ВЕВС розглянуто в контексті одночасної реалізації всіх визначених цими ознаками вимог.

Орієнтація на ці ознаки дозволила визначити особливості розкриття кожної з них у межах ВЕВС. Також в аспекті груп ознак сформульовано сукупність концептуальних положень підтримки стійкості ВЕВС, орієнтованої на динамічну стійкість. Для цього взято за основу нелінійність динаміки руху ВЕВС уздовж кривої життєвого циклу, а функціонування та розвиток ВЕВС подано як імовірнісний перехід між різними стаціонарними станами. Стаціонарний стан наведено в контексті співвіднесення: інтеграційного базису; бізнес-правил взаємодії учасників ВЕВС один з одним, із середовищем та зі стейкхолдерами; архітектурного подання ВЕВС. Така диференціація фазового простору дозволила подати стійкість в аспекті корпоративних конфліктів, які запропоновано диференціювати на конфлікти складових інтеграційного базису, архітектурні конфлікти та конфлікти правил взаємодії.

Ключові слова: великомасштабна економіко-виробнича система, стійкість функціонування, динаміка інтеграційного розвитку, види стійкості, семантичний аналіз, концепція підтримки стійкості.

КОНЦЕПТУАЛЬНЫЕ ОСНОВЫ ПОДДЕРЖАНИЯ УСТОЙЧИВОСТИ ФУНКЦИОНИРОВАНИЯ КРУПНОМАСШТАБНЫХ ЭКОНОМИКО-ПРОИЗВОДСТВЕННЫХ СИСТЕМ

Шматько Н. М.

Необходимость и уместность подробного изучения вопросов устойчивости работы экономических систем объясняется тем, что эффективность деятельности любого промышленного предприятия определяется не только характеристиками его внутренней среды, но и уровнем взаимодействия с окружением. Поэтому значительное распространение получили разного рода интегрированные объединения предприятий, мягкого или жесткого типа. При этом, чем более сложным является такое интегрированное объединение по количеству участников или по параметрам связей между ними, тем сложнее системе управления поддерживать устойчивость жизнедеятельности такого объединения. Соответственно, актуализируется проблема достижения и поддержания желаемого уровня такой устойчивости.

Исследованы теоретико-методологические основы и разработана концепция обеспечения устойчивости функционирования крупномасштабных экономико-производственных систем (КРЭПС). В основу реализации цели исследования положены результаты семантического анализа категории "устойчивость". В результате такого анализа выделена совокупность таких признаков, как: возможность возврата к равновесному (начальному) положению; достаточность ресурсного обеспечения жизнедеятельности (в первую очередь – финансового); состояние противодействия угрозам со стороны среды (противодействие негативным факторам влияния); непрерывный процесс, ориентированный на достижение заранее установленных требований; способность адаптироваться к изменениям параметров жизнедеятельности; соблюдение выбранных характеристик; целостность и сбалансированность; соответствие интересов различных субъектов; зона постоянства и эффективности. Соответственно, и понимание устойчивости функционирования КРЭПС рассматривается в контексте одновременной реализации всех определенных данными признаками требований.

Ориентация на данные признаки позволила определить особенности раскрытия каждого из них в рамках КРЭПС. Также в разрезе выявленных признаков сформулирована совокупность концептуальных положений поддержания устойчивости КРЭПС, ориентированных на динамическую устойчивость. Для этого за основу принята нелинейность динамики движения КРЭПС по кривой жизненного цикла, а функционирование и развитие КРЭПС представлено как вероятностный переход между различными стационарными состояниями. Стационарное состояние представлено в контексте соотношения: интеграционного базиса; бизнес-правил взаимодействия участников КРЭПС друг с другом, со средой и со стейкхолдерами; архитектурного представления

КРЭПС. Такая дифференциация фазового пространства позволила представить устойчивость в разрезе корпоративных конфликтов, дифференцированных на конфликты составляющих интеграционного базиса, архитектурные конфликты и конфликты правил взаимодействия.

Ключевые слова: крупномасштабная экономико-производственная система, устойчивость функционирования, динамика интеграционного развития, виды устойчивости, семантический анализ, концепция поддержания устойчивости.

THE CONCEPTUAL BACKGROUND FOR FACILITATION OF LARGE-SCALE ECONOMIC AND PRODUCTION SYSTEMS' SUSTAINABILITY

N. Shmatko

The efficiency of each industrial enterprise is not only determined by the characteristics of its internal environment but the level of interaction between the enterprise and surrounding systems, which explains the need and relevance of a detailed study of the economic system sustainability issues. Therefore, various types of integrated soft or hard type combinations of enterprises have become wide-spread. At the same time, the more complex such integrated association in terms of the number of participants or type of links between them, the more complicated the management system activity on supporting sustainability of the association. So, the problem of achieving and maintaining the desired level of such sustainability is actualized.

Based on the research into the theoretical and methodological components, the conception of ensuring the sustainability of the operation of large-scale economic and production systems (LSEPS) has been developed. To achieve the goal of the research, semantic analysis of the category "sustainability" has been done. As a result of this analysis, a set of the following features has been selected: the possibility of returning to the equilibrium (initial) situation, the sufficiency of life support resources (primarily financial), the state of counteraction to threats from the environment (counteraction to negative factors of influence), a continuous process oriented to the achievement of predetermined requirements, the ability to adapt to changes in the parameters of life, compliance with selected properties, integrity and balance, compliance of interests of different subjects, the zone of immutability and efficiency. Accordingly, the stability of LSEPS is considered in the context of simultaneous implementation of all the requirements identified by these features.

Focusing on these features allowed the authors to determine how each of them can be disclosed in the LSEPS. Also, in the context of these features, the conceptual principles of maintaining the LSEPS stability have been formulated, these conceptual principles being oriented to dynamic stability. To do this, the nonlinearity of the dynamics of the LSEPS movement along the life cycle curve has been taken as a basis, while the LSEPS functioning and development have been presented as a probabilistic transition between different stationary states. In turn, the stationary state has been presented in the context of correlation of the integration bases; the business rules of LSEPS participant's interaction between themselves, environment and stakeholders; the LSEPS architectural representation. Such differentiation of the stationary state allowed representing the LSEPS stability in the context of corporate conflicts classified as conflicts of the integration basis components, architectural conflicts and conflicts of rules of interaction.

Keywords: large-scale economic and production system, stability of functioning, dynamics of integration development, types of stability, semantic analysis, sustainability concept.

Необхідність у докладному вивченні питань забезпечення стійкості економічних систем та його доречність пояснено тим, що ефективність діяльності будь-якого промислового підприємства визначено не лише характеристиками його внутрішнього середовища, а й рівнем взаємодії з такими системами, що його оточують як споживчий ринок чи зони стратегічних ресурсів. З огляду на це, підприємства вступають в інтеграційну взаємодію в межах певних мережних або кластерних утворень, формують структури корпоративного чи холдингового типу, залучаються до роботи в межах віртуальних

підприємств тощо. Виникнення подібного роду інтегрованих об'єднань підприємств стикається з великою кількістю проблем, які врешті-решт спричиняють утрату стабільності їхнього функціонування. До того ж чим складнішим є таке інтегроване об'єднання за кількістю учасників та параметрами зв'язків між ними, тим складніше системі управління підтримувати стабільність життєдіяльності. Відповідно, вельми актуальними вважають розробки, орієнтовані на визначення особливостей підтримки стійкості функціонування та розвитку саме інтегрованих об'єднань підприємств.

Складність цього завдання пояснено, перш за все, доволі численним переліком типів та форм інтегрованого об'єднання підприємств. Для уніфікації розробок доречною є орієнтація на пропозиції М. О. Кизима [1] щодо наявності так званих великомасштабних економіко-виробничих систем (ВЕВС), що розглядають як "певну інтегровану сукупність суб'єктів господарювання, пов'язаних фінансово-економічними та виробничо-технологічними зв'язками". Метою утворення ВЕВС, за М. О. Кизимом, є "підвищення ефективності функціонування й подальший стійкий розвиток" [6, с. 41]. До того ж стає цілком зрозумілим, що стійкість функціонування та розвитку буде однією з вагомих характеристик, яку слід ураховувати менеджменту ВЕВС у своїй діяльності. Цю вагомість пояснено варіативністю зв'язків між учасниками ВЕВС, яка спричиняє більш складну та менш прогнозовану реакцію на вплив зовнішніх чи внутрішніх збурювань.

Слід зазначити, що питання взаємодії підприємств у межах певного інтегрованого утворення доволі докладно розглянуто в економічній літературі. Так, наприклад, О. Б. Чернега [2] та С. І. Рекорд [3] вивчали особливості функціонування та розвитку м'яких інтеграційних форм, які становлять один із різновидів ВЕВС. Інший різновид ВЕВС становлять жорсткі форми інтеграційної взаємодії холдингового чи корпоративного типу. Особливості функціонування та управління ними розглянули такі відомі автори, як, наприклад, О. В. Ареф'єва [4] та О. Є. Попов [5]. На жаль, навіть з огляду на вагомість для системи менеджменту ВЕВС підтримки її стійкості, дослідженню стійкості саме ВЕВС присвячено доволі обмежену кількість робіт. Це розробки таких авторів, як Ю. П. Аніскін [6] (довів доречність використання критерію стійкості під час планування корпоративних змін), В. В. Попков [7] (використав критерій стійкості щодо цілісних

систем мезо- та макрорівня) та Д. В. П'ятницький [8] (розширив визначення стійкості до фінансового сектору економіки загалом). Це попри те, що категорію стійкості доволі докладно висвітлено в економічній літературі [9 – 28]. Така ситуація спричиняє необхідність у розвитку методології управління стійкістю функціонування та розвитку ВЕВС.

Метою статті є розвиток теоретико-методологічних засад та обґрунтування концептуального підґрунтя забезпечення стійкості функціонування великомасштабних економіко-виробничих систем.

В основу досягнення мети статті запропоновано покласти припущення про нелінійність поведінки ВЕВС як відкритої економічної системи зі значною кількістю елементів та зв'язків. Це припущення передбачає наявність у системи (окремим випадком якої саме є ВЕВС) певного стаціонарного стану. Такому стану властива незмінність певних величин, що характеризують систему, протягом певного інтервалу часу. Відповідно, якщо функціонування та розвиток ВЕВС передбачає ймовірнісний перехід між різними стаціонарними станами, можна говорити про нелінійність динаміки ВЕВС. У цьому дослідженні стаціонарний стан ВЕВС буде розглянуто в контексті співвіднесення: інтеграційного базису (ІБ); бізнес-правил взаємодії учасників ВЕВС (БП); архітектурного подання ВЕВС (АР). Доведеність такого опису ВЕВС виходить за межі дослідження та подано в інших працях автора.

По-друге, реалізація мети статті буде ґрунтуватися на результатах морфологічного аналізу категорії "стійкість", здійснення якого підпорядковано згаданому раніше припущенню про нелінійність поведінки ВЕВС. В узагальненому вигляді результати цього аналізу наведено в таблиці.

Таблиця

**Семантичний аналіз категорії "стійкість"
та визначення напрямів застосування цієї категорії щодо ВЕВС
[Semantic analysis of the category "stability"
and determining the directions of this category usage in relation to the LSEPS]**

Автори	Тлумачення	Особливості в умовах ВЕВС	Концептуальні положення
1	2	3	4
Можливість повернення до рівноважного (початкового) стану			
Василенко В. А. [9, с. 19]	Спроможність системи повертатися до вихідного стану під час припинення впливів	Стійкість ВЕВС розглядають як спроможність відтворення рівноважного балансу між параметрами закладених у бізнес-модель ВЕВС елементів	<i>Концептуальне положення 1.</i> Утворенням ВЕВС його учасники прагнуть установити ідеальний баланс усіх факторів впливу та підтримувати такий рівноважний баланс протягом усього життєвого циклу ВЕВС
Агафонов С. А. [10]	Мале збурювання системи, яка перебуває в механічній рівновазі (за яких система здатна повернутися до похідного стану)	Стійкість як підтримка обраної (нелінійної) динаміки руху ВЕВС уздовж кривої її життєвого циклу	
Іванчук К. О. [11, с. 86]	Спроможність підприємства повертатися до рівноважного стану в результаті виникнення відхилень через дестабілізаційний вплив факторів-загроз		
Достатність ресурсного забезпечення життєдіяльності (у першу чергу – фінансового)			
Омельченко А. Ю. [12]	Здатність підприємства зберігати фінансову стабільність за постійної зміни ринкової кон'юнктури шляхом удосконалювання й цілеспрямованого розвитку його виробничо-технологічної структури	ВЕВС у разі незначних впливів може трансформувати параметри своєї роботи, технологічні схеми або консолідовані цілі	<i>Концептуальне положення 2.</i> Рівноважне положення ВЕВС так само як підтримка стійкості її функціонування ґрунтуються на визначенні напрямів

Продовження таблиці

1	2	3	4
Жукевич С. М. [13, с. 207]	Рівноважний збалансований стан економічних ресурсів, що забезпечує стабільну прибутковість і нормальні умови для розширеного відтворення	Умовою стійкості ВЕВС є провадження інновацій або залучення учасників з інноваційними процесами	спрямування складових інтеграційного базису на підтримку поточної та майбутньої архітектури інтеграційного утворення (ресурсна підтримка бізнес-правил)
Гросул В. А. [14]	Здатність системи функціонувати й розвиватися, зберігаючи рівновагу своїх активів і пасивів, що гарантує його постійну платоспроможність та інвестиційну привабливість у межах допустимого ризику	Значні впливи на параметри роботи ВЕВС можуть компенсуватися або синергією наявних ресурсів, або зміною складу учасників	
Стан протидії загрозам із боку середовища (протидії негативним факторам впливу)			
Клейнер Г. Б. [15, с. 78]	Стан, за якого ймовірність небажаної зміни яких-небудь якостей самого суб'єкта, параметрів належного йому майна та його зовнішнього середовища, невелика (менша від визначеної межі)	Межу можливої втрати стійкості роботи ВЕВС визначають розміром (обсягом, оцінкою) додаткових елементів інтеграційного базису	<i>Концептуальне положення 3.</i> Потрібне утворення такої композиції елементів ВЕВС, яка сприяє мінімізації негативних впливів з боку оточення або сприяє швидкій адаптації до них
Гаріпов Р. Г. [16]	Зовнішня форма рівноваги підприємства, яка характеризується імунітетом до впливу факторів, що порушують відтворувальну діяльність підприємства	Вплив оточення на роботу ВЕВС має компенсуватися наявним потенціалом протидії загрозам	
Безперервний процес, орієнтований на досягнення заздалегідь установлених вимог			
Яценко В. М. [17, с. 10]	Специфічна активність, спрямована на збереження необхідних умов життєдіяльності системи	Функціонування ВЕВС передбачає постійний перегляд параметрів бізнес-моделі й інтеграційного базису, відповідно до нових вимог	<i>Концептуальне положення 4.</i> Динамічна стійкість передбачає не стільки незмінність параметрів, скільки спроможність погодити архітектуру ВЕВС із перспективними запитами цільової системи
Голубков Е. П. [18]	Спроможність системи до продовження виконання певних функцій під впливом яких-небудь причин		
Агафонов С. А. [10]	Властивість системи зберігати свої параметри в заданому діапазоні значень за незначного початкового відхилення від стану рівноваги		
Спроможність адаптуватися до змін параметрів життєдіяльності			
Козаченко Г. В. [19, с. 80]	Здатність протистояти внутрішнім і зовнішнім впливам шляхом адаптації до зміни умов	Стойкість функціонування ВЕВС становить функцію від спроможності здійснювати перегляд складових інтеграційного базису, відповідно до сили негативних впливів	<i>Концептуальне положення 5.</i> ВЕВС коригує бізнес-правила взаємодії зі стейкхолдерами, відповідно до виробленої програми змін та рівнем припустимої під час її реалізації втрати стійкості діяльності
Василенко В. А. [9, с. 19]	Здатність системи зберігати свій працездатний стан після досягнення запланованих результатів за наявності різних збурювальних впливів		
Самочкін В. Н. [20]	Процес пристосування будови та функцій системи до умов зовнішнього середовища		
Дотримання обраних властивостей			
Бусленко Н. П. [21]	Спроможність системи до збереження потрібних властивостей в умовах дії збурювань	Ключові параметри діяльності ВЕВС можуть змінюватися на користь підтримки визначених правил співіснування учасників ВЕВС	<i>Концептуальне положення 6.</i> Властивості ВЕВС не можуть залишатися постійними. Стойкість досягається за рахунок динамічного балансування складових із вимогами середовища в межах усіх можливих сценаріїв розвитку ("екземплярів майбутнього"). До того ж базові настанови роботи ВЕВС залишаються незмінними
Цигічко В. Н. [22]	Спроможність збереження якісної визначеності під час зміни структури системи та функцій її елементів		
Цілісність та збалансованість			
Кузнєцова Л. В. [23, с. 265]	Збалансованість портфелів активів і пасивів банку, якість кредитно-інвестиційного портфеля та висока якість обслуговування клієнтів	Цілком стійким можна вважати лише стан вирішення всіх можливих суперечностей у діяльності ВЕВС	
Семененко І. М. [24]	Характеристика здатності підприємства зберігати свої основні параметри на певному рівні та стабільно функціонувати в умовах впливу зовнішніх і внутрішніх факторів різної природи	Ключові параметри діяльності ВЕВС можуть змінюватися на користь підтримки визначених правил співіснування учасників ВЕВС	

Закінчення таблиці

1	2	3	4
Відповідність інтересів різних суб'єктів			
Козаченко Г. В. [25]	Гармонізація в часі та просторі економічних інтересів підприємства з інтересами пов'язаних із ним суб'єктів зовнішнього середовища, що існують поза межами підприємства	Стійкість BEBC досягається за рахунок звуження зони компромісів (розширення поступок) між залученими до BEBC учасниками	<i>Концептуальне положення 7.</i> Стійкість BEBC досягається за рахунок вироблення бізнес-правил взаємодії учасників BEBC (один з одним та зі стейкхолдерами BEBC) у межах яких декларують спільні цільові орієнтири та визначають параметри руху вздовж інтегрованої кривої життєвого циклу BEBC
Попков В. В. [7]	Такий стан підприємства, що забезпечує регулярне задоволення суспільних потреб та отримання прибутку за впливу зовнішніх і внутрішніх факторів	Стійкість BEBC досягається шляхом максимізації задоволення інтересів стейкхолдерів	
Семененко І. М. [24]	Успадкована комплексна характеристика підприємства, рівень вияву якої в поточній і довгостроковий періоди вирішальною мірою визначено результатами інноваційної діяльності	Інтереси учасників BEBC та всіх зацікавлених сторін у довгостроковій перспективі мають погоджуватися інноваційним шляхом	
Зона незмінності та ефективності			
Аніскін Ю. П. [6, с. 40–43]	Динамічна інтегральна характеристика спроможності системи повноцінно (із максимальною ефективністю та мінімальним ризиком) виконувати свої функції, витримувати вплив факторів внутрішнього середовища та зовнішнього оточення	BEBC розглядає стійкість не як перебування у стані рівноваги, а як спроможність зменшення негативних впливів під час виконання цільової функції	<i>Концептуальне положення 8.</i> Стійкість BEBC досягається шляхом оптимізації її архітектури з бізнес-правилами, які у тривалому періоді забезпечують незмінність індикаторів ефективності ведення спільної діяльності учасників, залучених до складу BEBC
Іванов В. Л. [26]	Здатність економіки підприємства ефективно функціонувати, забезпечуючи відтворювальне зростання і виконуючи задані функції у встановлених межах в умовах невідомості й ризику середовища	Стійкість BEBC як формування такої бізнес-моделі, коли відхилення окремих параметрів не спричиняє значної втрати наявного потенціалу	
П'яницький Д. В. [8, с. 53]	Комплексна характеристика підприємства за певний період часу, що відображає його здатність підтримувати ключові фінансові, маркетингові, виробничі й кадрові показники на нормативно заданому, із високим ступенем імовірності рівні під впливом збурювань зовнішнього та внутрішнього середовищ	Стійкість BEBC як спроможність реалізовувати поставлені цілі об'єднанням загалом та виконувати очікування окремих учасників від залучення до включення у BEBC навіть за негативних впливів	<i>Концептуальне положення 9.</i> Основу досягнення стійкості BEBC у довгостроковому періоді становить зростання інтегральної ефективності роботи BEBC та накопичення певного потенціалу трансформацій як гарантії здійснення економічно безпечних трансформацій BEBC
Дінес В. А. [27]	Такий стан діяльності суб'єкта, коли його соціально-економічні параметри за будь-яких збурювань перебувають у певній зоні економічної стійкості та відбувається динамічний розвиток	Стійкість BEBC як формування такої бізнес-моделі, коли відхилення окремих параметрів не спричиняє значної втрати наявного потенціалу	

Аналіз зазначених у таблиці тлумачень категорії "стійкість" буде розглянуто в контексті забезпечення стійкості життєдіяльності BEBC та з метою визначення концептуального підґрунтя досягнення такої стійкості. До того ж слід урахувати, що більшість із наявних джерел автори співвідносять поняття стійкості й рівноваги. Підтвердженням цьому є, наприклад, наголос у [28] на можливості досягнення стійкості шляхом нівелювання будь-яких відхилень від стану рівноваги. В умовах BEBC такий підхід утрачає актуальність, з огляду на нелінійну поведінку та можливість подання BEBC у вигляді динамічної нерівноважної системи. Більш того, прагнення дотримання рівноваги (відповідає так званій статичній чи жорсткій стійкості) за значної кількості флуктуацій здатне спричинити руйнування архітектури інтегрованого утворення.

Частина дослідників не підтримує підхід до досягнення стійкості шляхом "придушення збурювань" та робить наголос на динамічності стану нерівноваги. Саме динамічна стійкість (її наявність є основою

появи контуру саморегулювання у взаєминах підприємств, залучених до інтеграційної взаємодії, та вимогою підтримки бажаного напрямку розвитку в умовах значного перегляду параметрів середовища функціонування системи) має стати підґрунтям для організації управління стійким розвитком BEBC. Означену пропозицію підтримують і автори [6; 7], які розподіляють стійкість на стійкість першого роду (стійкість як можливість повернення до початкового рівноважного стану) та стійкість другого роду (стійкість як перехід до нового рівноважного стану). Саме орієнтація на стійкість другого роду дозволяє сформувати графічне відображення нелінійної динаміки стійкого розвитку BEBC. Тут автором запропоновано подальше розширення пропозицій О. А. Біякова [29] щодо формування економічного простору взаємодії суб'єктів господарювання. Саме в межах подібного простору, формалізованого поданими на рис. 1 осями, змодельовано динаміку руху BEBC за кривою її життєвого циклу.

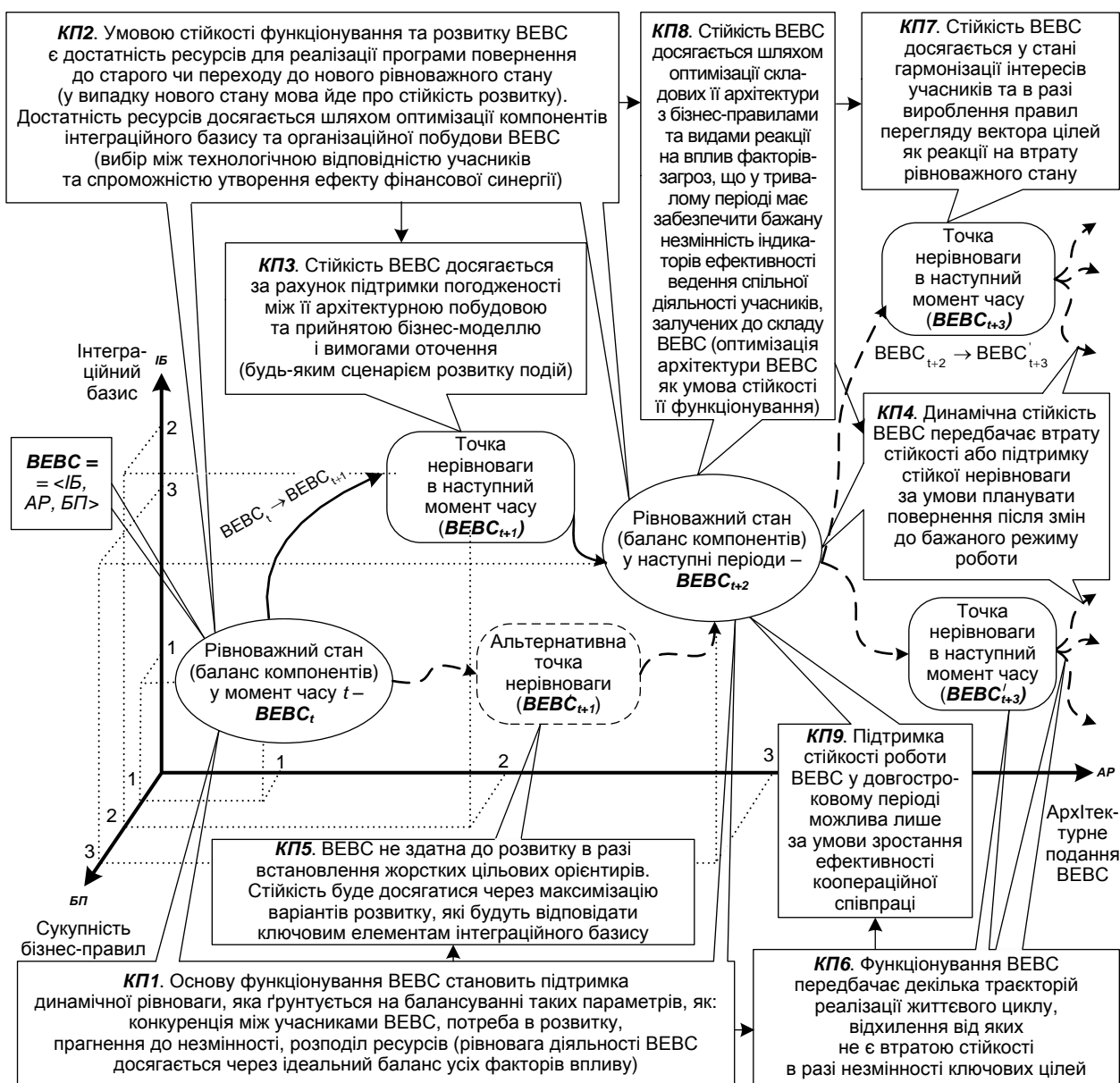

Рис. 1. Концептуальна модель нелінійної динаміки розвитку великомасштабної економіко-виробничої системи [The conceptual model of nonlinear dynamics of large-scale economic and production system development]

До того ж еволюційний рух відбувається в межах стаціонарного стану, що порушується переходами до нових стаціонарних станів із тимчасовою втратою стійкості. Такий підхід може розглядати функціонування BEVC як динамічну стійку нерівновагу. У цьому аспекті досить цікавою є пропозиція авторів [30, с. 138] щодо тотожності категорій "стійкість" та "керованість" (стійким може бути лише така BEVC, інтеграційний базис якої сформовано свідомим образом, а шлях розвитку визначено результатами розрахунків, а не як наслідок випадкового потоку подій). Показовим тут є співвіднесення нелінійної динаміки руху BEVC уздовж кривої життєвого циклу з означеними у таблиці концептуальними положеннями, кожне з яких подано в зіставленні з окремими ознаками категорії "стійкість".

Для підтвердження доречності орієнтування саме на динамічну стійкість слід скористатися результатами наведеного в таблиці семантичного аналізу категорії "стійкість". Саме багатоаспектність цієї категорії потребує врахування кожного з варіантів її вияву під час обґрунтування теорії стійкого розвитку BEVC. Так, найбільш часто (окрім уже означеної властивості повернення до рівноважного стану, на якій наголошують В. А. Василенко [9], С. А. Агафонов [10] та К. О. Іванчук [11]) дослідники умовою стійкості визначають незмінність параметрів життєдіяльності під впливом різного роду збурювань (це такі автори, серед означених у таблиці, як Ю. П. Аніскін [6] та В. Л. Іванов [26]).

Слід наголосити, що вимоги повернення до рівноважного стану та незмінності параметрів цілком відповідають найбільш поширеному в економічній літературі

(а отже, і визнаною переважною більшістю дослідників) поданню стійкості за А. Ляпуновим. Цей підхід уводить таку умову стійкості рівноважного стану, коли "для будь-якої заданої зони припустимих відхилень від стану рівноваги (зона ϵ) можна встановити таку зону δ (яка буде включати стан рівноваги), що траєкторія будь-якого руху, яка починається в зоні δ , ніколи не досягне межі зони ϵ " [7, с. 120–132]. Разом із тим існують і інші морфологічні ознаки категорії "стійкість", які слід застосовувати саме щодо інтегрованих утворень. Зокрема із прийняттям стійкості за А. Ляпуновим можна запропонувати розподілити елементи інтеграційного базису утворення ВЕВС на ключові та додаткові. Прийняття даної пропозиції робить можливим виділення зон стійкості життєдіяльності ВЕВС. Такі зони будуть визначати базовими елементами інтеграційного базису (ключовими учасниками ВЕВС чи релевантними ресурсами). Зони можливої втрати стабільності будуть визначати в межах композиції додаткових елементів інтеграційного базису (наприклад у межах переліку підприємств, які не входять до складу ядра інтегрованого утворення).

Теоретичним підґрунтям та доведенням доречності цієї пропозиції є означені в таблиці тлумачення Д. В. П'ятницьким [8] та В. А. Дінесом [27]. Саме дані автори розкривають стійкість як зону незмінності та ефективності господарювання. Така незмінність, перш за все, передбачає подання стійкості як можливості дотримання обраних властивостей (тлумачення Н. П. Бусленко [21] та В. Н. Цигічко [22] з таблиці) та спроможності протидіяти загрозам (тлумачення Г. Б. Клейнера [15] та Р. Г. Гаріпова [16] з таблиці).

Розподіл елементів інтеграційного базису на ключові та додаткові тісно перетинається з теорією стійкості нелінійних систем. За такого підходу в межах ВЕВС стійкість автор пропонує розподіляти на глобальну (стійкість функціонування та розвитку ВЕВС загалом) та локальну (стійкість життєдіяльності окремих підприємств у складі ВЕВС). Така пропозиція полегшує позиціонування ВЕВС у зазначеному на рис. 1 просторі. До того ж знов можна наголосити на потребі у виділенні зон стійкості та зон втрати стійкості, що будуть визначатися через уведення граничних розмірів відхилень за основними показниками життєдіяльності ВЕВС та її учасників (флуктуації в межах отриманих інтервалів не будуть призводити до втрати стійкості ВЕВС). У цьому випадку можна говорити про наявність "синергії стійкості", адже стійкість функціонування окремих учасників ВЕВС не завжди буде спричиняти стійкість ВЕВС як цілісної економічної системи. Стійкість може виникнути лише в разі компліментарності та взаємній погодженості елементів інтеграційного базису, покладеного в основу виникнення ВЕВС.

Глобальна стійкість може бути подана й з точки зору теорії катастроф, що досліджує "стрибки" на лінійній траєкторії розвитку (у цьому дослідженні – подану на рис. 1. динаміку). Саме у глобальному масштабі втрачається доречність дотримання сталості параметрів життєдіяльності всіх учасників ВЕВС (достатнім

є підтримка квазістабільності, коли хоча б одна зі складових системи перебуває у стадії біфуркації, а решта – підтримують стійкість життєдіяльності). Такий підхід тісно перетинається з поглядами таких авторів, серед охарактеризованих у таблиці, як В. Н. Самочкін [20] та Г. В. Возаченко [19]. Вони розглядають стійкість із точки зору її співвіднесення зі спроможністю адаптування до зміни умов життєдіяльності. Зрозуміло, що стійкість та адаптивність досить різні категорії, але будь-який з обраних підходів до управління стійкістю ВЕВС врешті-решт зводиться до перегляду параметрів інтеграційного базису та компонентів бізнес-архітектури для забезпечення їхньої відповідності новим вимогам оточення (адаптація тут є переглядом архітектури ВЕВС у відповідь на зміну вектора цілей).

За такого тлумачення можна стверджувати, що адаптація параметрів життєдіяльності ВЕВС завжди має приводити до прогресивного розвитку, що й буде умовою підтримки стійкості ВЕВС. Принципова відмінність є лише у використовуваних методах, коли адаптування відбувається в межах еволюційного чи революційного етапу розвитку ВЕВС. Відразу слід зазначити, що будь-який із варіантів підтримки стійкості потребує перегляду ресурсного забезпечення процесів функціонування та розвитку ВЕВС та її членів (у контексті поданої на рис. 1 схеми – перегляду складових інтеграційного базису). Потребу в такому перегляді пояснено тим, що досягнення стаціонарного становища ВЕВС залежить від сформованої в межах інтеграційного об'єднання комбінації ресурсів. Отже, актуалізовано застосування такої групи тлумачень стійкості з поданих у таблиці. Її прихильники (А. Ю. Омельченко [12], С. М. Жукевич [13] та В. А. Гросул [14]) умовами стійкості розглядають достатність ресурсного забезпечення.

Розглядаючи стійкість ВЕВС у контексті достатності ресурсного забезпечення, для підтримки її життєдіяльності слід звернути увагу на співвіднесення стійкості (означені в таблиці праці В. М. Яценка [17], С. А. Агафонова [10] та Е. П. Голубкова [18]) із безперервним процесом, орієнтованим на досягнення заздалегідь установлених вимог. Саме в контексті такої безперервності слід вибудовувати контури управління стійкістю ВЕВС. Безперервність у цьому випадку реалізовано через: цикл перегляду параметрів організації системи управління стійкістю в разі виявлення невідповідностей або такого вияву негативних впливів оточення, що перевищують адаптаційні спроможності ВЕВС чи її учасників; цикл продовження моніторингу стійкості.

Аналізуючи наведені в таблиці результати семантичного аналізу категорії "стійкість", слід звернути увагу ще на одну групу ознак, особливо актуальну для умов інтеграційного утворення. Це ознаки цілісності та збалансованості, запропоновані І. М. Семененком [24] та Л. В. Кузнецовою [23]. Лише наявність такої ознаки забезпечує якісну визначеність тих властивостей ВЕВС, що дозволяють говорити про рівноважність отриманого стану. До того ж ознака збалансованості особливо актуалізована за наявності декількох суб'єктів господарювання у складі ВЕВС,

оскільки кожен з них має власні інтереси та власне бачення наявності в інтегрованому утворенні. Відповідно, доречним стає і виділення в таблиці такої ознаки стійкості, як відповідність інтересів різних суб'єктів, що введено у працях Г. В. Козаченка [25], В. В. Попкова [7] та І. М. Семененка [24].

Орієнтація на співвіднесення стійкості та економічних інтересів ґрунтується на положеннях інституціональної концепції організації інтеграційної взаємодії, основою якої є охарактеризована в [5] гармонізація в часі та просторі економічних інтересів учасників ВЕВС один з одним та з інтересами пов'язаних суб'єктів оточення. Доречність уведення ознаки гармонізації пояснено наявністю так званих корпоративних конфліктів. Ці конфлікти в аспекті авторських пропозицій можуть ідентифікувати як конфлікти складових інтеграційного базису (відбувається в разі залучення до ВЕВС учасників з ортого-

нальними цілями чи учасників із взаємовиключними системами діяльності) або як архітектурні конфлікти (невідповідність цілей і бачення наявності у ВЕВС різних суб'єктів господарювання, які володіють компліментарними компонентами інтеграційного базису) або як конфлікти правил взаємодії (виявляється, коли різні учасники ВЕВС потребують однакової ресурсної підтримки).

Урахування всіх означених у таблиці ознак категорії стійкості дозволяє визначити зміст поняття "стійкість функціонування великомасштабної економіко-виробничої системи". До того ж під час визначення цього поняття слід не стільки орієнтуватися на отримання остаточного формулювання, скільки передбачити врахування всіх визначених на основі семантичного аналізу цього поняття ознак. За такого підходу буде визначено означений на рис. 2 зміст поняття "стійкість функціонування ВЕВС".

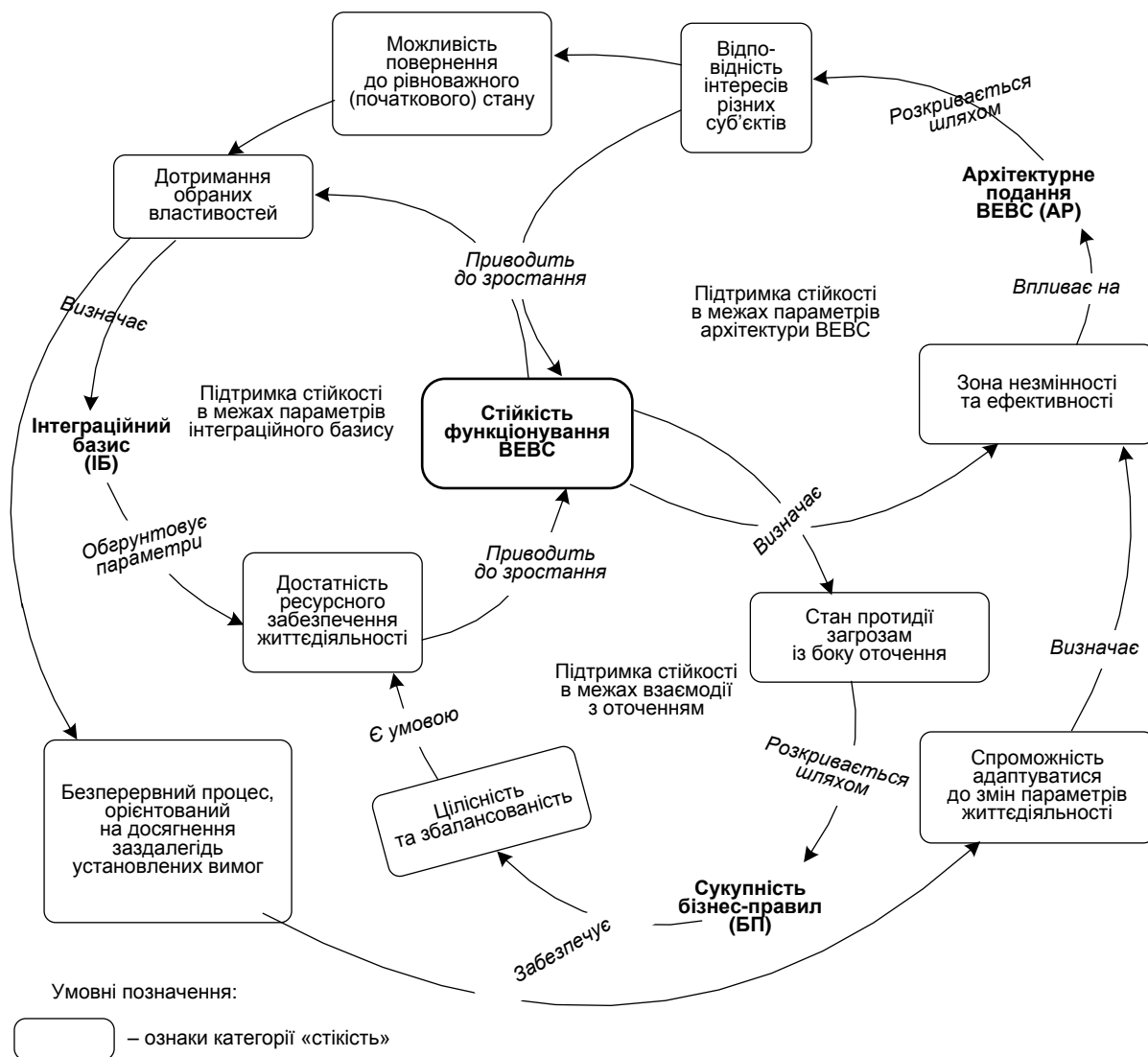

Рис. 2. Графічна інтерпретація змісту поняття "стійкість функціонування великомасштабної економіко-виробничої системи" [The graphic interpretation of the concept "sustainability of the large-scale economic and production system functioning"]

Отже, категорію "стійкість" можна застосовувати до різних аспектів поведінки й діяльності як учасників ВЕВС, так і інтегрованого утворення загалом. Саме тому орієнтація на означену на рис. 2 схему розкриття змісту поняття "стійкість функціонування ВЕВС" дозволяє системі менеджменту ВЕВС урахувати всі можливі аспекти та причини втрати стійкості. До того ж можна підтримати пропозиції [28] щодо подання ВЕВС як асимптотичне стабільної (стійкої) системи (наявність похибок для начальних етапів, негативні впливи оточення та наявні внутрішні конфлікти нівелюються системою в автоматичному режимі). На жаль, така асимптотична стійкість може (див. рис. 1) уповільнювати процеси розвитку, віддаляючи систему від стану стійкої нерівноваги.

Таким чином, у статті подано теоретико-методологічне та концептуальне підґрунтя забезпечення стійкості функціонування великомасштабних економіко-виробничих систем, засноване на виділенні семантичних ознак категорії "стійкість" та відображенні цих ознак на нелінійну траєкторію руху економічної системи вздовж кривої її життєвого циклу. Розуміння стійкості функціонування ВЕВС подано в контексті одночасної реалізації всіх ідентифікованих семантичних ознак із визначенням особливості розкриття кожної з таких ознак в умовах інтеграційної взаємодії підприємств. До того ж доведено доречність подання функціонування та розвитку ВЕВС як імовірнісного переходу між різними стаціонарними станами, які, своєю чергою, моделюються співвіднесенням інтеграційного базису, бізнес-правил взаємодії учасників та архітектурного подання ВЕВС. Така диференціація фазового простору дозволило подати стійкість в аспекті корпоративних конфліктів, які запропоновано диференціювати на конфлікти складових інтеграційного базису, архітектурні конфлікти та конфлікти правил взаємодії. Означені конфлікти постають головними зонами уваги системи управління стійкістю функціонування великомасштабної економіко-виробничої системи, організація якої буде становити перспективи подальших досліджень автора.

Література: 1. Кизим Н. А. Организация крупномасштабных экономико-производственных систем / Н. А. Кизим. – Харьков : Бизнес Информ, 2000. – 108 с. 2. Чернега О. Б. Стратегические альянсы предприятий: формы, эволюция, перспективы : монография / О. Б. Чернега, О. В. Озарина. – Донецк : ДонГУЭТ им. М. Туган-Барановского, 2005. – 221 с. 3. Рекорд С. И. Развитие промышленно-инновационных кластеров в Европе: эволюция и современная дискуссия / С. И. Рекорд. – Санкт-Петербург : Изд-во СПбГУЭФ, 2010. – 109 с. 4. Арэф'єва О. В. Корпоративне управління: еволюція, становлення, розвиток / О. В. Арэф'єва, Н. В. Васюткіна. – Київ : Ліра-К, 2013. – 180 с. 5. Попов О. Є. Теоретико-методологічні та концептуальні засади формування організаційно-економічного механізму корпоративного управління : монографія / О. Є. Попов. – Харків :

ВД "ІНЖЕК", 2009. – 360 с. 6. Управление корпоративными изменениями по критерию устойчивости : монография / под ред. Ю. П. Анискина. – Москва : Омега-Л, 2009. – 404 с. 7. Устойчивое экономическое развитие в условиях глобализации и экономики знаний: концептуальные основы теории и практики управления / под ред. В. В. Попкова. – Москва : Экономика, 2007. – 295 с. 8. П'ятницький Д. В. Оцінка фінансової стійкості: індикатори і зведені індекси в українській та міжнародній практиці / Д. В. П'ятницький // Економічний часопис-XXI. – 2014. – № 3–4 (2). – С. 51–54. 9. Василенко А. В. Менеджмент устойчивого развития предприятий : монография / А. В. Василенко. – Киев : Центр учебной литературы, 2005. – 648 с. 10. Агафонов С. А. Дифференциальные уравнения / С. А. Агафонов, А. Д. Герман, Т. В. Муратова. – Москва : МГУ им. Н. Э. Баумана, 2004. – 352 с. 11. Іванчук К. О. Стійкий економічний розвиток підприємства: теоретичне обґрунтування / К. О. Іванчук // Економіка розвитку. – 2014. – № 3 (71). – С. 84–88. 12. Промышленная логистика. Логистико-ориентированное управление организационно-экономической устойчивостью предприятий в рыночной среде / И. Н. Омельченко, А. А. Колобов, А. Ю. Ермаков, А. В. Киреев ; под ред. А. А. Колобова. – Москва : Изд-во МГУ им. Баумана, 1997. – 204 с. 13. Жукевич С. М. Діагностика фінансово-економічної стійкості суб'єкта господарювання: концептуальний підхід / С. М. Жукевич // Інноваційна економіка. – 2016. – № 5–6. – С. 206–211. 14. Гросул В. А. Соціально-економічна стійкість підприємства: теоретико-методологічні засади та практичний інструментарій : монографія / В. А. Гросул. – Харків : ХДУХТ, 2007. – 303 с. 15. Клейнер Г. Б. Предприятие в нестабильной экономической среде: риски, стратегии, безопасность / Г. Б. Клейнер, В. Л. Тамбовцев, Р. М. Качалов. – Москва : Экономика, 1997. – 288 с. 16. Гарипов Р. Г. Экономическая устойчивость автотранспортного предприятия: проблемы, перспективы / Р. Г. Гарипов. – Казань : ООО "Центр оперативной печати", 2001. – 108 с. 17. Яценко В. М. Сутність поняття та методичні підходи до оцінки фінансової стабільності та фінансової стійкості сільськогосподарських підприємств / В. М. Яценко // Вісник Східноукраїнського університету економіки і менеджменту. – 2016. – № 1 (20). – С. 8–17. 18. Голубков Е. П. Технология принятия управленческих решений / Е. П. Голубков. – Москва : Дело и сервис, 2005. – 544 с. 19. Малый бизнес: устойчивость и компенсаторные возможности : монография / Г. В. Козаченко, А. Е. Воронкова, В. Ю. Мельник, В. В. Назаров. – Киев : Либра, 2003. – 328 с. 20. Самочкин В. Н. Гибкое развитие предприятия. Анализ и планирование / В. Н. Самочкин. – Москва : Дело, 1999. – 336 с. 21. Бусленко Н. П. Лекции по теории сложных систем / Н. П. Бусленко, В. В. Калашников, И. Н. Коваленко. – Москва : Советское радио, 1973. – 440 с. 22. Цыгичко В. И. Руководителю – о принятии решений / В. И. Цыгичко. – Москва : ИНФРА-М, 1996. – 272 с. 23. Кузнецова Л. В. Вплив глобалізаційних процесів на фінансову стійкість банківської системи / Л. В. Кузнецова, В. В. Коваленко // Актуальні проблеми економіки. – 2012. – № 2 (128). – С. 264–271. 24. Семененко И. М. Теоретические аспекты определения экономической устойчивости предприятия / И. М. Семененко // Вісник Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля. – 2006. – № 5 (99). – С. 185–189. 25. Козаченко Г. В. Економічна безпека підприємства: сутність та механізм забезпечення : монографія / Г. В. Козаченко, В. П. Пономарьов, О. М. Ляшенко. – Київ : Лібра, 2003. – 280 с. 26. Іванов В. Л. Организация управления экономической устойчивостью

предприятия на основе совершенствования его организационной структуры управления : монография / В. Л. Иванов. – Луганск : ВНУ им. В. Даля, 2007. – 148 с. 27. Конкурентоспособность и экономическая устойчивость промышленного предприятия / В. А. Динес, В. М. Ларин, Р. Ю. Лоскутов, Н. С. Яшин. – Саратов : СГСЭУ, 1999. – 277 с. 28. Пилипенко А. А. Формування стратегії стійкого розвитку інтегрованого об'єднання підприємств / А. А. Пилипенко, Р. А. Сремейчук // Бізнес Інформ. – 2017. – № 8. – С. 198–205. 29. Бияков О. А. Экономическое пространство региона: процессный подход / О. А. Бияков. – Кемерово : Кузбассвузиздат, 2004. – 244 с. 30. Иванова Т. Ю. Теория организации / Т. Ю. Иванова, В. И. Приходько. – Санкт-Петербург : Питер, 2004. – 269 с.

References: 1. Kizim N. A. Organizatsiya krupnomasshtabnykh ekonomiko-proizvodstvennykh sistem / N. A. Kizim. – Kharkov : Biznes Inform, 2000. – 108 p. 2. Chernega O. B. *Strategicheskie alyansy predpriyatiy: formy, evolyutsiya, perspektivy : monografiya* [Strategic alliances of enterprises: forms, evolution, prospects : monograph] / O. B. Chernega, O. V. Ozarina. – Donetsk : DonGUET im. M. Tugan-Baranovskogo, 2005. – 221 p. 3. Rekord S. I. Razvitie promyshlennno-innovatsionnykh klasterov v Evrope: evolyutsiya i sovremennaya diskussiya / S. I. Rekord. – Sankt-Peterburg : Izd-vo SPbGUEF, 2010. – 109 p. 4. Arefieva O. V. Korporatyvne upravlinnia: evoliutsiia, stanovlennia, rozvytok / O. V. Arefieva, N. V. Vasitkina. – Kyiv : Lira-K, 2013. – 180 p. 5. Popov O. Ye. *Teoretyko-metodolohichni ta kontseptualni zasady formuvannia orhanizatsiino-ekonomichnoho mekhanizmu korporativnoho upravlinnia : monografiia* [Theoretical-methodological and conceptual principles of formation of organizational and economic mechanism of corporate governance : monograph] / O. Ye. Popov. – Kharkiv : VD "INZHEK", 2009. – 360 p. 6. *Upravlenie korporativnymi izmeneniyami po kriteriyu ustoychivosti : monografiya* [Managing corporate changes based on the criterion of sustainability : monograph] / pod red. Yu. P. Aniskina. – Moskva : Omega-L, 2009. – 404 p. 7. Ustoychivoe ekonomicheskoe razvitie v usloviyakh globalizatsii i ekonomiki znaniy: kontseptualnye osnovy teorii i praktiki upravleniya / pod red. V. V. Popkova. – Moskva : Ekonomika, 2007. – 295 p. 8. Piatnytskyi D. V. *Otsinka finansovoi stiiikosti: indykatory i zvedeni indeksy v ukrainskii ta mizhnarodnii praktitsi* [Estimation of financial sustainability: indicators and consolidated indices in Ukrainian and international practice] / D. V. Piatnytskyi // Ekonomichnyi chasopys-XXI. – 2014. – No. 3–4 (2). – P. 51–54. 9. Vasilenko A. V. *Menedzhment ustoychivogo rozvitiya predpriyatiy : monografiya* [Managing sustainable development of enterprises : monograph] / A. V. Vasilenko. – Kiev : Tsentr uchebnoy literatury, 2005. – 648 p. 10. Agafonov S. A. *Differentsialnye uravneniya* / S. A. Agafonov, A. D. German, T. V. Muratova. – Moskva : MG TU im. N. E. Bauman, 2004. – 352 p. 11. Ivanchuk K. O. *Stiiki ekonomichnyi rozvytok pidpriemstva: teoretychne obruntuvannia* [Sustainable economic development of the enterprise: theoretical substantiation] / K. O. Ivanchuk // Ekonomika rozvytku. – 2014. – No. 3 (71). – P. 84–88. 12. Promyshlennaya logistika. Logistiko-orientirovannoe upravlenie organizatsiino-ekonomicheskoy ustoychivosti predpriyatiy v rynochnoy srede / I. N. Omelchenko, A. A. Kolobov, A. Yu. Ermakov, A. V. Kireev ; pod red. A. A. Kolobova. – Moskva : Izd-vo MGU im. Bauman, 1997. – 204 p. 13. Zhukevych S. M. *Diahnostyka finansovo-ekonomichnoi stiiikosti subiekta hospodariuvannia: kontseptualnyi pidkhid* [Diagnostics of financial and economic stability of the subject of economic activity: a conceptual approach]

/ S. M. Zhukevych // Innovatsiina ekonomika. – 2016. – No. 5–6. – P. 206–211. 14. Hrosul V. A. *Sotsialno-ekonomichna stiiikist pidpriemstva: teoretyko-metodolohichni zasady ta praktichni instrumentarii : monografiia* [Socioeconomic stability of the enterprise: theoretical and methodological foundations and practical tools : monograph] / V. A. Hrosul. – Kharkiv : KhDUKht, 2007. – 303 p. 15. Kleyner G. B. *Predpriyatye v nestabilnoy ekonomicheskoy srede: riski, strategii, bezopasnost* / G. B. Kleyner, V. L. Tambovtsev, R. M. Kachalov. – Moskva : Ekonomika, 1997. – 288 p. 16. Garipov R. G. *Ekonomicheskaya ustoychivost avtotransportnogo predpriyatiya: problemy, perspektivy* / R. G. Garipov. – Kazan : OOO "Tsentr operativnoy pechati", 2001. – 108 p. 17. Yatsenko V. M. *Sutnist poniattia ta metodychni pidkhody do otsinky finansovoi stabilnosti ta finansovoi stiiikosti silskohospodarskykh pidpriemstv* [The essence of the concept and methodical approaches to the assessment of financial stability and financial sustainability of agricultural enterprises] / V. M. Yatsenko // Visnyk Skhidnoukrajinskoho universytetu ekonomiky i menedzhmentu. – 2016. – No. 1 (20). – P. 8–17. 18. Golubkov E. P. *Tekhnologiya prinyatiya upravlencheskikh resheniy* / E. P. Golubkov. – Moskva : Delo i servis, 2005. – 544 p. 19. *Malyy biznes: ustoychivost i kompensatornye vozmozhnosti : monografiya* [Small business: sustainability and compensatory opportunities : monograph] / G. V. Kozachenko, A. E. Voronkova, V. Yu. Melnik, V. V. Nazarov. – Kiev : Libra, 2003. – 328 p. 20. Samochkin V. N. *Gibkoe razvitie predpriyatiya. Analiz i planirovanie* / V. N. Samochkin. – Moskva : Delo, 1999. – 336 p. 21. Buslenko N. P. *Lektsii po teorii slozhnykh sistem* / N. P. Buslenko, V. V. Kalashnikov, I. N. Kovalenko. – Moskva : Sovetskoe radio, 1973. – 440 p. 22. Tsygichko V. I. *Rukovoditelyu – o prinyatii resheniy* / V. I. Tsygichko. – Moskva : INFRA-M, 1996. – 272 p. 23. Kuznietsova L. V. *Vplyv hlobalizatsiinykh protsesiv na finansovu stiiikist bankivskoi systemy* [Influence of globalization processes on financial stability of the banking system] / L. V. Kuznietsova, V. V. Kovalenko // Aktualni problemy ekonomiky. – 2012. – No. 2 (128). – P. 264–271. 24. Semenenko I. M. *Teoreticheskie aspekty opredeleniya ekonomicheskoy ustoychivosti predpriyatiya* [Theoretical aspects of determining the economic sustainability of an enterprise] / I. M. Semenenko // Visnyk Skhidnoukrajinskoho natsionalnoho universytetu imeni Volodymyra Dalia. – 2006. – No. 5 (99). – P. 185–189. 25. Kozachenko H. V. *Ekonomichna bezpeka pidpriemstva: sutnist ta mekhanizm zabezpechennia : monografiia* [Economic security of an enterprise: the essence and mechanism of provision : monograph] / H. V. Kozachenko, V. P. Ponomarov, O. M. Liashenko. – Kyiv : Libra, 2003. – 280 p. 26. Ivanov V. L. *Organizatsiya upravleniya ekonomicheskoy ustoychivosti predpriyatiya na osnove sovershenstvovaniya ego organizatsionnoy struktury upravleniya : monografiya* [Organization of the enterprise economic stability management on the basis of improving its organizational structure of management : monograph] / V. L. Ivanov. – Lugansk : VNU im. V. Dalia, 2007. – 148 p. 27. Konkurentosposobnost i ekonomicheskaya ustoychivost promyshlennogo predpriyatiya / V. A. Dines, V. M. Larin, R. Yu. Loskutov, N. S. Yashin. – Saratov : SGSEU, 1999. – 277 p. 28. Pylypenko A. A. *Formuvannia stratehii stiiikoho rozvytку intehrovanoho obiednannia pidpriemstv* [Formation of a strategy for sustainable development of an integrated business association] / A. A. Pylypenko, R. A. Yereimechuk // Biznes Inform. – 2017. – No. 8. – P. 198–205. 29. Biyakov O. A. *Ekonomicheskoe prostranstvo regiona: protsessnyy podkhod* / O. A. Biyakov. – Kemerovo : Kuzbassvuzizdat, 2004. – 244 p. 30. Ivanova T. Yu. *Teoriya organizatsii* / T. Yu. Ivanova, V. I. Prikhodko. – Sankt-Peterburg : Piter, 2004. – 269 p.

Інформація про автора

Шматко Наталія Михайлівна – канд. екон. наук, доцент кафедри менеджменту Української інженерно-педагогічної академії Міністерства освіти і науки України (вул. Університетська, 16, м. Харків, Україна, 61003, e-mail: shmatko.natm@gmail.com).

Информация об авторе

Шматко Наталья Михайловна – канд. экон. наук, доцент кафедры менеджмента Украинской инженерно-педагогической академии Министерства образования и науки Украины

(ул. Университетская, 16, г. Харьков, Украина, 61003, e-mail: shmatko.natm@gmail.com).

Information about the author

N. Shmatko – PhD in Economics, Associate Professor of the Department of Management of Ukrainian Engineering and Pedagogical Academy of the Ministry of Education and Science of Ukraine (16 Universytetska St., Kharkiv, Ukraine, 61003, e-mail: shmatko.natm@gmail.com).

*Стаття надійшла до ред.
08.11.2017 р.*

УДК 330.342.3/4

JEL Classification: Q01

ОЦІНКА РІВНЯ СТІЙКОГО РОЗВИТКУ АГРОПРОМИСЛОВОГО СЕКТОРУ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ

**Берест М. М.
Дудка М. О.**

Берест М. М. Оцінка рівня стійкого розвитку агропромислового сектору економіки України / М. М. Берест, М. О. Дудка // Економіка розвитку. – 2017. – № 4 (84). – С. 27–37.

Агропромисловий сектор економіки є однією з найважливіших ланок економічної системи України, а підтримка його стійкого розвитку надає можливість забезпечити населення продовольчими товарами, промисловість – сировиною, зовнішню торгівлю – експортними товарами, а державу – зростанням валютних доходів. У зв'язку із цим, доцільним є оцінювання рівня стійкого розвитку АПК економіки України.

Сформовано підхід до оцінювання рівня стійкого розвитку АПК як складової економіки України на основі застосування методу таксономічного аналізу.

Досліджено актуальні проблеми оцінювання рівня стійкого розвитку агропромислового сектору економіки України. Обґрунтовано та охарактеризовано основні складові, що пропонують використовувати для оцінювання рівня стійкого розвитку АПК. Сформовано перелік індикаторів оцінки рівня стійкого розвитку в аспекті виділених складових. Побудовано систему інтегральних показників рівня стійкого розвитку за допомогою методу таксономічного аналізу. Здійснено оцінювання та охарактеризовано рівень стійкого розвитку агропромислового сектору економіки.

Виявлено, що за останні роки спостерігають, переважно, висхідний рівень стійкого розвитку АПК. Особливої уваги заслуговує екологічна складова стійкого розвитку агропромислового сектору, що формує потребу у здійсненні підприємствами галузі відповідних заходів щодо підвищення її рівня та підкреслює необхідність у розробленні механізмів адаптації до несприятливих умов функціонування та зменшення негативно-го впливу від господарської діяльності суб'єктів АПК на навколишнє середовище. У зв'язку із цим, у ході подальших

досліджень у цьому напрямі доцільно виділити розроблення стратегій формування фінансового забезпечення стійкого розвитку АПК та виявлення факторів зовнішнього середовища, які впливають на рівень стійкого розвитку агропромислового сектору.

Ключові слова: агропромисловий сектор, стійкий розвиток, складові стійкого розвитку, інтегральний показник рівня розвитку, таксономічний аналіз.

ОЦЕНКА УРОВНЯ УСТОЙЧИВОГО РАЗВИТИЯ АГРОПРОМЫШЛЕННОГО СЕКТОРА ЭКОНОМИКИ УКРАИНЫ

**Берест М. Н.
Дудка М. А.**

Агропромышленный сектор экономики является одним из важнейших звеньев экономической системы Украины, а поддержка его устойчивого развития предоставляет возможность обеспечить население продовольственными товарами, промышленность – сырьем, внешнюю торговлю – экспортными товарами, а государство – ростом валютных доходов. В этой связи целесообразным представляется проведение оценки уровня устойчивого развития АПК экономики Украины.

Сформирован подход к оценке уровня устойчивого развития АПК как составляющей экономики Украины на основе применения метода таксономического анализа.

Исследованы актуальные проблемы оценки уровня устойчивого развития агропромышленного сектора экономики Украины. Обоснованы и охарактеризованы основные составляющие, которые предлагается использовать для оценки уровня устойчивого развития АПК. Сформирован перечень индикаторов уровня устойчивого развития в разрезе выделенных составляющих. Построена система интегральных показателей оценки уровня устойчивого развития с помощью метода таксономического анализа. Проведена оценка и охарактеризован уровень устойчивого развития агропромышленного сектора экономики.

Выявлено, что за последние годы наблюдается преимущественно восходящий уровень устойчивого развития АПК. Отдельного внимания заслуживает экологическая составляющая устойчивого развития агропромышленного сектора, что обуславливает потребность в проведении предприятиями отрасли соответствующих мер по повышению ее уровня и подчеркивает необходимость разработки механизмов адаптации к неблагоприятным условиям функционирования и уменьшения негативного влияния хозяйственной деятельности субъектов АПК на окружающую среду. В данной связи в ходе дальнейших исследований в этом направлении целесообразно выделить разработку стратегий формирования финансового обеспечения устойчивого развития АПК и выявление факторов внешней среды, которые влияют на уровень устойчивого развития агропромышленного сектора.

Ключевые слова: агропромышленный сектор, устойчивое развитие, составляющие устойчивого развития, интегральный показатель уровня развития, таксономический анализ.

ASSESSING THE LEVEL OF THE AGRIBUSINESS SUSTAINABLE DEVELOPMENT IN THE ECONOMY OF UKRAINE

**M. Berest
M. Dudka**

Agribusiness is one of the most important links in Ukraine's economic system, and support for its sustainable development gives an opportunity to provide the population with food products, industry – with raw materials, foreign trade – with export goods, and the state – with the growth of foreign exchange earnings. In this regard, it is advisable to assess the level of sustainable development of the agribusiness of Ukraine's economy.

An approach to the assessment of the agribusiness sustainable development as a component of the Ukrainian economy has been formed based on the application of the method of taxonomic analysis.

The actual problems of assessing the level of sustainable development of the agribusiness of the Ukrainian economy have been studied. The main components that have been used to assess the level of sustainable development of the agribusiness have been substantiated and characterized. A list of indices for assessing the level of sustainable development in the context of the selected components has been made. A system of integrated indices for assessing the level of sustainable development has been constructed using the method of taxonomic analysis. The level of sustainable development of the agribusiness of the economy has been assessed and characterized.

The study has revealed that in recent years there has been a predominantly upward level of sustainable development of the agribusiness. The ecological component of the agribusiness sustainable development deserves special attention, which creates the need for the industry companies to take appropriate measures to improve its level of sustainable development and stresses the need to develop mechanisms for adaption to unfavorable operating conditions and reducing the negative impact of economic activities of agribusiness companies on the environment. In this connection, in the course of further research in this direction, it is expedient to highlight the development of strategies for the formation of financial support for sustainable development of the agribusiness and the identification of environmental factors that affect the level of sustainable development of the agribusiness.

Keywords: *agribusiness, sustainable development, components of sustainable development, integral indicator of the level of development, taxonomic analysis.*

Однією з найважливіших структурних складових забезпечення економічної безпеки держави є продовольча безпека, гарантом якої є стабільне та ефективне функціонування агропромислового сектору (АПК) економіки України. Так, частка продукції АПК в експорті товарів України у 2016 р. була максимальною серед усіх галузей та становила 42,03 %, що на 700 млн дол. США або на 4,58 % більше, порівняно із 2015 р. [1], що підкреслює посиленню ролі галузі у формуванні доходів бюджету та високий рівень її експортного потенціалу. Отже, АПК є однією з найважливіших ланок економічної системи України, а підтримка його стійкого розвитку надає можливість забезпечити населення продовольчими товарами, промисловість – сировиною, зовнішню торгівлю – експортними товарами, а державу – зростанням валютних доходів. У зв'язку із цим, доцільним є оцінювання рівня стійкого розвитку АПК економіки України.

Поглиблений аналіз теоретичних та практичних проблем стійкого розвитку аграрного сектору відображено у працях українських учених. Зокрема, С. М. Борщук [2] досліджував основні теорії стійкого розвитку еколого-економічних систем; З. В. Герасимчук [3] розглядала методологію та практику регіональної політики сталого розвитку; Б. М. Данилишин [4] акцентував увагу саме на природно-ресурсний потенціал сталого розвитку України; О. Л. Попова [5] вивчала політику та механізм сталого розвитку агросфери України; Ю. М. Лопатинським [6] виділено детермінанти сталого розвитку аграрних підприємств. Проте на цей час не вирішеною залишається проблема комплексного оцінювання рівня стійкого розвитку агропромислового сектору економіки. У зв'язку із цим, виникає необхідність в уточненні сучасного розуміння змісту терміна "стійкий розвиток", формування обґрунтованого підходу до оцінювання рівня стійкого розвитку АПК та аналітичного дослідження виявлених тенденцій.

Метою статті є формування комплексної оцінки рівня стійкого розвитку АПК як складової економіки України на основі застосування методу таксономічного аналізу.

Слід розглянути сучасні підходи до розуміння категорії "стійкість". Так, у 1970-х роках термін "стійкість" було вперше використано для опису економіки в рівновазі з основними екологічними системами підтримки. Це було пов'язано із зауваженнями екологів щодо обмеженості зростання та поданнями альтернативи "стійкий стан економіки" для вирішення екологічних проблем. Поняття стійкості (firmness, stability) [7] поширене не лише в економіці, воно є об'єктом дослідження у природничих, гуманітарних та технічних науках протягом багатьох років. У зв'язку із цим, доцільно узагальнити сучасні підходи до змісту досліджуваної категорії (табл. 1).

Таблиця 1

Узагальнення сучасних підходів до змісту категорії "стійкість"
[Generalization of modern approaches to the content of the category "sustainability"]

№ п/п	Автор, джерело	Сутнісний зміст категорій
1	2	3
1	Большой энциклопедический словарь, [11]	спроможність відновлювати попередній (або близький до нього) стан після деякого збурення, яке виявляється у відхиленні параметрів від номінального значення
2	Словник української мови, [12, с. 710]	здатність витримувати зовнішній вплив, протидіяти чомусь; довго зберігати і виявляти свої властивості, не піддаватися руйнуванню, псуванню і т. ін.
3	В. Даль, [13]	здатність вистояти супроти чогось, устояти, успішно протистояти силі, витримати, не поступитися

Закінчення табл. 1

Таблиця 2

1	2	3
4	В. В. Артюхов, [14, с. 97]	властивість збігатися за ознаками до і після змін, викликаних діями факторів
5	М. О. Гончаренко, [15, с. 7]	упорядкування технічних, економічних, екологічних, соціальних і наукових ресурсів таким чином, що результуюча система може підтримуватися в стані рівноваги в часі й просторі

Таким чином, поняття стійкості є загальнодисциплінарним, його застосовують у різних галузях, воно споріднене з такими поняттями, як рівновага й постійність. Узагальнення виділених підходів дозволяє розуміти стійкість як властивість об'єкта зберігати або відновлювати свої властивості та функціональний стан, незалежно від впливу факторів зовнішнього та внутрішнього середовища.

Аналіз літературних джерел щодо змісту категорії "розвиток" [8 – 10] дозволило зробити такий висновок: він становить унікальний процес трансформації підприємства як відкритої системи у просторі та часі на основі якісних і/або кількісних змін, який спрямований на забезпечення гнучкості та адаптивності шляхом досягнення взаємодії між ресурсами, технологіями, менеджментом підприємства із зовнішнім середовищем, із метою забезпечення досягнення його глобальних цілей.

Поєднання розглянутих категорій привело до виникнення терміна "стійкий розвиток", що його вперше було розглянуто в аспекті дослідження екологічних перетворень на конференції ООН у 1972 р. у Стокгольмі [16]. У науковій праці "Стратегія всесвітнього збереження: збереження наявних ресурсів для сталого розвитку" стійкий розвиток визначався як покращення якості життя в межах можливостей (місткості) екосистем, які будуть залишатися у стані відносної рівноваги [17]. На засіданні Міжнародної комісії з навколишнього середовища та розвитку (1987 р.), де було наголошено на потребах задоволення сучасних та захисту майбутніх потреб людства, поняття "стійкий розвиток" (sustainable development) було уточнено як "такий розвиток, який задовольняє потреби сьогодення, але не ставить під загрозу можливість майбутніх поколінь задовольняти свої потреби" [18]. Розглядаючи еволюцію концепції стійкого розвитку, варто зазначити, що тут важливу роль відіграли такі міжнародні документи, події та заходи (табл. 2).

Саме на конференції Організації Об'єднаних Націй (ООН) із проблем навколишнього середовища (Стокгольмська декларація, 1972 р.) було визначено зв'язок економічних, соціальних та екологічних проблем суспільства, що поклало початок концепції стійкого розвитку, а вже на конференції ООН із проблем навколишнього середовища та розвитку (Ріо-де-Жанейро, 1992 р.) концепцію стійкого розвитку було визнано найбільш прийнятною та визначено пріоритетні напрями її подальшого розвитку.

Міжнародні документи, події та заходи концепції стійкого розвитку
(сформовано на основі [6; 19])
[International documents, events and activities of the concept of sustainable development
(formed on the basis of [6; 19])

№	Документи, події та заходи
1	Наукові праці В. Вернадського про ноосферу
2	Конференція Організації Об'єднаних Націй (ООН) із проблем навколишнього середовища (Стокгольм, 1972 р.) – визначено зв'язок економічних, соціальних і екологічних проблем
3	Наукові доповіді Римського клубу (1972 р.)
4	Звіт Всесвітньої комісії ООН із навколишнього середовища та розвитку (1987 р.)
5	Конференція ООН із проблем навколишнього середовища та розвитку (Ріо-де-Жанейро, 1992 р.) – концепцію сталого розвитку було визнано найбільш прийнятною
6	Глобальна конференція зі сталого розвитку малих острівних держав, що розвиваються (Бриджтаун, 1994 р.)
7	Зустріч на вищому рівні "Планета Земля" +5 (Нью-Йорк, 1997 р.)
8	Всесвітній саміт із питань сталого розвитку (Йоганнесбург, 2002 р.)
9	Маврикійська стратегія з подальшого впровадження Програми дій щодо забезпечення сталого розвитку малих острівних країн, що розвиваються (Маврикій, 2005 р.)
10	Рамкова конвенція про охорону та сталий розвиток Карпат (2008 р.)
11	Спеціальна сесія Генеральної Асамблеї ООН: Майбутнє сталого розвитку (Нью-Йорк, 2009 р.)
12	XV щорічна Міжнародна конференція дослідження сталого розвитку в Утрехті (Нідерланди, 2009 р.)
13	XVIII сесія Комісії зі сталого розвитку (Нью-Йорк, 2011 р.)
14	Конференція ООН із питань сталого розвитку, відома як "Ріо +20" (Ріо-де-Жанейро, 2012 р.)
15	Резолюція A/RES/70/1, ухвалена Генеральною Асамблеєю ООН 25 вересня 2015 року, про підсумковий документ "Перетворення нашого світу: Порядок денний сталого розвитку 2030"

Термін "sustainable development" має певні особливості тлумачення мовами різних країн. Офіційний переклад терміна "sustainable development" українською мовою звучить як "сталий розвиток", що, відповідно до академічного тлумачного словника української мови [20], трактується як постійний, незмінний, що є синонімом до поняття "стійкий", тому надалі автори будуть розглядати прийняте в науковій літературі поняття "стійкий розвиток".

На сьогодні існує багато різноманітних поглядів на цю дефініцію, але єдиний підхід до визначення її змісту в наш час відсутній. Проте необхідно зазначити, що автори по-різному трактують поняття "стійкий розвиток", приділяючи увагу певним, істотним, на їхню думку, характеристикам.

Аналіз літературних джерел щодо розуміння змісту поняття "стійкий розвиток" [3 – 5; 16; 21, с. 243; 22;

23, с. 14; 24, с. 73; 25; 26; 27, с. 6 – 8] дозволив узагальнити проаналізовані підходи та встановити, що стійкий розвиток уособлює здатність суб'єкта у процесі його трансформації у просторі та часі протидіяти негативним впливам із боку зовнішнього середовища та підтримувати ключові індикатори діяльності на заданому рівні.

Для здійснення оцінювання рівня стійкого розвитку агропромислового сектору економіки в цьому дослідженні запропоновано методика, що складається з чотирьох комплексних етапів (рис. 1).

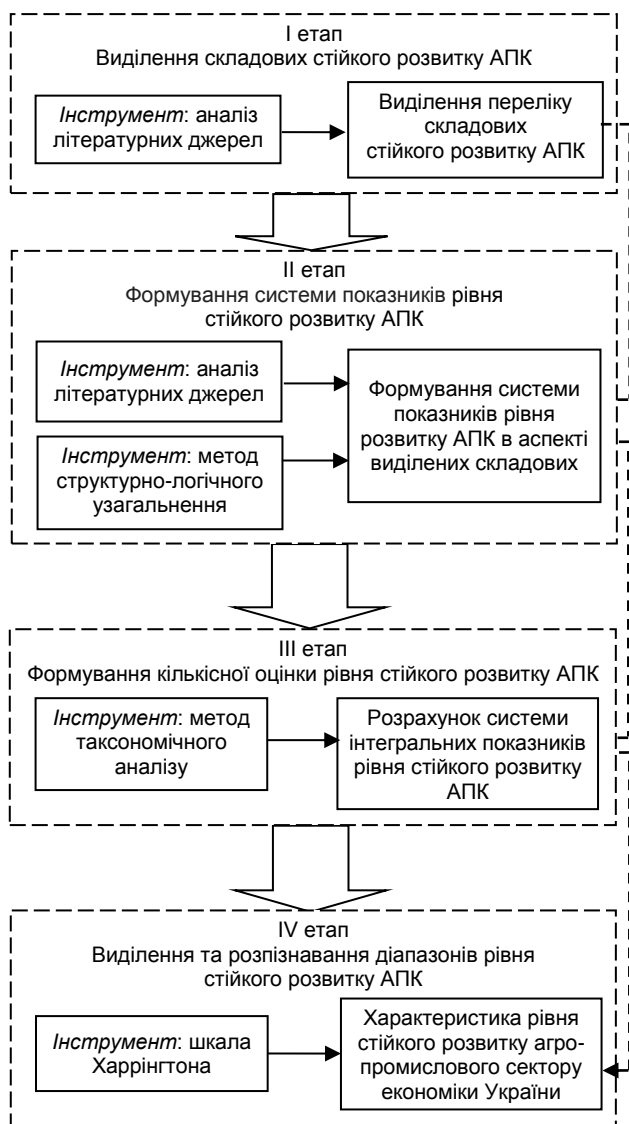

Рис. 1. Методика оцінювання рівня стійкого розвитку АПК
[Methods for assessment of the level of the agribusiness sustainable development]

Так, метою першого етапу є виділення системотвірних складових стійкого розвитку АПК, його реалізацію слід здійснювати за допомогою аналізу літературних джерел та сучасних підходів до розуміння стійкого розвитку в суспільстві.

Здійснений аналіз еволюції підходів до формування концепції стійкого розвитку в суспільстві доводить, що на сучасному етапі для його забезпечення необхідно враховувати вплив навколишнього, економічного та суспільного середовища, що підтверджено поглядами сучасних науковців (рис. 2).

Рис. 2. Схема концепції стійкого розвитку [6]
[The concept of sustainable development [6]]

Умовні позначення:

- 1 – сприятливий для життя розвиток (охорона здоров'я, збереження біорізноманітності);
- 2 – справедливий розвиток (зайнятість, бізнес-етика, підвищення рівня кваліфікації та доходів);
- 3 – прийнятний розвиток (ефективне використання ресурсів, управління життєвим циклом розвитку);
- 4 – стійкий розвиток.

У зв'язку із цим, особливості функціонування суб'єктів АПК потребують виділення трьох системотвірних складових у контексті забезпечення їхнього стійкого розвитку: економічної, соціальної та екологічної. Їхнє поєднання, із метою оцінювання рівня розвитку суб'єктів АПК, дозволить установити вплив кожної з них на загальний рівень розвитку агропромислового сектору та визначити пріоритетні напрями щодо підвищення ефективності його діяльності.

Метою другого етапу є формування системи показників рівня розвитку АПК в аспекті виділених складових. Так, основними вимогами до використовуваних показників та їхньої практичної застосовності є:

- а) подання їх у кількісній формі;
- б) доступність інформації, необхідної для визначення значень показників (можливі джерела інформації – друковані видання (наукові літературні джерела, аналітичні статті), статистична інформація);
- в) інформативність, тобто здатність точно й достовірно відображати необхідну для цілей дослідження релевантну інформацію.

Реалізація цього етапу передбачає застосування таких інструментів, як аналіз літературних джерел та метод логічного узагальнення. Крім того, слід підкреслити, що формування сукупності показників здійснюють в аспекті складових стійкого розвитку, виділених на попередньому етапі, отримані результати подано в табл. 3.

**Показники оцінки стійкого розвитку
агропромислового сектору
[The indices for measuring the agricultural sector
sustainable development]**

Складові стійкого розвитку	Показники
Економічна	Індекс цін реалізації продукції сільського господарства сільськогосподарськими підприємствами (%)
	Обсяг інвестицій у сільське, лісове та рибне господарства (млрд грн)
	Обсяг експорту продукції АПК України (млрд дол. США)
	Валовий внутрішній продукт сільського, лісового та рибного господарства, скоригований на індекс інфляції в Україні (млрд грн)
	Валовий збір зернових та зернобобових культур (тис. т)
	Чистий прибуток (млн грн)
	Необоротні активи сільського, лісового та рибного господарства (млн грн)
	Частка валового внутрішнього продукту сільського, лісового та рибного господарства у ВВП України (%)
	Частка продукції АПК в експорті товарів України (%)
Соціальна	Середньомісячна заробітна плата в сільському, лісовому та рибному господарстві, скоригована на індекс інфляції в Україні (грн)
	Частка зайнятого населення в сільському, лісовому та рибному господарстві в зайнятому населенні України (%)
	Потреба роботодавців у працівниках у сільському, лісовому та рибному господарстві (тис. осіб)
	Частка працевлаштованих в АПК у загальному обсязі працевлаштованих зареєстрованих безробітних в Україні (%)
Екологічна	Частка відходів у сільському, лісовому та рибному господарстві в обсязі всіх утворених відходів (%)
	Посівна площа сільськогосподарських культур (тис. га)
	Коефіцієнт завантаження посівної площі зернових культур

Таким чином, у дослідженні сформовано систему показників рівня стійкого розвитку агропромислового сектору економіки України в аспекті складових стійкого розвитку.

Метою третього етапу є формування кількісної оцінки рівня стійкого розвитку АПК, що пропонують здійснювати шляхом побудови системи інтегральних показників із використанням методу таксономічного аналізу.

Вибір цього економіко-математичного інструментарію обумовлено тим, що його застосовують для оцінювання поведінки багатомірних об'єктів, функціонування яких описують досить великим набором показ-

ників, та безпосередньо рівня розвитку, а також він дає можливість отримати однозначну кількісну оцінку стану досліджуваного об'єкта у вигляді інтегрального таксономічного показника. Крім того, цей показник є нормованим, тобто змінюється в межах від 0 до 1, що дозволяє отримувати однозначну економічну інтерпретацію визначених результатів.

Вихідні дані для побудови інтегральних показників рівня стійкого розвитку агропромислового сектору загалом та за складовими за 2007 – 2016 рр. сформовано за джерелами статистичної інформації [1] та наведено в табл. 4.

Таблиця 4

**Вихідні дані для побудови інтегральних показників
рівня стійкого розвитку АПК
[The initial data for the construction of integrated indices
of the agribusiness sustainable development]**

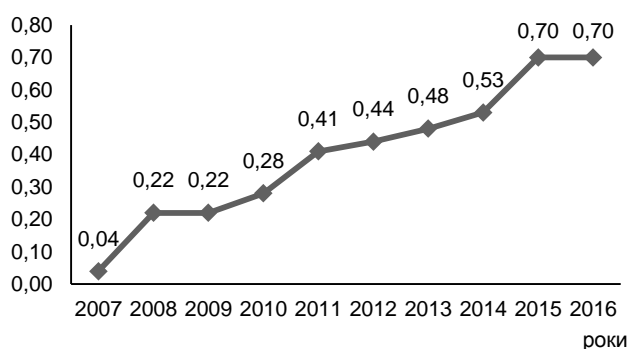
№ п/п	Показники	Роки									
		2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
1	Індекс цін реалізації продукції сільського господарства сільськогосподарськими підприємствами (%)	138,00	110,30	106,40	130,00	113,60	106,80	97,10	124,30	154,50	109,00

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
2	Обсяг інвестицій у сільське, лісове та рибне господарства (млрд грн)	9,52	16,89	9,38	12,23	18,18	19,10	15,60	12,30	27,90	44,20
3	Обсяг експорту продукції АПК України (млрд дол. США)	6,20	10,80	9,50	9,90	12,80	17,90	17,00	16,70	14,60	15,30
4	Валовий внутрішній продукт сільського, лісового та рибного господарства, скоригований на індекс інфляції в Україні (млрд грн)	35,08	38,59	58,24	73,68	101,87	110,01	128,10	129,02	167,35	246,62
5	Валовий збір зернових та зернобобових культур (тис. т)	29 294,9	53 290,1	46 028,3	39 270,9	56 746,8	46 216,2	63 051,3	63 798,0	60 126,0	66 088,0
6	Чистий прибуток (млн грн)	6 854,1	5 789,2	7 584,8	17 276,0	25 383,5	26 787,2	14 984,5	21 481,3	102 849,0	90 160,4
7	Необоротні активи сільського, лісового та рибного господарства (млн грн)	42 718,7	59 536,6	65 693,9	69 561,5	86 875,3	101 829,6	117 942,3	123 008,8	171 147,0	218 567,8
8	Частка валового внутрішнього продукту сільського, лісового та рибного господарства у ВВП України (%)	5,67	4,98	7,16	7,43	8,18	7,78	8,85	10,15	12,06	11,63
9	Частка продукції АПК в експорті товарів України (%)	12,60	16,12	23,93	19,26	18,71	26,02	26,86	30,98	38,32	42,03
10	Середньомісячна заробітна плата в сільському, лісовому та рибному господарстві, скоригована на індекс інфляції в Україні (грн)	628,64	879,80	1 073,91	1 310,72	1 720,84	2 027,05	2 258,71	1 982,39	2 191,21	3 483,99
11	Частка зайнятого населення в сільському, лісовому та рибному господарстві в зайнятому населенні України (%)	16,67	15,84	15,61	15,37	16,78	17,18	17,53	17,10	17,46	17,61
12	Потреба роботодавців у працівниках у сільському, лісовому та рибному господарстві (тис. осіб)	7,30	4,00	2,20	2,70	2,90	2,50	2,30	1,60	1,20	1,50
13	Частка працевлаштованих в АПК у загальному обсязі працевлаштованих зареєстрованих безробітних в Україні (%)	18,20	18,79	21,77	18,07	19,96	19,92	25,50	26,77	26,92	26,92
14	Частка відходів у сільському, лісовому та рибному господарстві в обсязі всіх утворених відходів (%)	8,66	9,37	18,76	2,01	2,78	2,27	2,30	2,38	2,80	2,95
15	Посівна площа сільськогосподарських культур (тис. га)	26 060,0	27 133,0	26 990,0	26 952,0	27 670,0	27 801,0	28 329,0	27 239,0	26 902,0	26 775,6
16	Коефіцієнт завантаження посівної площі зернових культур	0,89	0,98	0,98	0,97	0,97	0,96	0,97	0,99	0,99	1,00

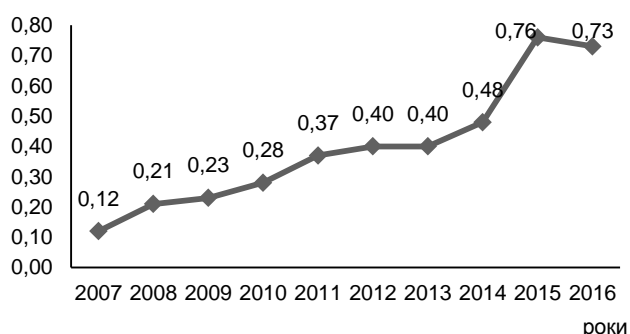
Результати побудови інтегральних показників рівня стійкого розвитку агропромислового сектору загалом

та за складовими за 2007 – 2016 рр. наведено в табл. 5 та на рис. 3 (розраховано за даними табл. 4).

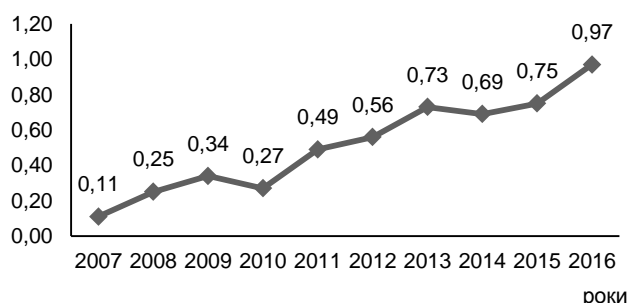
Таблиця 5

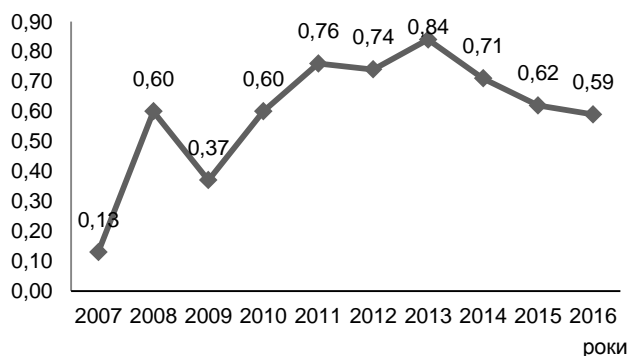
а) інтегральний показник АПК

б) економічна складова

в) соціальна складова

г) екологічна складова

Рис. 3. Динаміка системи інтегральних показників рівня стійкого розвитку АПК [The dynamics of the system of integrated indices of the agribusiness sustainable development]

Результати розрахунку системи інтегральних показників рівня стійкого розвитку АПК [The results of the calculation of the system of integrated indices of the agribusiness sustainable development]

Інтегральні показники рівнів стійкого розвитку	Роки									
	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
АПК загалом (I _{APK})	0,04	0,22	0,22	0,28	0,41	0,44	0,48	0,53	0,70	0,70
Економічна (I _{econ})	0,12	0,21	0,23	0,28	0,37	0,4	0,4	0,48	0,76	0,73
Соціальна (I _{soz})	0,11	0,25	0,34	0,27	0,49	0,56	0,73	0,69	0,75	0,97
Екологічна (I _{ekolog})	0,13	0,6	0,37	0,6	0,76	0,74	0,84	0,71	0,62	0,59

Аналіз динаміки побудованих показників дозволив зазначити таке:

інтегральний показник рівня розвитку агропромислового комплексу протягом аналізованого періоду зростає, що свідчить про наявну тенденцію до підвищення рівня стійкості розвитку цієї галузі;

інтегральні показники, що характеризують рівень стійкого розвитку АПК за його системотвірними складовими, мають різноспрямовані тенденції, що підтверджує неоднозначність впливу виділених складових на загальну динаміку стійкого розвитку АПК;

висхідну тенденцію демонструють таксономічні показники, що характеризують економічну та соціальну складові, що свідчить про їхній позитивний вплив на забезпечення стійкого розвитку галузі;

інтегральний показник екологічної складової відображає стійку тенденцію до падіння.

Таким чином, результатом реалізації цього етапу методики є побудована система інтегральних показників рівня стійкого розвитку агропромислового сектору.

Метою четвертого етапу є виділення та розпізнавання діапазонів рівня стійкого розвитку АПК. Для цього в дослідженні запропоновано використання вербально-числової шкали Харрінгтона, яка дозволяє ефективно виміряти ступінь інтенсивності критеріальної властивості явища чи процесу, що досліджують. Використання цієї шкали обумовлено, по-перше, тим, що вона має універсальний характер та її широко застосовують для якісної градації кількісних критеріїв під час оцінювання економічних процесів, по-друге, дає можливість адекватно економічно інтерпретувати отримані результати. Чисельні значення граничних значень шкали Харрінгтона визначено на основі аналізу й оброблення великого масиву статистичних даних [28].

У роботі запропоновано здійснювати таку економічну інтерпретацію рівня стійкого розвитку:

висхідний – стан агропромислового сектору характеризується динамікою покращення показників стійкого

розвитку, що виявлено як на загальному галузевому рівні, так і на рівні складових стійкого розвитку;

нейтральний – стан агропромислового сектору залишається без змін як на загальному галузевому рівні, так і на рівні складових стійкого розвитку;

спадний – стан агропромислового сектору характеризується наявністю кризових явищ різного ступеня складності, що виявлено як на загальному галузевому рівні, так і на рівні складових стійкого розвитку.

Зважаючи на те, що значення інтегральних показників, за допомогою яких оцінюють рівень стійкого розвитку АПК та в аспекті виділених складових, змінюються від 0 до 1, та відповідно до значень градацій вербально-числової шкали Харрінгтона [28], автори пропонують використовувати таку шкалу діапазонів станів АПК як для загального інтегрального показника, так і для показників за складовими (табл. 6).

Таблиця 6

**Шкала діапазонів рівня стійкого розвитку АПК
[The scale of ranges of the agribusiness sustainable development]**

Діапазони змін інтегральних показників стану АПК I_{APK}	Характеристики рівнів розвитку АПК
$0,00 \leq I_{APK} \leq 0,36$	Спадний
$0,36 < I_{APK} \leq 0,64$	Нейтральний
$0,64 < I_{APK} \leq 1$	Висхідний

Таким чином, результати оцінювання рівня стійкого розвитку агропромислового сектору економіки України, відповідно до побудованих інтегральних показників, можуть бути подані у вигляді табл. 7.

Таблиця 7

**Оцінювання рівня стійкого розвитку АПК
[Assessment of the agribusiness sustainable development]**

Інтегральні показники	Рівні стійкого розвитку за роками									
	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
АПК загальном (I_{APK})	↓	↓	↓	↓	→	→	→	→	↑	↑
Економічна (I_{econ})	↓	↓	↓	↓	→	→	→	→	↑	↑
Соціальна (I_{soz})	↓	↓	↓	↓	→	→	↑	↑	↑	↑
Екологічна (I_{ekolog})	↓	→	→	→	↑	↑	↑	↑	→	→

Примітка:

- ↓ – спадний;
- – нейтральний;
- ↑ – висхідний.

Результати дослідження свідчать про те, що рівень стійкого розвитку агропромислового сектору економіки України на кінець аналізованого періоду має висхідний характер. Щодо рівня стійкого розвитку в аспекті виділених складових, то можна виділити таке:

економічна – із 2007 до 2010 рр. характеризується спадним рівнем стійкого розвитку, однак починаючи із 2012 р. – нейтральним, а за останні два роки (2015 – 2016 рр.) – висхідним. Це пов'язано, переважно, зі зростанням ВВП у галузі, збільшенням частки продукції АПК в експорті товарів України, необоротних активів та обсягом інвестицій в агропромисловий комплекс, що відіграють роль важливого джерела забезпечення стійкого розвитку АПК;

соціальна – із 2013 до 2016 рр. демонструє висхідну тенденцію рівня стійкого розвитку АПК, що обумовлено, насамперед, зростанням середньої заробітної плати в галузі;

екологічна – пік висхідної тенденції рівня стійкого розвитку припадає саме на 2011 – 2014 рр., а за останні два роки відбувся перехід на нейтральний рівень стійкого розвитку. Це пов'язано, по-перше, зі збільшенням частки відходів у галузі в обсязі всіх утворених відходів, по-друге, зі зменшенням посівної площі сільськогосподарських культур.

Таким чином, у дослідженні здійснено оцінювання рівня стійкого розвитку агропромислового сектору економіки з використанням методу таксономічного аналізу. Виявлено, що протягом останніх років спостерігають, переважно, висхідний рівень стійкого розвитку АПК, але окремої уваги заслуговує екологічна складова стійкого розвитку агропромислового сектору, що формує потребу у здійсненні підприємствами галузі відповідних заходів щодо підвищення її рівня та підкреслює необхідність у розробленні механізмів адаптації до несприятливих умов функціонування та зменшення негативного впливу від господарської діяльності суб'єктів АПК на навколишнє середовище. У зв'язку із цим, у ході подальших досліджень у цьому напрямі доцільно виділити розроблення стратегій формування фінансового забезпечення стійкого розвитку АПК та виявлення факторів зовнішнього середовища, які впливають на рівень стійкого розвитку агропромислового сектору.

Література: 1. Офіційний сайт Державної служби статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua>. 2. Борщук Є. М. Основи теорії стійкого розвитку еколого-економічних систем : монографія / Є. М. Борщук. – Львів : Растр-7, 2007. – 435 с. 3. Герасимчук З. В. Регіональна політика сталого розвитку: теорія, методологія, практика : монографія / З. В. Герасимчук. – Луцьк : Надстир'я, 2008. – 528 с. 4. Данилишин Б. М. Природно-ресурсний потенціал сталого розвитку України / Б. М. Данилишин, С. І. Дорогунцов, В. С. Міщенко. – Київ : РВПС України, 1999. – 716 с. 5. Попова О. Л. Сталий розвиток агросфери України: політика і механізми

/ О. Л. Попова. – Київ : Ін-т екон. та прогн. НАНУ, 2009. – 352 с. 6. Лопатинський Ю. М. Детермінанти сталого розвитку аграрних підприємств : [монографія] / Ю. М. Лопатинський, С. І. Тодорюк. – Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2015. – 220 с. 7. Alawode A. A. What is Financial Stability? / Abayomi A. Alawode, Mohammed Al Sadek // *Financial Stability Paper Series*. – 2008. – No. 1. – P. 26. 8. Іванчук К. О. Теоретичні підходи до визначення сутності категорії "розвиток підприємства" / К. О. Іванчук // *Стратегія і механізми регулювання промислового розвитку* : зб. наук. пр. ; Нац. акад. наук України, Ін-т економіки пром-ті. – Київ. – 2012. – С. 231–239. 9. Раєвнева О. В. Управління розвитком підприємства : методологія, механізми, моделі : монографія / О. В. Раєвнева. – Харків : ВД "ІНЖЕК", 2006. – 496 с. 10. Юшкевич О. О. Систематизація поглядів до теорії розвитку підприємства як відкритої системи / О. О. Юшкевич // *Вісник ЖТУ. Економічні науки*. – 2011. – № 2 (56). – С. 179–183. 11. Большой энциклопедический словарь / под ред. А. М. Прохорова. – Изд. 2-е, перераб. и доп. – Москва : Большая российская энциклопедия ; Санкт-Петербург : Норинт, 1997. – 1456 с. 12. Словник української мови. В 11-ти т. Т. 9 / [за ред. І. К. Білодіда]. – Київ : Наук. думка, 1978. – 710 с. 13. Даль В. И. Толковый словарь живого великорусского языка. В 4-х т. Т. 4 / В. И. Даль. – Санкт-Петербург : Диамант, 1998. – 638 с. 14. Артюхов В. В. Общая теория систем. Самоорганизация, устойчивость, разнообразие, кризисы / В. В. Артюхов. – 3-е изд. – Москва : Эдиториал УРСС, 2012. – 224 с. 15. Гончаренко М. О. Дослідження факторів, що впливають на стійкість розвитку підприємства / М. О. Гончаренко // *Вісник соціально-економічних досліджень*. – 2010. – № 40. – С. 36–40. 16. Основи екології. Екологічна економіка та управління природокористуванням : підручник / за заг. ред. д. е. н., проф. Л. Г. Мельника та к. е. н., проф. М. К. Шапочки. – Суми : ВТД "Університетська книга", 2005. – 759 с. 17. IUCN/UNEP/WWF World Conservation Strategy: Living resource conservation for sustainable development. – Gland, Switzerland : IUCN, 1980. – P. 125–214. 18. Наше общее будущее : доклад Международной комиссии по окружающей среде и развитию / под ред. С. А. Евтеева и Р. А. Перелета. – Москва : Прогресс, 1989. – 376 с. 19. Що таке сталий розвиток: принципи та історія // *Сталий розвиток для України* [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://sd4ua.org/shho-take-staliy-rozvitok/bazovi-dokumenti>. 20. Академічний тлумачний словник. – Київ, 1970 – 1980 рр. // *Словники української мови* : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://sum.in.ua>. 21. Гончаренко М. О. Дослідження стійкості розвитку підприємства як економічної системи / М. О. Гончаренко // *Труди ОПУ. Економіка*. – 2009. – Вип. 1 (33) – 2 (34). – 243 с. 22. Савчук В. П. Финансовый менеджмент предприятий: прикладные вопросы с анализом деловых ситуаций / В. П. Савчук. – Київ : Максимум, 2001. – 600 с. 23. Гамалій В. Ф. Дослідження стійкості функціонування промислово-економічних систем / В. Ф. Гамалій, І. В. Ніколаєв // *ВЕН України*. – 2008. – № 1. – С. 14–17. 24. Крамаренко Г. О. Финансовый анализ / Г. О. Крамаренко, О. С. Чорна. – Київ : ЦУЛ, 2008. – 392 с. 25. Економічний енциклопедичний словник : у 2-х т. Т. 2 / [С. В. Мочерний, Я. С. Ларіна, О. А. Устенко, С. І. Юрій] ; за ред. С. В. Мочерного. – Львів : Світ, 2006. – 568 с. 26. Прадун В. П. Економіко-екологічні основи сталого розвитку регіональних агропромислових комплексів : автореф. дис. ... д-ра екон. наук : спец. 08.07.02 "Економіка сільського господарства та АПК" / В. П. Прадун ; НАНУ, Об'єднаний інститут економіки. – Київ, 2005. – 41 с. 27. Шевчук В. Формування інноваційної моделі сталого

розвитку України в посткризовий період / В. Шевчук // *Економічний часопис XXI*. – 2010. – № 2. – С. 6–8. 28. Любушин Н. П. Комплексный экономический анализ хозяйственной деятельности / Н. П. Любушин. – 2-е изд., перераб. и доп. – Москва : ЮНИТИ-ДАНА, 2005. – 448 с. 29. Прутська О. О. Оцінювання земельних ресурсів в Україні в контексті формування аграрного ринку: досвід та перспективи / О. О. Прутська, А. В. Непиталюк // *Економіка розвитку*. – 2017. – № 2 (82). – С. 60–66. 30. Пилипенко А. А. Формалізація стратегічних орієнтирів стійкого розвитку інтегрованої структури бізнесу в розрізі її архітектурного представлення / А. А. Пилипенко, І. В. Ялдин // *Актуальні проблеми економіки*. – 2010. – № 7. – С. 253–260.

References: 1. Ofitsiyni sait Derzhavnoi sluzhby statystyky Ukrainy [Electronic resource]. – Access mode : <http://www.ukrstat.gov.ua>. 2. Borshchuk Ye. M. *Osnovy teorii stiikoho rozvytku ekoloho-ekonomichnykh system* : monohrafiia [Fundamentals of the theory of sustainable development of ecological and economic systems : monograph] / Ye. M. Borshchuk. – Lviv : Rastr-7, 2007. – 435 p. 3. Herasymchuk Z. V. *Rehionalna polityka staloho rozvytku: teoriia, metodolohiia, praktyka* : monohrafiia [Regional policy of sustainable development: theory, methodology, practice : monograph] / Z. V. Herasymchuk. – Lutsk : Nadstyria, 2008. – 528 p. 4. Danylyshyn B. M. Pryrodno-resursnyi potentsial staloho rozvytku Ukrainy / B. M. Danylyshyn, S. I. Dorohuntsov, V. S. Mishchenko. – Kyiv : RVPS Ukrainy, 1999. – 716 p. 5. Popova O. L. *Stalyi rozvytok ahrosfery Ukrainy: polityka i mekhanizmy* / O. L. Popova. – Kyiv : In-t ekon. ta prohn. NANU, 2009. – 352 p. 6. Lopatynskiy Yu. M. *Determinanty staloho rozvytku ahrarnykh pidpriemstv* : monohrafiia [Determinants of sustainable development of agricultural enterprises : monograph] / Yu. M. Lopatynskiy, S. I. Todoruk. – Chernivtsi : Chernivetskiy nats. un-t, 2015. – 220 p. 7. Alawode A. A. What is Financial Stability? / Abayomi A. Alawode, Mohammed Al Sadek // *Financial Stability Paper Series*. – 2008. – No. 1. – P. 26. 8. Ivanchuk K. O. *Teoretichni pidkhody do vyznachennia sutnosti katehorii "rozvytok pidpriemstva"* [Theoretical approaches to defining the essence of the category "enterprise development"] / K. O. Ivanchuk // *Stratehiia i mekhanizmy rehulivannia promyslovoho rozvytku* : zb. nauk. pr. ; Nats. akad. nauk Ukrainy, In-t ekonomiky prom-ti. – Kyiv. – 2012. – P. 231–239. 9. Rayevnyeva O. V. *Upravlinnia rozvytkom pidpriemstva : metodolohiia, mekhanizmy, modeli* : monohrafiia [Enterprise development management: methodology, mechanisms, models : monograph] / O. V. Rayevnyeva. – Kharkiv : VD "INZHEK", 2006. – 496 p. 10. Yushkevych O. O. *Systematyzatsiia pohliadiv do teorii rozvytku pidpriemstva yak vidkrytoi systemy* [Systematization of the views of the theory of enterprise development as an open system] / O. O. Yushkevych // *Visnyk ZhTU. Ekonomichni nauky*. – 2011. – No. 2 (56). – P. 179–183. 11. Bolshoy entsiklopedicheskiy slovar / pod red. A. M. Prokhorova. – Izd. 2-e, pererab. i dop. – Moskva : Bolshaya rossiysskaya entsiklopediya ; Sankt-Peterburg : Norint, 1997. – 1456 p. 12. Slovyk ukrainkoi movy. In 11 vol. Vol. 9 / [za red. I. K. Bilodida]. – Kyiv : Nauk. dumka, 1978. – 710 p. 13. Dal V. I. *Tolkovyy slovar zhivogo velikorusskogo yazyka*. In 4 vol. Vol. 4 / V. I. Dal. – Sankt-Peterburg : Diamant, 1998. – 638 p. 14. Artyukhov V. V. *Obshchaya teoriya sistem. Samoorganizatsiya, ustoychivost, raznoolobrazie, krizisy* / V. V. Artyukhov. – 3-e izd. – Moskva : Editorial URSS, 2012. – 224 p. 15. Honcharenko M. O. *Doslidzhennia faktoriv, shcho vplyvaiut na stiikist rozvytku pidpriemstva* [Investigation

of factors affecting the sustainability of enterprise development] / M. O. Honcharenko // *Visnyk sotsialno-ekonomichnykh doslidzhen.* – 2010. – No. 40. – P. 36–40. 16. *Osnovy ekolohii. Ekolohichna ekonomika ta upravlinnia pryrodokorystuvanniam : pidruchnyk / za zah. red. d. e. n., prof. L. H. Melnyka ta k. e. n., prof. M. K. Shapochky.* – Sumy : VTD "Universytetska knyha", 2005. – 759 p. 17. IUCN/UNEP/WWF World Conservation Strategy: Living resource conservation for sustainable development. – Gland, Switzerland : IUCN, 1980. – P. 125–214. 18. *Nashe obshchee budushchee : doklad Mezhdunarodnoy komissii po okruzhayushchey srede i razvitiyu / pod red. S. A. Yevteeva i R. A. Pereleta.* – Moskva : Progress, 1989. – 376 p. 19. *Shcho take stalyy rozvytok: pryntsyipy ta istoriia // Stalyy rozvytok dlia Ukrainy* [Electronic resource]. – Access mode : <http://sd4ua.org/shho-take-stalij-rozvytok/bazovi-dokumenti>. 20. *Akademichnyi tlumachnyi slovnyk.* – Kyiv, 1970 – 1980 rr. // *Slovnyky ukrainskoi movy* [Electronic resource]. – Access mode : <http://sum.in.ua>. 21. Honcharenko M. O. *Doslidzhennia stiikosti rozvytku pidpriemstva yak ekonomichnoi systemy* [Investigation of enterprise development sustainability as an economic system] / M. O. Honcharenko // *Trudy OPU. Ekonomika.* – 2009. – Issues 1 (33)–2 (34). – 243 p. 22. Savchuk V. P. *Finansovyy menedzhment predpriyatiy: prikladnye voprosy s analizom delovykh situatsiy / V. P. Savchuk.* – Kiev : Maksimum, 2001. – 600 p. 23. Hamalii V. F. *Doslidzhennia stiikosti funktsionuvannia promyslovo-ekonomichnykh system* [Investigation of the stability of the functioning of industrial-economic systems] / V. F. Hamalii, I. V. Nikolaiev // *VEN Ukrainy*, 2008. – No. 1. – P. 14–17. 24. Kramarenko H. O. *Finansovyy analiz / H. O. Kramarenko, O. Ye. Chorna.* – Kyiv : TsUL, 2008. – 392 p. 25. *Ekonomichnyi entsyklopedychnyi slovnyk : in 2 vol. Vol. 2 / [S. V. Mochernyi, Ya. S. Larina, O. A. Ustenko, S. I. Yurii]* ; za red. S. V. Mochernoho. – Lviv : Svit, 2006. – 568 p. 26. Pradun V. P. *Ekonomiko-ekolohichni osnovy staloho rozvytku rehionalnykh ahropromyslovykh kompleksiv : avtoref. dys. ... d-ra ekon. nauk : spets. 08.07.02 "Ekonomika silskoho hospodarstva ta APK" / V. P. Pradun ; NANU, Obiednanyi instytut ekonomiky.* – Kyiv, 2005. – 41 p. 27. Shevchuk V. *Formuvannia innovatsiinoi modeli staloho rozvytku Ukrainy v postkryzovyi period* [Formation of an innovative model of Ukraine's sustainable development in the post-crisis period] / V. Shevchuk // *Ekonomichnyi chasopys XXI.* – 2010. – No. 2. – P. 6–8. 28. Lyubushin N. P. *Kompleksnyy ekonomicheskyy analiz khozyaystvennoy deyatelnosti / N. P. Lyubushin.* – 2-e izd., pererab. i dop. – Moskva : YUNITI-DANA, 2005. – 448 p. 29. Prutska O. O. *Otsiniuvannia zemelnykh resursiv v Ukraini v konteksti formuvannia ahrarnoho rynku: dosvid ta perspektyvy* [Assessment of land resources in Ukraine in the context of the formation of the agricultural market: experience and prospects] / O. O. Prutska, A. V. Nepytyaliuk // *Ekonomika rozvytku.* – 2017. – No. 2 (82). – P. 60–66. 30. Pylypenko A. A. *Formalizatsiia stratehichnykh oriientyiv stiikoho rozvytku intehrovanoi struktury biznesu v rozrizi yii arkhitektornoho predstavlenia* [Formalization of

strategic guidelines for sustainable development of an integrated business structure in the context of its architectural representation] / A. A. Pylypenko, I. V. Yaldin // *Aktualni problemy ekonomiky.* – 2010. – No. 7. – P. 253–260.

Інформація про авторів

Берест Марина Миколаївна – канд. екон. наук, доцент кафедри фінансів Харківського національного економічного університету імені Семена Кузнеця (просп. Науки, 9-А, м. Харків, Україна, 61166, e-mail: marina_berest@ukr.net).

Дудка Майя Олександрівна – аспірант кафедри фінансів Харківського національного економічного університету імені Семена Кузнеця (просп. Науки, 9-А, м. Харків, Україна, 61166, e-mail: dudkamaya@gmail.com).

Информация об авторах

Берест Марина Николаевна – канд. экон. наук, доцент кафедры финансов Харьковского национального экономического университета имени Семена Кузнеця (просп. Науки, 9-А, г. Харьков, Украина, 61166, e-mail: marina_berest@ukr.net).

Дудка Майя Александровна – аспирант кафедры финансов Харьковского национального экономического университета имени Семена Кузнеця (просп. Науки, 9-А, г. Харьков, Украина, 61166, e-mail: dudkamaya@gmail.com).

Information about the authors

M. Berest – PhD in Economics, Associate Professor of the Department of Finance of Simon Kuznets Kharkiv National University of Economics (9-A Nauky Ave., Kharkiv, Ukraine, 61166, e-mail: marina_berest@ukr.net).

M. Dudka – postgraduate student of the Department of Finance of Simon Kuznets Kharkiv National University of Economics (9-A Nauky Ave., Kharkiv, Ukraine, 61166, e-mail: dudkamaya@gmail.com).

*Стаття надійшла до ред.
04.12.2017 р.*

ПРОГНОЗУВАННЯ ІНДИКАТОРІВ ФІНАНСОВОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

**Губарєва І. О.
Середіна Г. В.**

Губарєва І. О. Прогнозування індикаторів фінансової безпеки України / І. О. Губарєва, Г. В. Середіна // Економіка розвитку. – 2017. – № 4 (84). – С. 38–48.

Запропоновано процедуру моделювання індикаторів фінансової безпеки країни, що містить такі етапи: 1) формування груп індикаторів фінансової безпеки країни; 2) вибір найбільш значущих змінних; 3) перевірку змінних на стаціонарність; 4) проведення тесту на коінтеграцію; 5) побудову моделі, залежно від характеристики змінних; 6) специфікація кількості лагів для моделі фінансової безпеки країни; 7) здійснення аналізу функцій імпульсних відгуків і декомпозицій дисперсій; 8) прогнозування індикаторів фінансової безпеки країни.

Обґрунтовано застосування моделі векторної авторегресії для прогнозування індикаторів фінансової безпеки України. Сформовано групи індикаторів фінансової безпеки України. Проаналізовано зв'язки між змінними-індикаторами та їхніми лаговими значеннями. Визначено загальний вигляд модельних співвідношень між індикаторами фінансової безпеки України, здійснено їхній статистичний аналіз та прогнозування індикаторів фінансової безпеки України.

Ключові слова: моделювання фінансової безпеки країни, прогнозування індикаторів фінансової безпеки України, авторегресійні моделі.

ПРОГНОЗИРОВАНИЕ ИНДИКАТОРОВ ФИНАНСОВОЙ БЕЗОПАСНОСТИ УКРАИНЫ

**Губарева И. О.
Середина А. В.**

Предложена процедура моделирования индикаторов финансовой безопасности страны, которая включает следующие этапы: 1) формирование групп индикаторов финансовой безопасности страны; 2) выбор наиболее значимых переменных; 3) проверку переменных на стационарность; 4) проведение теста на коинтеграцию; 5) построение модели в зависимости от характеристики переменных; 6) спецификацию количества лагов для модели финансовой безопасности страны; 7) проведение анализа функций импульсных откликов и декомпозиций дисперсий; 8) прогнозирование индикаторов финансовой безопасности страны.

Обосновано применение модели векторной авторегрессии для прогнозирования индикаторов финансовой безопасности Украины. Сформированы группы индикаторов финансовой безопасности Украины. Проанализированы связи между переменными-индикаторами и их лаговыми значениями. Определен общий вид модельных соотношений между индикаторами финансовой безопасности Украины, проведен их статистический анализ и прогнозирование индикаторов финансовой безопасности Украины.

Ключевые слова: моделирование финансовой безопасности страны, прогнозирование индикаторов финансовой безопасности Украины, авторегрессионные модели.

FORECASTING THE INDICATORS OF FINANCIAL SECURITY OF UKRAINE

**I. Hubarivva
H. Seredina**

A procedure is proposed for modeling indicators of financial security of the country which includes the following stages: 1) formation of groups of indicators of the country's financial security; 2) selection of the most relevant variables; 3) testing variables for stationarity; 4) conducting a cointegration test; 5) construction of a model depending on the characteristics

of the variables; 6) specification of the number of lags for the model of the country's financial security; 7) analyzing the functions of impulse responses and decomposition variances; 8) forecasting the indicators of the country's financial security.

The use of the vector autoregression model for forecasting the indicators of Ukraine's financial security has been substantiated. Groups of indicators of Ukraine's financial security have been formed. Correlations between variables-indicators, and their lagged values have been analyzed. The general type of model relationships between the indicators of Ukraine's financial security has been defined. Their statistical analysis has been conducted. The indicators of Ukraine's financial security have been forecast.

Keywords: modeling the country's financial security, forecasting financial security indicators of Ukraine, auto-regression models.

Важливим апаратом дослідження системи фінансової безпеки країни є методи економіко-математичного моделювання, які дозволяють імітувати ті якості системи, причинно-наслідкову обумовленість яких досить складно визначити у явній формі, унаслідок великої кількості взаємодійних факторів, зв'язки між якими ускладнені. Актуальним питанням є застосування лінійних економетричних моделей, що описують економічні процеси в односторонньому порядку, а також ігнорування можливих явищ коінтеграції під час дослідження часових рядів даних.

Проблемам моделювання, аналізу та прогнозування рівня фінансової безпеки країни присвячено роботи О. І. Барановського, О. С. Власюка, З. С. Варналія, В. М. Гейця, Є. В. Дроня, Я. А. Жаліла, М. О. Кизи́ма, Т. С. Клебанової, Т. Т. Ковальчука, В. В. Кузьменко, А. І. Сухорукова, Ю. М. Харазішвілі, О. І. Черняка [1 – 10] та ін. Проте питання обґрунтування вибору інструментів моделювання та прогнозування індикаторів фінансової безпеки країни не знайшли достатнього відображення та потребують подальшого розроблення.

Метою статті є формування процедури моделювання та прогнозування індикаторів фінансової безпеки країни.

Для досягнення зазначеної мети було вирішено такі завдання:

- специфіковано та обґрунтовано вибір інструментів моделювання рівня фінансової безпеки країни;

- сформовано систему індикаторів фінансової безпеки України;
- визначено зв'язки між індикаторами та їхніми лаговими значеннями;
- визначено загальний вигляд модельних співвідношень індикаторів фінансової безпеки України;
- перевірено придатність та стійкість моделі;
- здійснено прогнозування індикаторів фінансової безпеки України на основі оціненої моделі.

Як показало проведене дослідження, науковці [1; 4; 5; 10; 11] пропонують такі основні інструменти для моделювання економічних процесів:

- 1) багатофакторні регресійні моделі;
- 2) симулятивні системи регресійних рівнянь;
- 3) ARIMA-моделі (моделі авторегресійного інтегрованого ковзного середнього);
- 4) VAR- (моделі векторної авторегресії – vector autoregression) та VECM-моделі (векторні моделі корегування помилки);
- 5) моделі лонгітюдних, тобто панельних, даних (panel data models).

Вибір інструменту моделювання індикаторів фінансової безпеки України (далі ФБУ) було здійснено у відповідності до поставлених завдань (табл. 1).

Таблиця 1

Вибір інструменту моделювання індикаторів фінансової безпеки України
[The choice of the tool for modeling the financial security indicators of Ukraine]

Завдання моделювання індикаторів ФБУ	Інструменти моделювання	Багатофакторні регресійні моделі	Симулятивні системи регресійних рівнянь	ARIMA-моделі	VAR- та VECM-моделі	Моделі лонгітюдних даних
	1	2	3	4	5	6
1. Моделювання одночасно двох або більше часових рядів, при чому один відповідний часовий ряд моделюють лише за допомогою його минулих значень (лагів) та екзогенної випадкової величини		–	– (розподіл змінних на ендогенні та екзогенні)	+/-	+	–
2. Виявити динамічний зв'язок між поточними та лаговими значеннями досліджуваних індикаторів		–	–	+	+	–
3. Виявити причинно-наслідкові зв'язки між змінними та обрати найбільш значущі індикатори ФБУ		–	–	+	+	–

Закінчення табл. 1

1	2	3	4	5	6
4. Перевірити стаціонарність/нестаціонарність часових рядів моделі. Стаціонарність ряду потрібна для того, щоб висновки щодо вибірки можна було поширювати на генеральну сукупність. У випадку нестаціонарного ряду – звести до стаціонарного операторами різниць (порядок інтеграції)	-	-	Застосовують лише для стаціонарних часових рядів	Застосовують для нестаціонарних часових рядів	-
5. Перевірити концепцію коінтеграції змінних моделі ФБ, яка припускає наявність довгострокового зв'язку між рівнями досліджуваних часових рядів, тоді як на короткострокову динаміку впливають значні випадкові збурення	-	-	+	+	-
6. Для кращого розуміння динамічних якостей моделі, здійснити аналіз функцій імпульсних відгуків і декомпозицій дисперсій. Імпульсна функція відгуків продемонструє явну динаміку зміни всіх змінних усередині системи у відповідь на зміну на одне середньоквадратичне відхилення однієї з них. Декомпозиція дисперсій покаже відносну важливість факторів у впливі на динаміку зміни конкретної змінної системи	-	-	+	+	-
7. На основі моделі здійснити прогнозування індикаторів ФБУ	-	-	+	+	-

Як видно з табл. 1, для прогнозування індикаторів фінансової безпеки країни доцільно застосовувати авторегресійні моделі.

VAR (моделі векторної авторегресії) та VECM (векторні моделі корегування помилки) є розширенням концепції ARIMA-моделювання окремого часового ряду, оскільки дозволяють одночасно моделювати декілька часових рядів за допомогою системи динамічних рівнянь ARIMA-процесів, що дозволяє досліджувати взаємозворотні зв'язки між показниками та їхніми лаговими значеннями. Термін "векторна" в цьому випадку показує, що моделюють одночасно два або більше часових рядів. Термін "авторегресія" означає внесення лагових значень залежних змінних у праву частину кожного окремого рівняння системи. Моделі корегування помилки фактично є структурною формою VAR-моделі, або VAR, що передбачає нестаціонарні зміни, в основі якої – концепція коінтеграції змінних: існування довгострокового зв'язку між рівнями досліджуваних економічних змінних [12].

Побудова та коректне застосування VAR- чи VECM-моделі потребує попереднього проведення певних логічно пов'язаних між собою етапів. Процедура моделювання індикаторів фінансової безпеки країни зображено на рисунку. Запропонована процедура вибору коректного типу моделі дає можливість специфікувати інструмент моделювання індикаторів фінансової безпеки країни.

Як видно на рисунку, лише після обґрунтованої специфікації моделі можна будувати VAR- чи VECM-моделі та оцінювати її невідомі параметри.

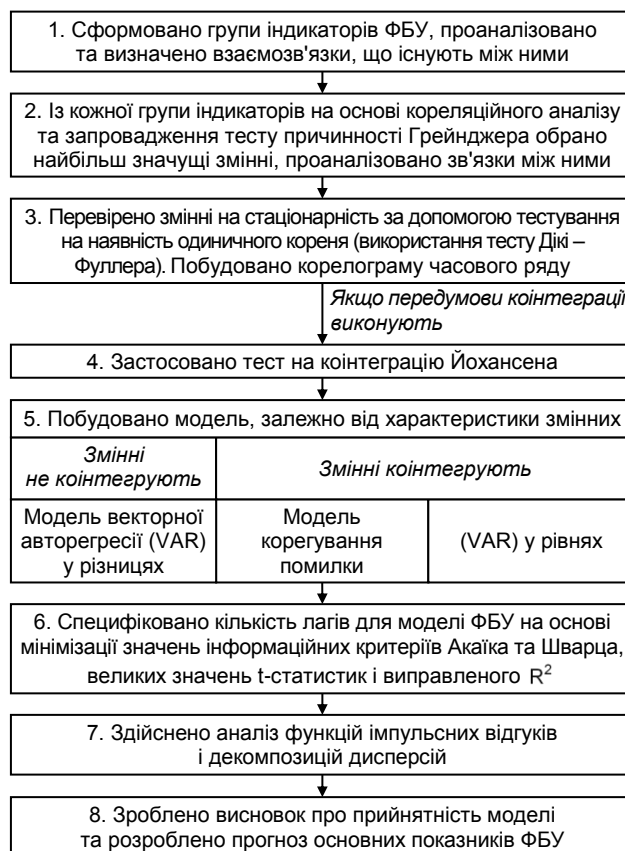

Рис. Процедура моделювання індикаторів фінансової безпеки країни
(складено автором за даними [1; 4; 5; 10; 11])
[The procedure for modeling financial security indicators of the country
(compiled by the author based on [1; 4; 5; 10; 11])

На *першому етапі*, на основі узагальнення запропонованих у літературі систем показників [1–10] для оцінювання фінансової безпеки країни, сформовано групи індикаторів фінансової безпеки України та змінні, що їх характеризують:

I. Індикатори бюджетної безпеки:

рівень дефіциту державного бюджету, %;

рівень покриття дефіциту державного бюджету, %;

трансфер державного бюджету, %;

рівень перерозподілу державного бюджету через ВВП, %.

II. Індикатори грошово-кредитної безпеки:

обсяг готівки, % до ВВП;

коефіцієнт монетизації, %;

ставка рефінансування НБУ, %;

рівень відсоткової ставки за кредитами щодо інфляції, %;

швидкість грошового обігу (за агрегатом M2), оборотів;

курс долара до гривні, %;

курс євро до гривні, %;

рівень інфляції, %.

III. Індикатори валютної безпеки:

обсяг валютного ринку, % до ВВП;

валютні резерви, місяці імпорту (валові міжнародні резерви);

рівень залежності грошово-валютної системи від іноземної валюти, %

IV. Індикатори боргової безпеки:

рівень державного боргу, %;

рівень державного зовнішнього боргу, %;

співвідношення обсягу зовнішнього боргу до річного експорту товарів та послуг, %;

відношення загальної суми річних платежів за державним зовнішнім боргом до доходів державного бюджету, %;

коефіцієнт обслуговування довготривалого зовнішнього боргу, %;

рівень державного внутрішнього боргу, %;

відношення заборгованості уряду за державними цінними паперами до ВВП, %.

V. Індикатори безпеки страхового ринку:

показник "глибини" страхового ринку, %;

рівень страхових виплат, %;

частка іноземного капіталу в загальному обсязі статутних капіталів страхових компаній, %;

VI. Індикатори безпеки фондового ринку:

рівень капіталізації фондового ринку, %;

дохідність облігацій внутрішньої державної позики, %;

частка покриття державними цінними паперами внутрішнього державного боргу, %.

VII. Індикатор злочинності у кредитно-фінансовій сфері:

показник темпів зростання (зменшення) матеріальних збитків, унаслідок злочинів у кредитно-фінансовій сфері.

У процесі дослідження із використання програмного забезпечення Eviews 4.0. було здійснено аналіз змінних-індикаторів та визначено взаємозв'язки, що існують між ними.

Також на першому етапі моделювання індикаторів фінансової безпеки країни було проаналізовано лінійні

зв'язки між досліджуваними змінними із використанням кореляційного аналізу.

Слід зазначити, що однозначну залежність між змінними величинами Y і X називають функціональною, тобто:

$$Y = f(X), \quad (1)$$

де y – результативний показник;

x – факторний показник.

Коефіцієнт кореляції є відносною мірою зв'язку між двома ознаками, тому він може набувати значення від -1 до +1. Чим ближче значення r до ± 1 , тим щільніший зв'язок. Знак "+" указує на прямий, а знак "-" – на зворотний зв'язок. За $r = 0$ зв'язок відсутній [11].

Коефіцієнт кореляції (чи коефіцієнт кореляції Пірсона) розраховують за формулою (2):

$$r_{XY} = \frac{\text{cov}_{XY}}{\sigma_X \sigma_Y} = \frac{\sum (X - \bar{X})(Y - \bar{Y})}{\sqrt{\sum (X - \bar{X})^2 \sum (Y - \bar{Y})^2}}, \quad (2)$$

де X та Y – випадкові величини з математичним сподіванням \bar{X} та \bar{Y} ;

r_{XY} – коефіцієнт кореляції;

$\text{cov}(X, Y)$ – коваріація величин X та Y;

σ_X, σ_Y – стандартне відхилення величин X та Y [11].

У практичній діяльності, коли кількість корельованих пар ознак X і Y не велика ($n \leq 30$), то під час оцінювання залежності між показниками використовують таку градацію [11]:

1) високий ступінь взаємозв'язку – значення коефіцієнта кореляції перебуває в межах від 0,7 до 0,99;

2) середній ступінь взаємозв'язку – значення коефіцієнта кореляції перебуває в межах від 0,5 до 0,69;

3) слабкий ступінь взаємозв'язку – значення коефіцієнта кореляції перебуває від 0,2 до 0,49.

Таким чином, під час використання способів парної кореляції зв'язок між кореляційним чинником і результативним показником характеризується передусім коефіцієнтом кореляції.

Між обраними індикаторами фінансової безпеки України середнього та високого ступеня взаємозв'язку (значення коефіцієнта кореляції перебуває в межах від 0,5 до 0,99) було виявлено як прямий, так і зворотний зв'язок.

На *другому етапі* процедури моделювання індикаторів фінансової безпеки країни з кожної групи індикаторів на основі кореляційного аналізу й тесту причинності Грейнджера було відібрано найбільш значущі змінні:

рівень покриття дефіциту державного бюджету, %;

трансфер державного бюджету, %;

рівень перерозподілу державного бюджету через ВВП, %;

обсяг готівки, % до ВВП;

коефіцієнт монетизації, %;

швидкість грошового обігу (за агрегатом M2), оборотів;

рівень валового зовнішнього боргу (за методологією МВФ), %;

рівень державного внутрішнього боргу, %;
 відношення загальної суми річних платежів за державним зовнішнім боргом до доходів державного бюджету, %;
 коефіцієнт обслуговування довготривалого зовнішнього боргу, %;

рівень страхових виплат, %;
 темпи зростання (зменшення) матеріальних збитків, унаслідок злочинів у кредитно-фінансовій сфері.

Наступний крок – було проведено тест Грейнджера на наявність причинно-наслідкового зв'язку між змінними моделі ФБУ, фрагмент наведено в табл. 2.

Як видно з табл. 2, наведені значення F -статистики та відповідна ймовірність p , продемонстрували,

що така перевірка виявила напрями зв'язків і довела доцільність розгляду певних комбінацій чинників у моделі фінансової безпеки України.

Слід зазначити, що тест чутливий до кількості лагів у рівнянні регресії, тому було розглянуто цей тест для одного, двох, трьох, чотирьох лагів. Для відхилення гіпотези на 5-відсотковому рівні значення, необхідно, щоб p -значення для відповідної пари показників було в межах до 0,05.

Інтерпретацію результатів тесту Гренджера з точки зору трактування причинно-наслідкових зв'язків для змінних моделі прогнозування індикаторів фінансової безпеки України наведено в табл. 3.

Таблиця 2

Фрагмент тесту Грейнджера на причинно-наслідкову залежність між змінними моделі прогнозування індикаторів ФБУ

[A fragment of the Granger test of the model variables for forecasting the country's financial security indicators]

Нульова гіпотеза	Кількість лагів = 1		Кількість лагів = 2		Кількість лагів = 3		Кількість лагів = 4	
	F -статистика	p -значення	F -статистика	p -значення	F -статистика	p -значення	F -статистика	p -значення
LTNB does not Granger Cause LNBC	1.97522	0.16781	2.15667	0.13043	2.36993	0.08835	1.81863	0.15127
LNBC does not Granger Cause LTNB	2.57004	0.11697	1.38565	0.26318	1.01699	0.39761	0.64689	0.63342
LGDPB does not Granger Cause LNBC	1.99485	0.16577	1.51739	0.23298	0.91656	0.44358	0.76500	0.55639
LNBC does not Granger Cause LGDPB	5.76549	0.02121	5.20829	0.01031	3.17903	0.03673	4.69878	0.00459
MY does not Granger Cause LNBC	0.13912	0.71118	0.22264	0.80150	0.18861	0.90340	0.58866	0.67337
LNBC does not Granger Cause MY	1.22957	0.27428	0.54871	0.58245	0.30472	0.82176	0.41250	0.79821
LEM does not Granger Cause LNBC	0.70614	0.40585	0.56344	0.57419	0.67198	0.57534	0.76565	0.55598

Таблиця 3

Інтерпретація результатів тесту Грейнджера для змінних моделі прогнозування індикаторів ФБУ [Interpretation of the results of the Granger test for the model variables for forecasting financial security indicators of the country]

Кількість лагів = 1	Кількість лагів = 2	Кількість лагів = 3	Кількість лагів = 4
1	2	3	4
зв'язку немає	зв'язку немає	LTNB → LNBC	зв'язку немає
LNBC → LGDPB	LNBC → LGDPB	LNBC → LGDPB	LNBC → LGDPB
LNBC → QY	зв'язку немає	зв'язку немає	зв'язку немає
LNBC → Y	LNBC → Y	LNBC → Y	зв'язку немає
LNBC → CLTSDE	LNBC → CLTSDE	LNBC → CLTSDE	LNBC → CLTSDE
зв'язку немає	LNBC → VCV	зв'язку немає	зв'язку немає
LTNB → LGDPB	LTNB → LGDPB	зв'язку немає	зв'язку немає
LTNB → LEM	зв'язку немає	зв'язку немає	зв'язку немає
зв'язку немає	зв'язку немає	зв'язку немає	QY → LTNB
LTNB → QY	зв'язку немає	зв'язку немає	зв'язку немає
LTNB → LTND	зв'язку немає	зв'язку немає	зв'язку немає
LTNB → LDE	зв'язку немає	зв'язку немає	зв'язку немає
LTNB → Y	зв'язку немає	зв'язку немає	зв'язку немає
LTNB → VCV	LTNB → VCV	зв'язку немає	зв'язку немає
зв'язку немає	зв'язку немає	LTNB → KFCMZ	LTNB → KFCMZ
зв'язку немає	зв'язку немає	MY → LGDPB	зв'язку немає
зв'язку немає	зв'язку немає	зв'язку немає	LGDPB → MY

1	2	3	4
зв'язку немає	LGDPB → LTND	LGDPB → LTND	зв'язку немає
LDE ↔ LGDPB	LDE ↔ LGDPB	LDE ↔ LGDPB	LDE ↔ LGDPB
зв'язку немає	зв'язку немає	Y → LGDPB	Y → LGDPB
LGDPB → Y	зв'язку немає	зв'язку немає	зв'язку немає
зв'язку немає	зв'язку немає	CLTSDE → LGDPB	CLTSDE → LGDPB
LGDPB → CLTSDE	зв'язку немає	зв'язку немає	зв'язку немає
LGDPB → VCV	VCV ↔ LGDPB	LGDPB → VCV	VCV ↔ LGDPB
LTND → MY	LTND → MY	зв'язку немає	зв'язку немає
зв'язку немає	зв'язку немає	MY → LDE	LDE ↔ MY
зв'язку немає	Y → MY	зв'язку немає	зв'язку немає
CLTSDE → MY	CLTSDE → MY	зв'язку немає	CLTSDE → MY
зв'язку немає	зв'язку немає	VCV → MY	VCV → MY
зв'язку немає	MY → VCV	MY → VCV	MY → VCV
зв'язку немає	зв'язку немає	LTND → LEM	LTND → LEM
зв'язку немає	зв'язку немає	зв'язку немає	Y → LEM
LDE → QY	зв'язку немає	зв'язку немає	зв'язку немає
LDE → LTND	зв'язку немає	зв'язку немає	зв'язку немає
зв'язку немає	LTND → LDE	LTND → LDE	LTND → LDE
зв'язку немає	Y → LTND	Y → LTND	Y → LTND
LTND → Y	зв'язку немає	зв'язку немає	зв'язку немає
CLTSDE → LTND	CLTSDE → LTND	зв'язку немає	зв'язку немає
VCV ↔ LTND	VCV ↔ LTND	VCV ↔ LTND	VCV → LTND
зв'язку немає	Y → LDE	Y → LDE	Y → LDE
LDE → Y	зв'язку немає	зв'язку немає	зв'язку немає
LDE → CLTSDE	зв'язку немає	зв'язку немає	зв'язку немає
зв'язку немає	LDE → VCV	LDE → VCV	зв'язку немає
Y → CLTSDE	зв'язку немає	зв'язку немає	зв'язку немає

Примітка: → означає наявність одностороннього зв'язку між відповідною парою змінних;
↔ – двостороннього зв'язку між змінними.

Як свідчать дані табл.3, тест виявився досить інформативним. Зокрема, встановлено наявність як одностороннього, так і двостороннього зв'язків

між змінними. Висновки на основі тесту Грейнджера для змінних моделі фінансової безпеки України наведено в табл. 4

Таблиця 4

Висновки на основі тесту Грейнджера для змінних моделі ФБУ
[Conclusions based on the Granger test for variables of the country's financial security model]

Інтерпретація результатів тесту Грейнджера для змінних моделі ФБУ	Висновки
1	2
LTNB → LNBC LTNB → LGDPB LTNB → LEM LTNB → LTND LTNB → LDE LTNB → Y LTNB → VCV LTNB → KFCMZ LTNB → QY QY → LTNB	Темпи приросту трансферу державного бюджету здійснюють позитивний вплив на динаміку таких індикаторів: • рівень покриття дефіциту державного бюджету; • рівень перерозподілу державного бюджету через ВВП; • коефіцієнт монетизації; • рівень валового зовнішнього боргу; • рівень державного зовнішнього боргу; • відношення загальної суми річних платежів за державним зовнішнім боргом до доходів державного бюджету; • рівень страхових виплат; • темпи зростання (зменшення) матеріальних збитків, унаслідок злочинів у кредитно-фінансовій сфері • швидкість грошового обігу (за агрегатом M2) (двосторонній зв'язок між змінними)
MY → VCV VCV → MY LDE ↔ MY*	Зміни, які відбулися в обсягу готівки, % до ВВП впливають на динаміку таких показників: • рівень страхових виплат (двосторонній зв'язок між змінними); • рівень державного зовнішнього боргу (двосторонній зв'язок між змінними)

1	2
LNBC → LGDPB LNBC → QY LNBC → Y LNBC → CLTSDE LNBC → VCV	Темпи приросту рівня покриття дефіциту державного бюджету здійснюють позитивний вплив на динаміку таких індикаторів: • рівень перерозподілу державного бюджету через ВВП; • швидкість грошового обігу (за агрегатом M2); • відношення загальної суми річних платежів за державним зовнішнім боргом до доходів державного бюджету • коефіцієнт обслуговування довготривалого зовнішнього боргу • рівень страхових виплат
LGDPB → MY MY → LGDPB LGDPB → LTND LDE ↔ LGDPB* LGDPB → Y Y → LGDPB LGDPB → CLTSDE CLTSDE → LGDPB VCV ↔ LGDPB*	Зміни, які відбулися в рівні перерозподілу бюджету через ВВП впливають на динаміку таких показників: • обсяг готівки (двосторонній зв'язок між змінними); • рівень валового зовнішнього боргу (за методологією МВФ); • рівень державного зовнішнього боргу (двосторонній зв'язок між змінними); • відношення загальної суми річних платежів за державним зовнішнім боргом до доходів державного бюджету (двосторонній зв'язок між змінними); • коефіцієнт обслуговування довготривалого зовнішнього боргу (двосторонній зв'язок між змінними); • рівень страхових виплат (двосторонній зв'язок між змінними)
LTND → MY LTND → LEM LTND → LDE LDE → LTND LTND → Y Y → LTND VCV ↔ LTND*	Темпи приросту змінної рівня валового зовнішнього боргу, % (за методологією МВФ) здійснюють позитивний вплив на динаміку таких індикаторів: • обсяг готівки, % до ВВП; • коефіцієнт монетизації; • рівень державного зовнішнього боргу (двосторонній зв'язок між змінними); • відношення загальної суми річних платежів за державним зовнішнім боргом до доходів державного бюджету (двосторонній зв'язок між змінними); • рівень страхових виплат (двосторонній зв'язок між змінними)
LDE → QY LDE → Y Y → LDE LDE → CLTSDE LDE → VCV	Зміни, які відбулися в рівні державного зовнішнього боргу впливають на динаміку таких показників: • швидкість грошового обігу (за агрегатом M2); • відношення загальної суми річних платежів за державним зовнішнім боргом до доходів державного бюджету, % (двосторонній зв'язок між змінними); • коефіцієнт обслуговування довготривалого зовнішнього боргу; • рівень страхових виплат
Y → MY Y → LEM Y → CLTSDE Y → VCV VCV → Y	Темпи приросту змінної відношення загальної суми річних платежів за державним зовнішнім боргом до доходів державного бюджету здійснюють позитивний вплив на динаміку таких індикаторів: • обсяг готівки, % до ВВП; • коефіцієнт монетизації; • коефіцієнт обслуговування довготривалого зовнішнього боргу; • рівень страхових виплат (двосторонній зв'язок між змінними)
CLTSDE → MY CLTSDE → LTND VCV ↔ CLTSDE*	Темпи приросту змінної коефіцієнта обслуговування довготривалого зовнішнього боргу впливають на динаміку таких показників: • обсяг готівки, % до ВВП; • рівень валового зовнішнього боргу, % (за методологією МВФ); • рівень страхових виплат (двосторонній зв'язок між змінними)

Примітка: → означає наявність одностороннього зв'язку між відповідною парою змінних;
↔ – двостороннього зв'язку між змінними;
* означає двосторонній зв'язок, що був установлений у межах одного лага.

На *третьому етапі* процедури моделювання індикаторів фінансової безпеки країни було перевірено часові ряди моделі на стаціонарність/нестационарність. Слід зазначити, що стаціонарним називають часовий ряд, математичне сподівання, дисперсія та автоковаріація якого не залежить від часу. Стаціонарність ряду потрібна для того, щоб висновки щодо вибірки можна було поширювати на генеральну сукупність.

Одним із формальних критеріїв для перевірки рядів на стаціонарність та визначення порядку інтеграції є тест Дікі – Фуллера (Dickey – Fuller test, DF) або розширений тест Дікі – Фуллера (augmented Dickey – Fuller test, ADF) [11].

Використання лагів необхідне, щоб уникнути автокореляції залишків, до якої чутливий розподіл статистики МакКіннона. Варто зазначити, що на практиці, переважно, використовують ADF-тест із кількістю лагів (k) меншою за 10 % від спостережень, щоб уникнути проблеми автокореляції [11].

Таким чином, для перевірки рядів на стаціонарність/нестационарність та визначення порядку інтеграції було проведено тест Дікі – Фуллера. В основі цього тесту є така регресія (3):

$$\Delta Y_t = a_0 + a_1 t + b Y_{t-1} + \sum_{i=1}^k c_i \Delta Y_{t-1} + \varepsilon_t, \quad (3)$$

де $\Delta Y_t = Y_t - Y_{t-1}$, t – часовий тренд;

ε_t – випадкова величина;

a_0, a_1, b, c_i – невідомі коефіцієнти регресії.

Здійснений аналіз оціненої моделі довгострокового зв'язку показав велику ймовірність наявності автокореляції помилок (значення статистики Дарбіна – Уотсона (DW) дорівнює 0.98).

Низьке значення DW може слугувати сигналом того, що регресійне рівняння неправильно специфіко-

ване, але не обов'язково свідчить про "хибну регресію". Для того щоб зробити висновок про коінтеграцію часових рядів, необхідно перевірити на стаціонарність помилки, розраховані на основі оціненого рівняння.

Слід зазначити, що якщо часовий ряд має одиничний корінь, порядок інтеграції – одиниця. Тобто, якщо ряд є стаціонарним він має нульовий порядок інтеграції [11].

На основі базової моделі тестують такі гіпотези (4):

$H_0: b = 0$, або часовий ряд є нестационарним;

$H_0: b < 0$, або часовий ряд є стаціонарним,

де b – невідомі коефіцієнти регресії.

У цьому випадку було задано на першому кроці кількість лагів $n = 4$ в рівнях (нульовий порядок різниць). Як показали отримані результати, розрахована величина МакКіннона (ADF Test Statistic) в абсолютному виразі менша за критичну величину за рівня статистичної значущості 1 %. Якщо нульова гіпотеза не може бути відкинута, тобто ряд є нестационарним, то постає питання про порядок інтегрованості ряду. І знову застосовують ADF-тест, тільки вже для перевірки стаціонарності перших різниць ряду, а базове регресійне рівняння набуває форми других різниць (5):

$$\Delta^2 Y_t = a_0 + bY_{t-1} + \sum_{i=1}^k c_i \Delta^2 Y_{t-1} + \varepsilon_t, \quad (5)$$

де $\Delta Y_t = Y_t - Y_{t-1}$, t – часовий тренд;

ε_t – випадкова величина;

a_0, b, c_i – невідомі коефіцієнти регресії.

Таким чином, досліджувані вихідні ряди оператором різниць було перетворено в часові ряди в перших різницях. Трансформовані ряди знову було перевірено на ста-

ціонарність. Вони виявилися стаціонарними, тобто вихідні часові ряди були інтегрованими першого порядку.

Нульову гіпотезу H_0 було відкинута, оскільки отриманий коефіцієнт $b < 0$ та розрахована t -статистика за абсолютною величиною більша за абсолютну величину критичного значення статистики МакКіннона для тестування на наявність одиничного кореня за заданого рівня значущості (6), тобто у формалізованому записі, якщо статистика МакКіннона для тестування одиничного кореня більша за критичне значення за заданого рівня значущості.

$$|\tau - stat| = \left| \frac{b}{S_e(b)} \right|, \quad (6)$$

де $S_e(b)$ – стандартна помилка (середнє квадратичне відхилення) оціненого параметра в моделі.

Висновок про стаціонарність ряду в перших різницях було підтверджено. Корелограма ряду перших різниць також засвідчила про практичну відсутність систематичності в автокореляції.

Оскільки часові ряди мали однаковий порядок інтегрованості, на четвертому етапі було виконано їхню перевірку на коінтегрованість за допомогою тесту Йохансена.

Перевірка змінних на коінтеграцію вказала на наявність 12 коінтеграційних рівнянь із рівнем значущості 5 %.

Зазвичай, якщо коінтеграційних векторів більше ніж один, аналітично обирають той, що найкраще з економічної точки зору описує довгостроковий зв'язок між змінними [12].

Якщо перевіряють на коінтеграцію k змінних, то максимально можна отримати $(k-1)$ коінтеграційних векторів. Кількість коінтеграційних векторів називають коінтеграційним рангом (r) [12].

Результати тесту Йохансена наведено в табл. 5.

Таблиця 5

**Результати тесту Йохансена
[Johansen test results]**

Test assumption: Linear deterministic trend in the data					
Series: LNBC LTNB LGDPB MY LEM QY LTND LDE Y CLTSDE VCV KFCMZ					
Warning: Critical values were derived for a maximum of 10 endogenous series					
Lags interval: 1 to 1					
Eigenvalue	Likelihood Ratio	5 Percent Critical Value	1 Percent Critical Value	Hypothesized No. of CE(s)	
0.975728	799.0177	233.13??	247.18??	None **	
0.969551	646.5615	233.13??	247.18??	At most 1 **	
0.956055	503.4019	233.13	247.18	At most 2 **	
0.907485	375.2841	192.89	204.95	At most 3 **	
0.858289	277.6882	156.00	168.36	At most 4 **	
0.779993	197.5757	124.24	133.57	At most 5 **	
0.612469	135.4977	94.15	103.18	At most 6 **	
0.528925	96.63135	68.52	76.07	At most 7 **	
0.498087	65.76908	47.21	54.46	At most 8 **	
0.396921	37.50660	29.68	35.65	At most 9 **	
0.250227	16.77261	15.41	20.04	At most 10 *	
0.114058	4.965256	3.76	6.65	At most 11 *	

*(**) denotes rejection of the hypothesis at 5 % (1 %) significance level
 ?? denotes critical values derived assuming 10 endogenous series
 L.R. test indicates 12 cointegrating equation(s) at 5 % significance level

На основі результатів табл. 5 було зроблено висновок, що в дослідженні особливий випадок: $g = k$, 12 незалежних рядків матриці дорівнює 12 векторам випадкових величин, які можуть корелювати між собою, тобто кожен з елементів матриці був стаціонарним. Це означало, що матриця має повний ранг, тобто всі рядки матриці лінійно незалежні.

На *п'ятому етапі* процедури моделювання індикаторів фінансової безпеки країни було зроблено висновок, що всі ряди є стаціонарними та правильною моделлю і формою змінних (різниці або рівні) для опису їхнього зв'язку є VAR у рівнях.

Проілюстровано сутність VAR-моделювання (7; 8).

$$Y_{1t} = y_{10} - y_{12} Y_{2t} + \beta_{11} Y_{1,t-1} + \beta_{12} Y_{2,t-1} + e_{1t}; \quad (7)$$

$$Y_{2t} = y_{20} - y_{21} Y_{1t} + \beta_{21} Y_{1,t-1} + \beta_{22} Y_{2,t-1} + e_{2t}, \quad (8)$$

де Y_{1t}, Y_{2t} – два часових ряди, до того ж припускають, що вони є стаціонарними процесами;

$y_{10}, y_{20}, y_{12}, y_{21}, \beta_{11}, \beta_{12}, \beta_{21}, \beta_{22}$ – невідомі коефіцієнти, які пов'язують поточні та минулі значення показників Y_{1t}, Y_{2t} ;

e_{1t}, e_{2t} – випадкові величини (збурення), тобто білий шум, і припускають, що вони не корелюють між собою.

Таким чином, на *п'ятому етапі* було побудовано VAR-модель (у рівнях).

На *шостому етапі* процедури моделювання індикаторів фінансової безпеки країни для знаходження порядку VAR-моделі припустили, що найвищий порядок VAR може дорівнювати чотирьом (приблизно 10 % кількості

спостережень). Відповідно, можливі VAR-моделі першого, другого, третього, четвертого порядку. У ході дослідження проаналізовано чотири моделі, що відрізнялися кількістю лагових значень. Відбір зроблено на основі мінімізації значень інформаційних критеріїв, високих значень R^2 .

Експериментальним шляхом на основі аналізу значень інформаційних критеріїв Акаїка та Шварца для моделі фінансової безпеки України було визначено кількість лагів, яка дорівнює 1 (значення інформаційних критеріїв – 38.82947 та 51.36780, відповідно). Значення t -статистик достатньо великі, що дозволяє вказувати на значущість коефіцієнтів моделі. Усі виправлені R -квадрати досить високі – від 0, 811607 до 0,995365, що дозволило зробити висновок про практичну придатність моделі.

На *сьомому етапі* процедури моделювання індикаторів фінансової безпеки країни для більш точного визначення динамічних властивостей моделі здійснено аналіз імпульсних відгуків і декомпозицій дисперсій. Імпульсна функція відгуків продемонструвала явну динаміку зміни всіх змінних усередині системи у відповідь на зміну на одне середньоквадратичне відхилення однієї з них. Аналіз графіків функцій реакцій на імпульси в моделі вказав на збіжність до нуля, тобто на зменшення з часом впливу шоків на модель, що свідчило про добре підібрану модель. Декомпозиція дисперсій показувала відносну важливість чинників у впливі на динаміку зміни конкретної змінної системи.

На *восьмому етапі* оцінену VAR-модель було використано для прогнозування змін у показниках фінансової безпеки України.

Побудовано модель для прогнозу, що має такий вигляд (9) – (21):

$$\begin{aligned} \text{LNBC} = & 0.5919763783 \cdot \text{LNBC}(-1) - 1.005243177 \cdot \text{LTNB}(-1) - 0.1358077431 \cdot \text{LGDPB}(-1) - 0.01024350007 \cdot \text{MY}(-1) + \\ & + 0.000161831894 \cdot \text{LEM}(-1) + 0.04022693294 \cdot \text{QY}(-1) - 0.007664547147 \cdot \text{LTND}(-1) + 0.006004213701 \cdot \text{LDE}(-1) - \\ & - 0.09290426984 \cdot \text{Y}(-1) + 0.258433809 \cdot \text{CLTSDE}(-1) - 0.1690858163 \cdot \text{VCV}(1) + 0.1579314316 \cdot \text{KFCMZ}(-1) + 10.52577448; \end{aligned} \quad (9)$$

$$\begin{aligned} \text{LTNB} = & - 0.03077871949 \cdot \text{LNBC}(-1) + 0.3975221338 \cdot \text{LTNB}(-1) + 0.04178208391 \cdot \text{LGDPB}(-1) + 0.0003566294213 \cdot \text{MY}(-1) + \\ & + 0.0004823613835 \cdot \text{LEM}(-1) + 0.003007336267 \cdot \text{QY}(-1) - 0.04851982201 \cdot \text{LTND}(-1) - 0.008329161559 \cdot \text{LDE}(-1) - \\ & - 0.07051265012 \cdot \text{Y}(-1) + 0.192724 \cdot \text{CLTSDE}(-1) - 0.01404373589 \cdot \text{VCV}(-1) + 0.3975098104 \cdot \text{KFCMZ}(-1) + 3.262554372; \end{aligned} \quad (10)$$

$$\begin{aligned} \text{LGDPB} = & - 0.03701423469 \cdot \text{LNBC}(-1) + 0.7513509386 \cdot \text{LTNB}(-1) + 0.1252421258 \cdot \text{LGDPB}(-1) - 0.00154594995 \cdot \text{MY}(-1) + \\ & + 0.002917977824 \cdot \text{LEM}(-1) - 0.04781886332 \cdot \text{QY}(-1) + 0.1719251891 \cdot \text{LTND}(-1) - 0.1465865748 \cdot \text{LDE}(-1) + 0.04258314198 \cdot \text{Y}(-1) - \\ & - 0.3686103282 \cdot \text{CLTSDE}(-1) + 0.04146179601 \cdot \text{VCV}(-1) + 0.9196382531 \cdot \text{KFCMZ}(-1) + 18.46552201; \end{aligned} \quad (11)$$

$$\begin{aligned} \text{MY} = & - 1.007628418 \cdot \text{LNBC}(-1) + 6.240652349 \cdot \text{LTNB}(-1) + 2.602890596 \cdot \text{LGDPB}(-1) - 0.09808149638 \cdot \text{MY}(-1) - \\ & - 0.009974283353 \cdot \text{LEM}(-1) + 0.0323032149 \cdot \text{QY}(-1) + 0.312602129 \cdot \text{LTND}(-1) + 1.256292557 \cdot \text{LDE}(-1) + \\ & + 0.7064560211 \cdot \text{Y}(-1) - 0.2845084813 \cdot \text{CLTSDE}(-1) - 1.170567538 \cdot \text{VCV}(-1) + 8.304785464 \cdot \text{KFCMZ}(-1) - 131.350071; \end{aligned} \quad (12)$$

$$\begin{aligned} \text{LEM} = & 0.5885241801 \cdot \text{LNBC}(-1) + 62.71609449 \cdot \text{LTNB}(-1) + 15.37543146 \cdot \text{LGDPB}(-1) + 0.2374091068 \cdot \text{MY}(-1) - \\ & - 0.1597300656 \cdot \text{LEM}(-1) + 0.01121091841 \cdot \text{QY}(-1) - 2.051088457 \cdot \text{LTND}(-1) + 9.429539856 \cdot \text{LDE}(-1) + \\ & + 1.518248874 \cdot \text{Y}(-1) + 1.785306377 \cdot \text{CLTSDE}(-1) - 5.032316266 \cdot \text{VCV}(-1) + 135.5288192 \cdot \text{KFCMZ}(-1) - 879.6056243; \end{aligned} \quad (13)$$

$$\begin{aligned} \text{QY} = & - 0.3051127288 \cdot \text{LNBC}(-1) - 0.2841772562 \cdot \text{LTNB}(-1) - 0.1069948167 \cdot \text{LGDPB}(-1) - 0.00655810361 \cdot \text{MY}(-1) - \\ & - 0.0001822366175 \cdot \text{LEM}(-1) - 0.08934457392 \cdot \text{QY}(-1) + 0.116363133 \cdot \text{LTND}(-1) + 0.08843555224 \cdot \text{LDE}(-1) + \\ & + 0.08680719536 \cdot \text{Y}(-1) - 0.2612003817 \cdot \text{CLTSDE}(-1) - 0.2058666092 \cdot \text{VCV}(-1) + 0.6295121451 \cdot \text{KFCMZ}(-1) + 5.531009604; \end{aligned} \quad (14)$$

$$\begin{aligned} \text{Y} = & - 0.3051127288 \cdot \text{LNBC}(-1) - 0.2841772562 \cdot \text{LTNB}(-1) - 0.1069948167 \cdot \text{LGDPB}(-1) - 0.00655810361 \cdot \text{MY}(-1) - \\ & - 0.0001822366175 \cdot \text{LEM}(-1) - 0.08934457392 \cdot \text{QY}(-1) + 0.116363133 \cdot \text{LTND}(-1) + 0.08843555224 \cdot \text{LDE}(-1) + \\ & + 0.08680719536 \cdot \text{Y}(-1) - 0.2612003817 \cdot \text{CLTSDE}(-1) - 0.2058666092 \cdot \text{VCV}(-1) + 0.6295121451 \cdot \text{KFCMZ}(-1) + 5.531009604; \end{aligned} \quad (15)$$

$$\text{LTND} = 0.2580788164 \cdot \text{LNBC}(-1) - 0.8344453293 \cdot \text{LTNB}(-1) - 0.7238411198 \cdot \text{LGDPB}(-1) - 0.04414807643 \cdot \text{MY}(-1) + 0.001077254514 \cdot \text{LEM}(-1) - 0.005283202547 \cdot \text{QY}(-1) + 0.3553973815 \cdot \text{LTND}(-1) - 0.04940293378 \cdot \text{LDE}(-1) - 0.3198580949 \cdot \text{Y}(-1) + 1.156245601 \cdot \text{CLTSDE}(-1) + 0.4830482717 \cdot \text{VCV}(-1) - 0.04970356216 \cdot \text{KFCMZ}(-1) + 42.79371402; \quad (16)$$

$$\text{DE} = 0.3672063484 \cdot \text{LNBC}(-1) - 2.776673579 \cdot \text{LTNB}(-1) + 0.1190555064 \cdot \text{LGDPB}(-1) + 0.02339870196 \cdot \text{MY}(-1) + 0.001784062149 \cdot \text{LEM}(-1) + 0.01464211467 \cdot \text{QY}(-1) + 0.7061487334 \cdot \text{LTND}(-1) + 0.250682685 \cdot \text{LDE}(-1) - 0.5285493288 \cdot \text{Y}(-1) + 0.2203828547 \cdot \text{CLTSDE}(-1) - 0.2650708774 \cdot \text{VCV}(-1) - 0.325434414 \cdot \text{KFCMZ}(-1) + 1.929485346; \quad (17)$$

$$\text{Y} = 0.6164696738 \cdot \text{LNBC}(-1) - 1.079248717 \cdot \text{LTNB}(-1) - 0.2239484715 \cdot \text{LGDPB}(-1) + 0.003875897934 \cdot \text{MY}(-1) - 0.0008932474905 \cdot \text{LEM}(-1) + 0.05014768259 \cdot \text{QY}(-1) - 0.2449522846 \cdot \text{LTND}(-1) - 0.1907530322 \cdot \text{LDE}(-1) + 0.6505657337 \cdot \text{Y}(-1) + 0.851982377 \cdot \text{CLTSDE}(-1) + 0.5525173901 \cdot \text{VCV}(-1) + 0.2637841066 \cdot \text{KFCMZ}(-1) + 14.4650356; \quad (18)$$

$$\text{CLTSDE} = 0.5421239305 \cdot \text{LNBC}(-1) - 1.071388598 \cdot \text{LTNB}(-1) + 0.1733730576 \cdot \text{LGDPB}(-1) + 0.01666123975 \cdot \text{MY}(-1) - 0.0003846299561 \cdot \text{LEM}(-1) + 0.01386119694 \cdot \text{QY}(-1) - 0.2375364079 \cdot \text{LTND}(-1) - 0.2144584208 \cdot \text{LDE}(-1) - 0.08595303204 \cdot \text{Y}(-1) + 1.332561488 \cdot \text{CLTSDE}(-1) + 0.4803148725 \cdot \text{VCV}(-1) - 0.1672475195 \cdot \text{KFCMZ}(-1) + 5.335978553; \quad (19)$$

$$\text{VCV} = 0.07500220483 \cdot \text{LNBC}(-1) + 0.2340577347 \cdot \text{LTNB}(-1) - 0.1276218624 \cdot \text{LGDPB}(-1) + 0.007640860644 \cdot \text{MY}(-1) - 0.0009804948056 \cdot \text{LEM}(-1) + 0.005856654509 \cdot \text{QY}(-1) + 0.07080926121 \cdot \text{LTND}(-1) - 0.1768251532 \cdot \text{LDE}(-1) - 0.08588815436 \cdot \text{Y}(-1) - 0.02693246019 \cdot \text{CLTSDE}(-1) + 0.9863796917 \cdot \text{VCV}(-1) + 0.3168620783 \cdot \text{KFCMZ}(-1) + 4.972711554; \quad (20)$$

$$\text{KFCMZ} = 0.008822977503 \cdot \text{LNBC}(-1) - 0.1182122678 \cdot \text{LTNB}(-1) - 0.006373521606 \cdot \text{LGDPB}(-1) + 0.002622465253 \cdot \text{MY}(-1) - 0.0007468286279 \cdot \text{LEM}(-1) - 0.004485444142 \cdot \text{QY}(-1) + 0.0009104313945 \cdot \text{LTND}(-1) - 0.01946735468 \cdot \text{LDE}(-1) - 0.005257885083 \cdot \text{Y}(-1) + 0.01121784241 \cdot \text{CLTSDE}(-1) + 0.003623543198 \cdot \text{VCV}(-1) + 0.6628327176 \cdot \text{KFCMZ}(-1) + 1.337595154, \quad (21)$$

де LNBC – рівень покриття дефіциту державного бюджету, %;

LTNB – трансфер державного бюджету, %;

LGDPB – рівень перерозподілу державного бюджету через ВВП, %;

MY – обсяг готівки, % до ВВП;

LEM – коефіцієнт монетизації, %;

QY – швидкість грошового обігу (за агрегатом M2), оборотів;

LTND – рівень валового зовнішнього боргу, % (за методологією МВФ);

LDE – рівень державного зовнішнього боргу, %;

Y – відношення загальної суми річних платежів за державним зовнішнім боргом до доходів державного бюджету, %;

CLTSDE – коефіцієнт обслуговування довготривалого зовнішнього боргу, %;

VCV – рівень страхових виплат, %;

KFCMZ – темпи зростання (зменшення) матеріальних збитків, унаслідок злочинів у кредитно-фінансовій сфері.

Щоб перевірити точність прогнозу, який було зроблено на основі оціненої VAR-моделі, було порівняно візуально фактичні та розраховані значення часових рядів і побудовано відповідні графіки.

Результати застосування LM-тесту Бройша – Годфрея свідчать про відсутність серійної кореляції, оскільки значення p-value статистики більше за 10 % (p-value = 10.78 %). Тест на перевірку залишків моделі на нормальність свідчив про нормально розподілені залишки, оскільки значення p-value статистики Жарку – Бера понад 10 % (p-value = 53 %).

Розв'язання моделі та визначення прогнозних змін запропонованих індикаторів було здійснено на III та IV квартал 2013 року. Було порівняно прогнозні значення з фактичними значеннями індикаторів у 2013 році та зроблено

висновок, що прогнозні значення змінних, обчислених за VAR-моделлю, досить точно відображають фактичні значення.

Прогнозні значення індикаторів фінансової безпеки України на основі оціненої VAR-моделі наведено в табл.6.

Отже, застосування для моделювання індикаторів фінансової безпеки України VAR-моделі дає значущі оцінки та її результати можна вважати прийнятними.

Це дає можливість прогнозувати індикатори фінансової безпеки країни.

Специфіковано вибір інструменту моделювання індикаторів фінансової безпеки України, а саме авто-регресійні моделі.

Таблиця 6

Прогнозні значення індикаторів фінансової безпеки України на основі оціненої VAR-моделі
[Predictive values of Ukraine's financial security indicators based on the estimated VAR model]

Індикатори	LNBC	LTNB	LGDPB	MY	LEM	QY	LTND	LDE	Y	CLTSDE	VCV	KFCMZ
III кв. 2013 р.	-0.41	6.25	27.82	16.60	58.71	2.26	83.49	7.69	90.62	50.345	20.58	1.08
IV кв. 2013 р.	0.47	6.35	27.25	14.27	52.40	1.88	83.50	7.54	93.01	51.62	19.19	1.03

Запропоновано процедуру моделювання індикаторів фінансової безпеки країни, що містить такі етапи: 1) формування груп індикаторів фінансової безпеки країни; 2) вибір найбільш значущих змінних; 3) перевірку змінних на стаціонарність; 4) проведення тесту на коінтеграцію; 5) побудову моделі, залежно від характеристики змінних; 6) специфікацію кількості лагів для моделі фінансової безпеки країни; 7) здійснення аналізу функцій імпульсних відгуків і декомпозицій дисперсій; 8) прогнозування індикаторів фінансової безпеки країни. Обґрунтовано застосування моделі векторної авторегресії для прогнозування індикаторів фінансової безпеки України.

Це дає можливість визначити прогнозні зміни інших запропонованих індикаторів фінансової безпеки України на 2018 рік та розв'язати модель, у чому й полягає напрям подальших досліджень.

Література: 1. Барановський О. І. Фінансова безпека в Україні (методологія оцінки та механізми забезпечення) / О. І. Барановський. – Київ : КНТЕУ, 2004. – 760 с. 2. Власюк О. С. Теорія і практика економічної безпеки в системі науки про економіку : монографія / О. С. Власюк. – Київ : НІПМБ, 2008. – 48 с. 3. Варналій З. С. Економічна безпека України: проблеми та пріоритети зміцнення : монографія / З. С. Варналій, Д. Д. Буркальцева, О. С. Сасенко. – Київ : Знання України, 2011. – 299 с. 4. Моделювання економічної безпеки: держава, регіон, підприємство : монографія / В. М. Геєць, М. О. Кизим, Т. С. Клебанова, О. І. Черняк. – Харків : ХНЕУ, 2006. – 240 с. 5. Харазішвілі Ю. М. Прогнозування індикаторів, порогових значень та рівня економічної безпеки України у середньостроковій перспективі : аналіт. доп. / Ю. М. Харазішвілі, С. В. Дронь. – Київ : НІСД, 2014. – 117 с. 6. Жаліло Я. А. Стратегія національної безпеки України в контексті досвіду світової спільноти : монографія / Я. А. Жаліло. – Київ : Сатсанга, 2001. – 224 с. 7. Ковальчук Т. Т. Економічна безпека і політика: із досвіду професійного аналітика / Т. Т. Ковальчук. – Київ : Знання, 2004. – 638 с. 8. Кузьменко В. В. Економічна безпека та сталий розвиток: регіональний аспект : монографія / В. В. Кузьменко. – Донецьк : ДонНУЕТ, 2008. – 145 с. 9. Сухоруков А. І. Моделювання та прогнозування соціально-економічного розвитку регіонів України : монографія / А. І. Сухоруков, Ю. М. Харазішвілі. – Київ : НІСД, 2012. – 368 с. 10. Сухоруков А. І. Щодо методології комплексного оцінювання складників економічної безпеки держави / А. І. Сухоруков, Ю. М. Харазішвілі // Стратегічні пріоритети. – 2013. – № 3 (28). – С. 5–15. 11. Лук'яненко І. Г. Сучасні економетричні методи у фінансах : [навч. посіб.] / І. Г. Лук'яненко, Ю. О. Городніченко. – Київ : Літера ЛТД, 2002. – 352 с. 12. Вдовиченко А. М. Фінансові ресурси населення та їх вплив на інноваційні процеси в Україні / А. М. Вдовиченко // Актуальні проблеми економіки. – 2009. – № 1 (91). – С. 207–217.

References: 1. Baranovskyi O. I. Finansova bezpeka v Ukraini (metodologiya otsinky ta mekhanizmy zabezpechennia) / O. I. Baranovskyi. – Kyiv : KNTEU, 2004. – 760 p. 2. Vlasjuk O. S. *Teoriia i praktyka ekonomichnoi bezpeky v systemi nauky pro ekonomiku : monohrafiia* [Theory and practice of the economic security in the system of economics : monograph] / O. S. Vlasjuk. – Kyiv : NIPMB, 2008. – 48 p. 3. Varnalii Z. S. *Ekonomichna bezpeka Ukrainy: problemy ta priorytety zmitsnennia : monohrafiia* [Ukraines economic security: problems and strengthening priorities : monograph] / Z. S. Varnalii, D. D. Burkaltseva, O. S. Saienko. – Kyiv : Znannia Ukrainy, 2011. – 299 p. 4. *Modeliuvannia ekonomichnoi bezpeky: derzhava, rehion, pidpriemstvo : monohrafiia* [Modeling economic security: state, region, enterprise] / V. M. Heiets, M. O. Kyzym, T. S. Klebanova, O. I. Cherniak. – Kharkiv : KhNEU, 2006. – 240 p. 5. Kharazishvili Yu. M. *Prohnozuvannia indyikatoriv, porohovykh znachen ta rivnia ekonomichnoi bezpeky Ukrainy u serednostrokovii perspektivi* / Yu. M. Kharazishvili, Ye. V. Dron. – Kyiv : NISD, 2014. – 117 p. 6. Zhalilo Ya. A. *Stratehiia natsionalnoi bezpeky Ukrainy v konteksti dosvidu svitovoi spilnoty : monohrafiia*

[The strategy of the national security of Ukraine in the context of the experience of the world community] / Ya. A. Zhalilo. – Kyiv : Satsanha, 2001. – 224 p. 7. Kovalchuk T. T. *Ekonomichna bezpeka i polityka: iz dosvidu profesiinoho analityka* / T. T. Kovalchuk. – Kyiv : Znannia, 2004. – 638 p. 8. Kuzmenko V. V. *Ekonomichna bezpeka ta stalyy rozvytok: rehionalnyi aspekt : monohrafiia* [Economic security and steady development: the regional aspect] / V. V. Kuzmenko. – Donetsk : DonNUET, 2008. – 145 p. 9. Sukhorukov A. I. *Modeliuvannia ta prohnozuvannia sotsialnoekonomichnoho rozvytku rehioniv Ukrainy : monohrafiia* [Simulation and forecasting of the socioeconomic development of Ukraine's regions : monograph] / A. I. Sukhorukov, Yu. M. Kharazishvili. – Kyiv : NISD, 2012. – 368 p. 10. Sukhorukov A. I. *Shchodo metodolohii kompleksnoho otsiniuvannia skladnykh ekonomichnoi bezpeky derzhavy* [On the methodology of complex evaluation of the components of state's economic security] / A. I. Sukhorukov, Yu. M. Kharazishvili // *Stratehichni Priorityty*. – 2013. – No. 3 (28). – P. 5–15. 11. Lukianenko I. H. *Suchasni ekonometrychni metody u finansakh : [navch. posib.]* / I. H. Lukianenko, Yu. O. Horodnichenko. – Kyiv : Litera LTD, 2012. – 352 p. 12. *Vdovychenko A. M. Finansovi resursy naselennia ta yikh vplyv na innovatsiini protsesy v Ukraini* / A. M. Vdovychenko // *Aktualni problemy ekonomiky*, 2009. – No. 1 (91). – P. 207–217.

Інформація про авторів

Губарєва Ірина Олегівна – д-р екон. наук, доцент, завідувач сектору енергетичної безпеки та енергозбереження відділу промислової політики та енергетичної безпеки Науково-дослідного центру індустріальних проблем розвитку Національної академії наук України (пров. Інженерний, 1-А, м. Харків, Україна, 61166, e-mail: gubarievairyna@gmail.com).

Середина Ганна Вячеславівна – молодший науковий співробітник Науково-дослідного сектору Харківського національного економічного університету імені Семена Кузнеця (просп. Науки, 9-А, м. Харків, Україна, 61166, e-mail: Annseredina12@gmail.com).

Інформація об авторах

Губарєва Ірина Олегівна – д-р екон. наук, доцент, завідувача сектором енергетической безопасности и энергосбережения отдела промышленной политики и энергетической безопасности Научно-исследовательского центра индустриальных проблем развития Национальной академии наук Украины (пер. Инженерный, 1-А, г. Харьков, Украина, 61166, e-mail: gubarievairyna@gmail.com).

Середина Анна Вячеславівна – младший научный сотрудник Научно-исследовательского сектора Харьковского национального экономического университета имени Семена Кузнеця (просп. Науки, 9-А, г. Харьков, Украина, 61166, e-mail: Annseredina12@gmail.com).

Information about the authors

I. Hubarieva – Doctor of Sciences in Economics, Associate Professor, Head of the Energy Security and Energy Saving Sector of the Industrial Policy and Energy Security Department of the Scientific Research Center of Industrial Development Problems of the National Academy of Sciences of Ukraine (1-A Inzhenernyi Lane, Kharkiv, Ukraine, 61166, e-mail: gubarievairyna@gmail.com).

H. Seredina – junior researcher of the Research Sector of Simon Kuznets Kharkiv National University of Economics (9-A Nauky Ave., Kharkiv, Ukraine, 61166, e-mail: Annseredina12@gmail.com).

Стаття надійшла до ред.
13.12.2017 р.

*Чем более точна наука, тем больше можно
из нее извлечь точных предсказаний.*

А. Франс

ЕКОНОМІКА ПІДПРИЄМСТВА ТА УПРАВЛІННЯ ВИРОБНИЦТВОМ

УДК 338.27:005:21

JEL Classification: C57; M24

ПРОГНОЗУВАННЯ СУЧАСНИХ РИНКОВИХ ТЕНДЕНЦІЙ У КОНТЕКСТІ ОБҐРУНТУВАННЯ СТРАТЕГІЇ РОЗВИТКУ ПІДПРИЄМСТВА

**Лепейко Т. І.
Баланович А. М.**

Лепейко Т. І. Прогнозування сучасних ринкових тенденцій у контексті обґрунтування стратегії розвитку підприємства / Т. І. Лепейко, А. М. Баланович // Економіка розвитку. – 2017. – № 4 (84). – С. 49–59.

Здійснено аналіз та прогнозування ринкового середовища, що дає змогу виявити тенденції в поведінці клієнтів, постачальників, конкурентів і, відповідно, передбачити майбутні організаційні зміни, а в подальшому дозволить коректно обрати стратегію розвитку підприємства. Досліджено можливість аналізу та прогнозування сучасних ринкових тенденцій задля обґрунтування стратегії розвитку підприємства, що буде сприяти реалізації ефективного механізму формування стратегії розвитку промислових підприємств. За результатами проведеного дослідження виявлено загальні ринкові тенденції, описані сукупністю показників; визначено основні пріоритетні напрями розвитку промислового підприємства з урахуванням обраної групи комплексних стратегій; здійснено прогнозування ринкових тенденцій за допомогою аналізу часових рядів, що дозволяє більш ґрунтовно та концептуально підійти до вибору основної стратегії розвитку промислового підприємства в контексті обраної групи комплексних стратегій. Актуальним питанням стратегічного аналізу є розроблення процедури кількісного аналізу, спрямованої на прогнозування ринкових тенденцій і виявлення взаємозв'язків досліджуваних параметрів.

Авторами було виявлено, що врахування сучасних ринкових тенденцій розвитку в контексті процесу формування стратегії розвитку підприємства спрощує визначення комплексу необхідних передумов реформування підприємств, зайнятих у промисловій галузі, забезпечує спрощений доступ до управлінських, інвестиційних, техніко-технологічних та інноваційних ресурсів, сприяє поліпшенню динаміки нарощення конкурентних позицій на національному та міжнародному ринках. Аналіз та прогнозування ринкового середовища дає змогу виявити тенденції в поведінці клієнтів, постачальників, конкурентів, передбачити майбутні організаційні зміни та коректно обрати стратегію розвитку для підприємства.

***Ключові слова:** прогнозування, промислова продукція, індекс цін, ціни виробників промислової продукції, ринок, ринкові тенденції, стратегії розвитку, розвиток.*

ПРОГНОЗИРОВАНИЕ СОВРЕМЕННЫХ РЫНОЧНЫХ ТЕНДЕНЦИЙ В КОНТЕКСТЕ ОБОСНОВАНИЯ СТРАТЕГИИ РАЗВИТИЯ ПРЕДПРИЯТИЯ

**Лепейко Т. И.
Баланович А. Н.**

Осуществлен анализ и прогнозирование рыночной среды, что позволяет выявить тенденции в поведении клиентов, поставщиков, конкурентов и, соответственно, предусмотреть будущие организационные изменения, а в дальнейшем позволит корректно выбрать стратегию развития предприятия. Исследована

возможность анализа и прогнозирования современных рыночных тенденций для обоснования стратегии развития предприятия, что будет способствовать реализации эффективного механизма формирования стратегии развития промышленных предприятий. По результатам проведенного исследования выявлены общие рыночные тенденции, описанные совокупностью показателей; определены основные приоритетные направления развития промышленного предприятия с учетом выбранной группы комплексных стратегий; осуществлено прогнозирование рыночных тенденций с помощью анализа временных рядов, что позволяет более основательно и концептуально подойти к выбору основной стратегии развития промышленного предприятия в контексте выбранной группы комплексных стратегий. Актуальным вопросом стратегического анализа является разработка процедуры количественного анализа, направленной на прогнозирование рыночных тенденций и выявление взаимосвязей исследуемых параметров.

Авторами было обнаружено, что учет современных рыночных тенденций развития в контексте процесса формирования стратегии развития предприятия упрощает определение комплекса необходимых предпосылок реформирования предприятий, занятых в промышленной отрасли, обеспечивает упрощенный доступ к управленческим, инвестиционным, технико-технологическим и инновационным ресурсам, способствует улучшению динамики наращивания конкурентных позиций на национальном и международном рынках. Анализ и прогнозирование рыночной среды позволяет выявить тенденции в поведении клиентов, поставщиков, конкурентов, предусмотреть будущие организационные изменения и корректно выбрать стратегию развития предприятия.

Ключевые слова: прогнозирование, промышленная продукция, индекс цен, цены производителей промышленной продукции, рынок, рыночные тенденции, стратегии развития, развитие.

.....

FORECASTING THE CONTEMPORARY MARKET TRENDS IN THE CONTEXT OF SUBSTANTIATION OF THE ENTERPRISE DEVELOPMENT STRATEGY

T. Lepeyko
A. Balanovych

The market environment has been analyzed and forecast, which makes it possible to reveal trends in the behavior of clients, suppliers, competitors and, respectively, provide future organizational changes with further possibility to correctly choose the enterprise development strategy. The current market trends have been analyzed and forecast to justify the development strategy of the enterprise that will promote realization of the effective mechanism of formation of the development strategy of industrial enterprises. Based on the results of the conducted research, the general market trends described by a set of indices have been revealed; the main priority directions of the industrial enterprise development have been defined taking into account the chosen group of complex strategies; forecasting of market trends by means of time series has been carried out which helps to take a more thorough and conceptual approach to the choice of the main development strategy of an industrial enterprise in the context of the chosen group of complex strategies. A topical issue of strategic analysis is the development of the procedure for quantitative analysis aiming to forecast market trends and identify interrelations of the parameters under study.

Taking into account the current market trends in the context of formation of the enterprise development strategy has proved to simplify the definition of a set of necessary prerequisites for reforming enterprises employed in the industrial sector, provide easier access to administrative, investment, technical-and-technological and innovative resources, contribute to the improvement of the dynamics of raising competitiveness on the national and international markets. The analysis and forecasting of the market environment has allowed the authors to identify trends in the behavior of customers, suppliers, competitors, anticipate future organizational changes, which will contribute to a correct choice of the development strategy for an enterprise.

Keywords: forecasting, industrial production, index of prices, prices of producers of industrial products, market, market trends, development strategies, development.

.....

Під час ухвалення стратегічних рішень оцінювання їхніх можливих наслідків є обов'язковою управлінською дією на підприємстві, яку повинні здійснювати системно

та коректно. Будь-якому рішенню мають передувати аналіз ситуації, що склалася, і прогноз можливих наслідків його ухвалення або неухвалення. Ураховуючи відомий

факт, що будь-яке підприємство має властивість із часом змінюватися, важливим інструментом аналізу ситуації на підприємстві стає вивчення залежності результатів його діяльності від часу, тобто вивчення часових рядів. Отже, актуальним питанням стратегічного аналізу є розроблення процедури кількісного аналізу, спрямованої на прогнозування ринкових тенденцій і виявлення взаємозв'язків досліджуваних параметрів.

Проблемам стратегічного аналізу та прогнозування ринкових тенденцій присвятили свої напрацювання такі вчені, як: І. Ансофф, М. Кизим, В. Пономаренко, Е. Тихонов, О. Тридід, Р. Фатхутдинов, А. Фахрутдинова [1 – 5] та ін. Незважаючи на фундаментальні наукові здобутки наведених дослідників, варто зазначити наявність ряду фрагментарних результатів щодо завдань обґрунтування стратегії розвитку промислового підприємства з урахуванням впливу ринкового середовища. Пояснено це схильністю вітчизняних підприємств до інтуїтивних методів, які дозволяють ухвалювати рішення досить виважено (на основі результатів проведеного дослідження), але без опори на дані, що можна отримати за допомогою статистичних методів і спеціального математичного апарату. Однак жоден автор ґрунтовано не розглянув сучасні ринкові тенденції в контексті обґрунтування стратегії розвитку підприємства.

Тому метою дослідження є аналіз та прогнозування сучасних ринкових тенденцій задля обґрунтування стратегії розвитку підприємства, що буде сприяти реалізації ефективного механізму формування стратегії розвитку промислових підприємств.

Важливим питанням в обґрунтуванні стратегії є розуміння розвитку ринкових тенденцій у часі. Для цього актуальним є визначення рядів динаміки, що дають можливість за попередніми тенденціями побудувати залежність, яка максимально достовірно відображає розвиток показника в часі та на її основі розрахувати прогноз із відповідним діапазоном похибки. Найскладнішим завданням є визначення типу ряду динаміки, який максимально достовірно відображає цю залежність [3].

Слід зазначити, що у процесі дослідження ринкових тенденцій урахують особливості галузі, до якої воно належить, форму власності, розміри статутного капіталу, обсяги продажів і т. ін. Тому аналізуючи діяльність підприємств різних підгалузей машинобудування, доцільно визначити загальні ринкові тенденції, описані такою сукупністю показників, як: темп зростання ВВП; індекс інфляції; індекс цін виробників промисловості; індекс промислового виробництва; прями іноземні інвестиції в Україну; прями іноземні інвестиції з України; обсяг капітальних інвестицій у промисловість; рівень безробіття.

Особливий вплив на вибір стратегії розвитку підприємства має індекс цін виробників. У промисловому виробництві багато сировини та матеріалів, які використовують у виробництві, є також продукцією інших галузей промисловості, що автоматично в разі збільшення цін призводить до подорожчання інших похідних продуктів. Ця тенденція є типовою для B2B, бо, на відміну

від товарів продовольчого ринку, який характеризується великою кількістю конкурентів, споживачів та постачальників, промислового виробництву важче швидко змінити постачальника через збільшення ціни, що й обумовлює сталість технологічних зв'язків. Отже, ціни виробників суттєво впливають на вибір стратегії, що було доведено в роботі [6].

Індекси цін виробників промислової продукції традиційно розраховують до попереднього місяця поточного року, відповідного місяця попереднього року, попереднього кварталу тощо. Для отримання максимальної кількості вихідних даних (що необхідно для побудови ряду динаміки) було обрано показники за кожний місяць. Але ланцюгові показники відображають перехід тенденції з місяця в місяць і, відповідно, перенесення цієї тенденції. Саме тому для аналізу було розраховано показник щомісячного зростання цін відносно базисного місяця – із січня 2000 року до грудня 2016 року. На рис. 1 надано динаміку зміни індексу цін виробників промислової продукції [7].

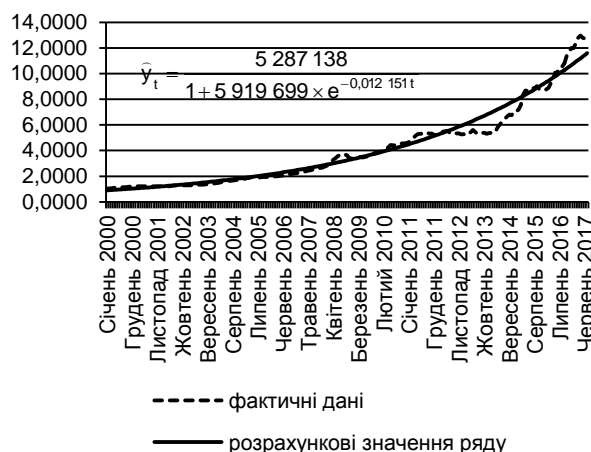

Рис. 1. Динаміка цін виробників промислової продукції (складено автором за [7])
[The dynamics of prices of producers of industrial products (compiled by the author based on [7])]

Як можна бачити має місце чіткий тренд зростання цін. Варто зауважити, що із січня 2008 року спостерігають зміни динаміки показників: повільне стає зростання стає більш активним, яке йде паралельно з періодами спадання. Ця тенденція значно посилюється із січня 2014 року. Тож фактично можливий розподіл ряду на декілька з різними залежностями. Для аналізу цих тенденцій варто здійснити згладжування ряду шляхом розрахунку ковзного середнього та ряду похідних показників [8], які дозволяють як визначити сезонність, так і визначити тип функції тренда. Аналіз часового ряду також потребує попереднього визначення його структури, що здійснюють шляхом розрахунку коефіцієнта автокореляції та часткової кореляції. На рис. 2 надано значення автокореляційної функції для показника "ціни виробників промислової продукції".

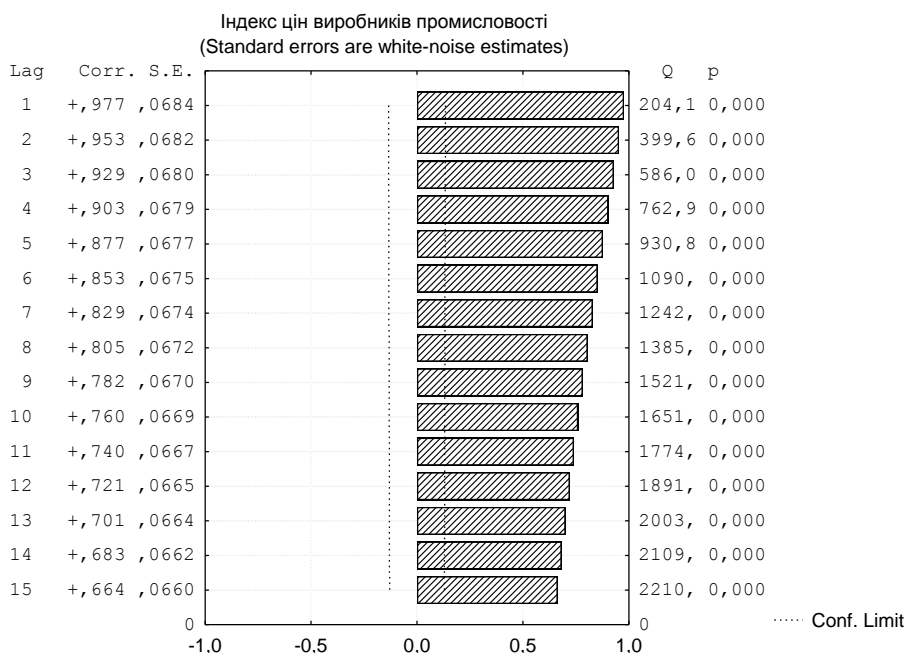

Рис. 2. Значення автокореляційної функції для показника "ціни виробників промислової продукції" (складено авторами)
[The value of the autocorrelation function for the index "prices of producers of industrial products" (compiled by the authors)]

Із рис. 2 можна зробити припущення, що має місце тренд, сезонна компонента відсутня, а тип функції потребує подальшого уточнення. Для цього слід розрахувати ряд показників (у середовищі EXCEL) (рис. 3): ковзні середні, прирости 1-го та 2-го порядків та їхні натуральні логарифми за формулами [8].

Рис. 3. Показники ряду динаміки показника "ціни виробників промислової продукції"
[The time series of the index "prices of industrial producers"]

Як можна бачити, усі показники мають досить значні коливання. Лише натуральний логарифм відношення середнього приросту 1-го порядку до квадрата ковзного середнього у квадраті, що свідчить про вірогідність логістичної кривої за [8; 9].

Для розрахунку параметрів логістичної кривої було використано пакет Statistica10.0 вкладку Nonlinear Estimation / User-specified regression, custom loss function. Для аналізу адекватності моделі застосовано квадрат відхилень фактичних спостережень від розрахунків – (OBS-PRED)**2 – та задано формат функції логістичної кривої. У результаті оцінювання була побудована залежність – тренд часового ряду, що графічно показано раніше на рис. 1:

$$\hat{y}_t = \frac{5\,287\,138}{1 + 5\,919\,699 \times e^{-0,012\,151t}} \quad (1)$$

Коефіцієнт пояснюваної варіації становить 96,826 % (коефіцієнт детермінації) значень ряду. Коефіцієнт кореляції 0,985 06. Значення функції втрат є незначним – 61,9. Але візуальна оцінка свідчить про неповну відповідність вихідним даним. Адже модель більш відображає тенденції початку ряду, які, як було зазначено раніше, змінилися. Останні періоди не достатньо точно відображено моделлю, що потребує подальшого дослідження. Ураховуючи, що з кінця 2013 р. у країні відбулося багато відчутних соціально-політичних і, як наслідок, економічних змін, для аналізу було обрано саме ці ряди – із вересня 2013 року. Незважаючи на те що зміна тенденції була раніше, вибір цього періоду пояснено тим, що зміни відчутно позначилися на політиці виробників промислової продукції через зміни коопераційних зв'язків із традиційними партнерами та, як наслідок, переорієнтація ринків, підвищення цін і т. ін.

Ґрунтуючись на визначеному типі функції для визначення параметрів моделі для обраної частини ряду

було використано надбудову в Excel "Пошук рішення", визначивши як цільову клітинку квадрат різниці залишків моделі та як змінні – параметри b_1 і b_2 . У результаті було отримано інші значення цієї функції:

$$\hat{y}_t = \frac{8\,435\,737,2}{1 + 1\,855\,889,86 \times e^{-0,018\,6t}} \quad (2)$$

Коефіцієнт детермінації цієї функції становить 97,39 %. Графіки частини ряду та розрахованої функції тренда разом із залишками надано на рис. 4. Як можна бачити залишки дуже схожі на випадкову компоненту ряду. Тобто можна стверджувати, що зміна показника разом із трендом характеризується "випадковим блуканням". Але цю гіпотезу варто перевірити шляхом використання моделі ARIMA з пакета Statistica 10.0.

Для аналізу залишків ряду на його внутрішню структуру, яка не була виділена трендом, було застосовано інструментарій Timeseries/Forecasting.

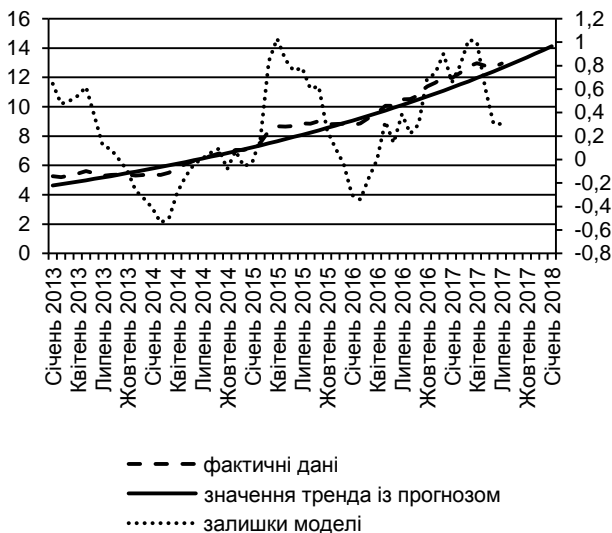

Рис. 4. Аналіз ряду показника "ціни виробників промислової продукції" із прогнозом [Analysis the time series the of the index "prices of industrial producers" with the forecast]

Оскільки вже встановлено наявність тренда, то для подальшого аналізу необхідно знайти різницю рядів (графічну інтерпретацію зображено на рис. 5).

Автокореляційна та частково кореляційна функції свідчать про відсутність кореляції, крім першого лага, що дозволяє визначити модель, яка містить авто-регресію (регресію на попередні значення ряду) та відсутність циклічності та сезонності, що можна описати як ARIMA (1; 1; 0). Аналіз параметрів цієї моделі довів її статистичну значущість, а значення автокореляційної та частково кореляційної функцій, які не містять жодної кореляції та залишків, що мають нормальний розподіл, підтверджує гіпотезу про "випадкове блукання" та дозволяє визначити, що часовий ряд показника "ціни ви-

робників промислової продукції" описано трендом логістичної кривої та може бути прогнозовано з використанням цієї залежності на шість місяців.

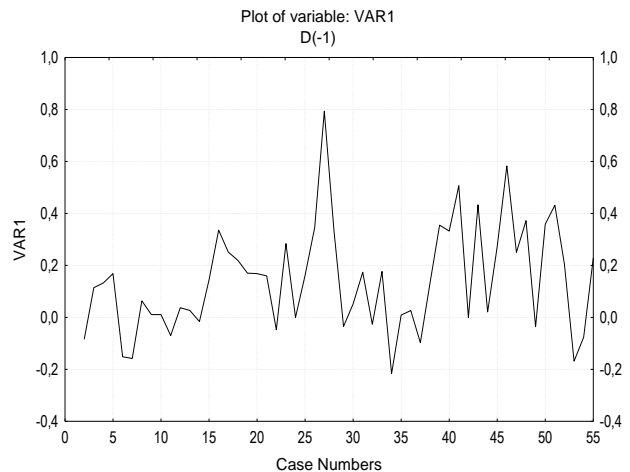

Рис. 5. Часовий ряд показника "ціни виробників промислової продукції" після різниці 1-го порядку [The time series of the index "prices of industrial producers" after the difference of the 1st order]

Наступним для аналізу було обрано показник ВВП, статистичні дані за яким подано річними та кварталними значеннями із 2001 р. [7]. Для аналізу було обрано кварталні значення, адже вони є більш ємними. Візуалізація часового ряду, показаного на рис. 6, дозволяє визначити характер зміни показника за періодами: спостерігають чітку позитивну тенденцію та має місце сезонність.

Зростання сезонності може свідчити, що модель мультиплікативна. Для аналізу цього ряду використано метод Бокса та Дженкінса [10].

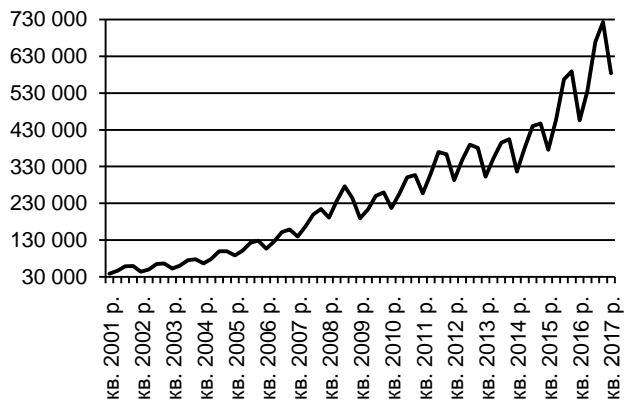

Рис. 6. Динаміка ВВП за кварталами із 2011 до 2017 рр. [Quarters-based GDP dynamics from 2011 to 2017]

Для зменшення дисперсії було прологарифмовано ряд за натуральною основою, у результаті лінійний тренд став більш вираженим. Для його виділення запропоновано взяти різниці 1-го порядку. Результати надано на рис. 7.

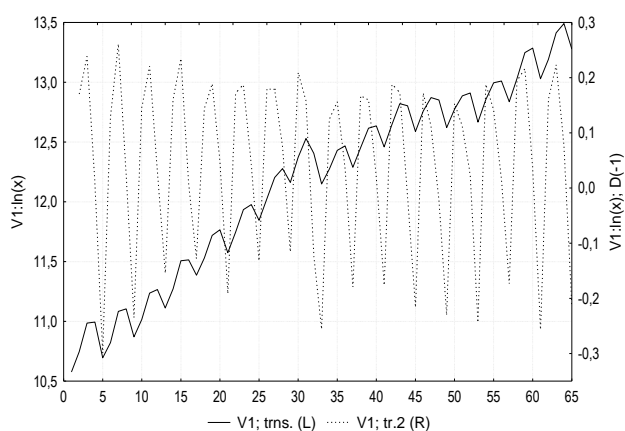

Рис. 7. Ряд ВВП трансформований за натуральним логарифмом та після різниці 1-го порядку [GDP series transformed by the natural logarithm and after the difference of the 1st order]

Як можна бачити, цей ряд має всі ознаки стаціонарності, для перевірки чого було розраховано автокореляції та часткові кореляції з лагом 30. Отримані значення засвідчили наявність сезонності з лагом 4. Для її виключення було обрано різниці 2-го порядку з лагом 4 – це відповідає сезонності (за кварталами). Ряд після виконаних перетворень (рис. 8) є стаціонарним, а модель можна ідентифікувати як ARIMA (0; 1; 1), (0; 1; 1)₄, урахуовуючи визначені сезонні параметри.

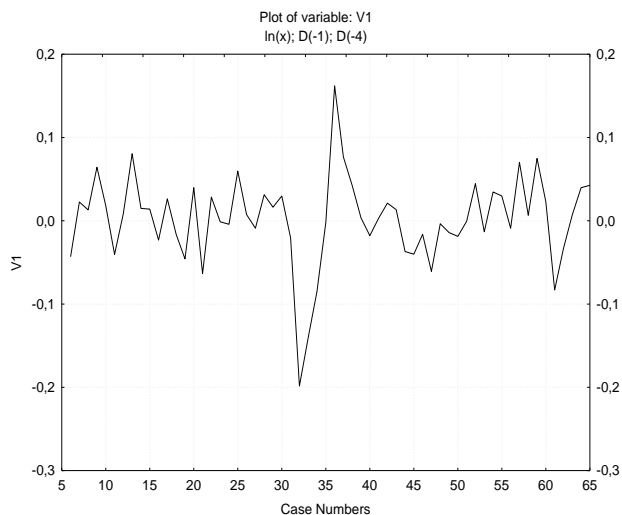

Рис. 8. Часовий ряд ВВП після всіх трансформацій [Time series of GDP after all transformations]

Після виконаних перетворень ARIMA можна застосувати для трансформованого ряду, а можна до первинного, шляхом унесення відповідних значень змін: логарифмування, узяття двох різниць (1-го та 4-го порядку), виділення сезонного ковзного середнього.

Після оцінювання було отримано такі значення параметрів (табл. 1).

Таблиця 1

Параметри часового ряду ВВП ln(x), D(1), D (12) ARIMA (0; 1; 1), (0; 1; 1)₄ [Parameters of the time series of GDP ln (x), D (1), D (12) ARIMA (0; 1; 1), (0; 1; 1) 4]

Параметри	Значення	p (статистична значущість параметрів)	Нижня межа 0,95 % довірчого інтервалу	Верхня межа 0,95 % довірчого інтервалу
q (1)	-0,347 120	0,003 175	-0,572 820	-0,121 421
Qs (1)	0,498 840	0,000 079	0,263 752	0,733 927

Як можна бачити, усі значення є значущими, оскільки p-значення значно менше за 0,05, а модель набуває такого вигляду:

$$y_t - y_{t-1} - y_{t-4} + y_{t-5} = \varepsilon_t + 0,347\ 12\varepsilon_{t-1} - 0,498\ 84\varepsilon_{t-4} + 0,173\ 157\varepsilon_{t+5} \quad (3)$$

На основі отриманих значень було розраховано прогноз на наступні чотири періоди (рік), який разом із довірчими інтервалами показано на рис. 9.

Наступним показником для побудови ряду динаміки є індекс інфляції, який визначено рівнем споживчих цін.

Рис. 9. Прогнозування значень ВВП на чотири квартали з довірчим інтервалом [Forecast of GDP values for 4 quarters with a confidence interval]

Оскільки цей показник розраховують для кожного місяця на основі попереднього, то щодо нього варто застосувати такі ж трансформації, як і для цін виробників промислової продукції: розрахувати показники щомісячного зростання щодо базисного місяця – січня 1996 р. Аналізуючи побудований графік ряду (рис. 10), слід зазначити, що спостерігають чітке зростання показника за досліджуваний період – виражений тренд.

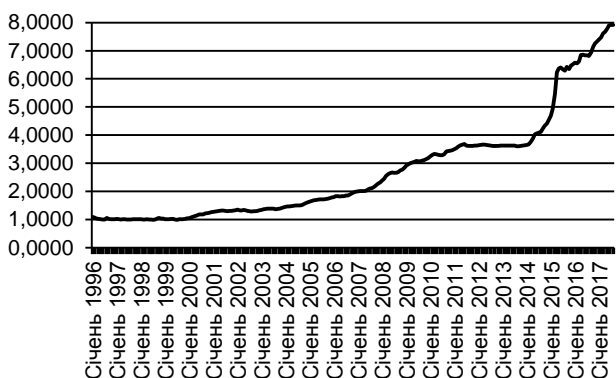

Рис. 10. Динаміка рівня інфляції
[The dynamics of inflation]

Як можна бачити, цей графік візуально подібний до показника цін виробників промислової продукції, якщо не враховувати період із квітня 2011 року до квітня 2015 року. У цей період спостерігали спочатку фактичне гальмування інфляції до травня 2014 року, а до квітня 2015 року мало місце стрімке зростання. Для підтвердження типу тренда було розраховано показники ряду динаміки, які визначили, що тип тренда – логістична крива (стабільність цього показника та викиди із квітня 2011 року до квітня 2015 року підтверджує гіпотезу про існування подібної тенденції до зростання рівня інфляції). Отже, у подальшому аналізі було виключено цей період із дослідження, скориставшись подібним алгоритмом "Пошуку рішення" в Excel як і щодо цін виробників промислової продукції. У результаті було отримано модель тренда, яка описує 99,36 % вибірки:

$$\hat{y}_t = \frac{49,1823}{1 + 7,3269 \times e^{-0,0113t}} \quad (4)$$

Отриману модель та залишки показано на рис. 11.

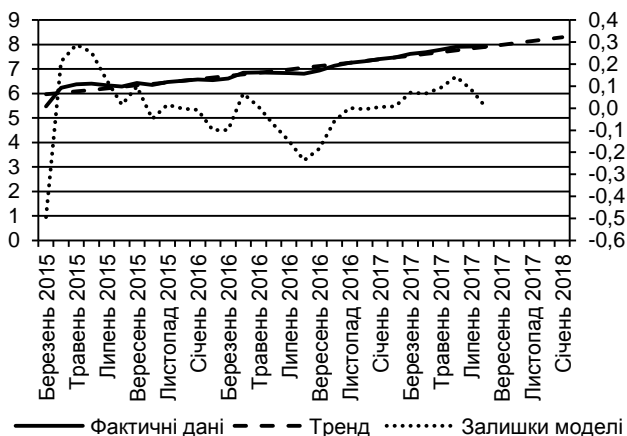

Рис. 11. Модель часового ряду "індекс інфляції"
[The time-series model "inflation index"]

Наступним показником для аналізу є індекс промислового виробництва. Аналогічно показникам індексу інфляції та індексу цін виробників промислової продукції було розраховано значення цього показника щодо бази – грудня 2006 року, графічну інтерпретацію даних показано на рис. 12.

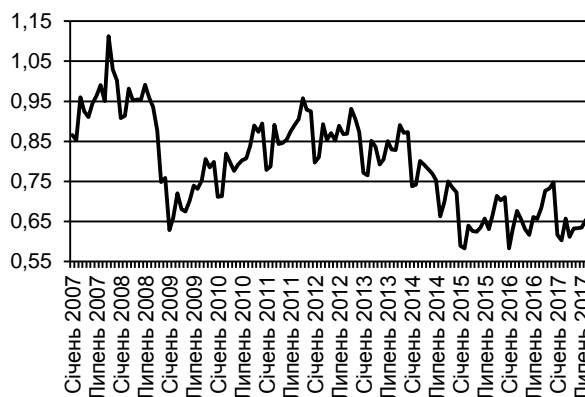

Рис. 12. Індекс промислового виробництва
[The industrial production index]

Як можна бачити, має місце як тренд, який знижується, так і сезонність максимальні піки якої в жовтні – грудні, а мінімальні – у січні – лютому. Отже, цей ряд подібний до динаміки ВВП, але з тією різницею, що він має негативний тренд. То ж варто використати описаний раніше підхід до його аналізу. Розраховані значення в цьому трансформованому ряду, відповідно до правил [10] дозволяють ідентифікувати модель як ARIMA (0; 1; 0), (2; 0; 2)₁₂ і розрахувати її параметри (табл. 2). Ці результати свідчать про наявність сезонної кореляції з лагом 12.

Таблиця 2

Параметри часового ряду індекс промислового виробництва $\ln(x)$, $D(1)$, ARIMA (0; 1; 0), (2; 0; 2)₁₂
[Parameters of the time series of the industrial production index $\ln(x)$, $D(1)$, ARIMA (0; 1; 0), (2; 0; 2)₁₂]

Параметри	Значення	p (статистична значущість параметрів)	Нижня межа 0,95 % довірчого інтервалу	Верхня межа 0,95 % довірчого інтервалу
Ps (1)	1,823 45	0,000 000	1,634 44	2,012 456
Ps (2)	-0,834 74	0,000 000	-1,027 84	-0,641 632
Qs (1)	1,879 88	0,000 020	1,041 57	2,718 198
Qs (2)	-1,000 00	0,029 466	-1,898 56	-0,101 435

Таким чином було отримано авторегресійну модель ковзного середнього:

$$y_t = 1,82345y_{t-1} - 0,83474y_{t-2} + 1,87988\varepsilon_{t-12} - \varepsilon_{t-24} + \varepsilon_t \quad (5)$$

Аналіз залишків та відсутність автокореляції в них свідчить про адекватність моделі та можливість побудови прогнозу (рис. 13). Аналогічним чином було побудовано

модель опису ряду безробіття та обсяг капітальних інвестицій у промисловість.

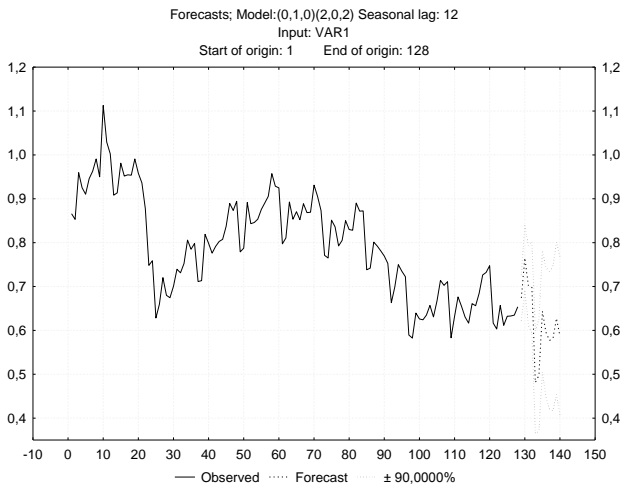

Рис. 13. Прогнозування індексу промислового виробництва [Prediction of the industrial production index]

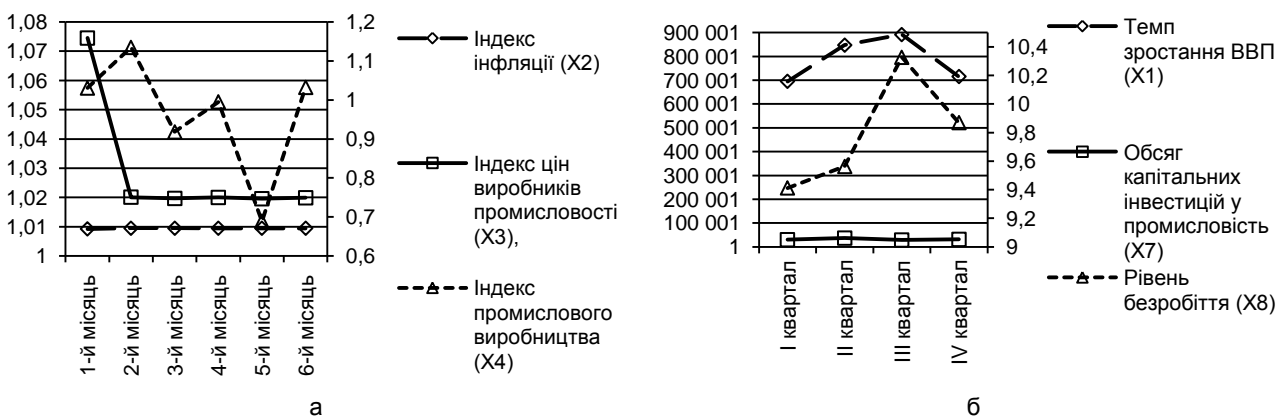

Рис. 14. Прогнозні значення досліджуваних ринкових тенденцій [Predictive values of the studied market trends]

Таблиця 3

Пріоритетні та перспективні напрями розвитку промислових підприємств у контексті обраних стратегій розвитку
[Priority and perspective development areas for industrial enterprises in the context of the chosen development strategies]

Підприємства	Комплексна стратегія	Заплановані стратегічні цілі	Стратегія розвитку підприємства	Пріоритетні та перспективні напрями розвитку підприємства
1	2	3	5	6
ПАТ "Турбоатом"	Формувальна стратегія	Нарощування обсягів виробництва та реалізації продукції, розширення ринків збуту продукції	Новий продукт на новому ринку на існуючому виробництві за наявної структури з використанням нової технології	Підтримка надбаних позицій у внутрішньому та зовнішньому середовищі, участь у міжнародних та всеукраїнських виставках і конкурсах, тендерах, зміцнення двосторонніх зв'язків, пошук нових контактів в усіх напрямках діяльності

1	2	3	5	6
ПАТ "ХТЗ"	Стратегія подальшого розвитку	Розроблення та виробництво нових зразків техніки, комплектних виробів	Новий товар на новому виробництві	Модернізація виробництва та оновлення виготовленої продукції, впровадження та адаптація нововведень, навчання персоналу
ПАТ "ХМЗ "ПЛІНФА"		Освоєння нових виробів, розширення ринків збуту	Новий товар на новому ринку	Нівелювання загроз зовнішнього середовища, здійснення вертикальної інтеграції, створення торговельної мережі
ПАТ "Світло шахтаря"		Підвищення попиту на продукцію та рентабельності бізнесу	Маркетинг нових ринків із наявною продукцією у взаємодії з інтеграцією	Збільшення портфеля контрактів, із метою розширення позицій на ринку, оптимізація витрат
ПрАТ "ХЗШП"		Підвищення технічного рівня виробництва, зменшення витрат на виробництво	Новий товар на новій технології	Оновлення технічного обладнання, підвищення рівня довіри споживачів, зниження витрат
ПАТ "ХАРВЕРСТ"		Збільшення обсягів виробництва продукції	Маркетинг нових ринків із наявною продукцією у взаємодії з інтеграцією	Збільшення портфеля контрактів, із метою розширення позицій на ринку
ПАТ "ХЕЛЗ "Укрелектромаш"		Розширення виробництва та нарощування обсягів виробництва продукції	Новий товар на новій технології	Оновлення ресурсної бази для забезпечення розвитку, ведення активної інформаційної взаємодії з агентами зовнішнього середовища для встановлення взаємозв'язків із підприємством
ПАТ "Завод ім. Фрунзе"	Стратегія зростання	Розширення виробництва, оновлення та модернізація виробничого обладнання	Стратегія розвитку основного товару	Розвиток внутрішнього потенціалу одночасно зі зміцненням позицій на ринку, підвищення престижу торговельної марки, поліпшення якості продукції та послуг
ПАТ Завод "Південкабель"		Розширення виробництва, збільшення обсягів товарної продукції		Ремонт та модернізація обладнання, зменшення собівартості продукції шляхом реорганізації виробничого процесу та більш оптимального використання виробничих площин
ПАТ "Електромашина"		Підвищення рівня якості продукції, розширення географічного сегмента продажів на ринках збуту		Підвищення зацікавленості та довіри з боку клієнтів, завдяки поліпшенню репутації бренда, отримання конкурентних переваг шляхом посилення контролю за якістю продукції
ПАТ "ХАРП"		Модернізація виробництва, розроблення й освоєння нової продукції, виведення на ринок нових виробів власного розроблення		Розширення номенклатурного ряду товару шляхом освоєння нових типів продукції, збільшення поставок шляхом аутсорсингу компонентів для провідних світових виробників продукції, зміцнення позицій на існуючих ринках
ПАТ "Завод "Трансзв'язок"	Стратегія скорочення	Підтримання позицій на існуючому ринку	Стратегія деструктивного розвитку (скорочення частини компанії або реструктуризація)	Скорочення виробничих площ, пошук внутрішніх фінансових джерел: реструктуризації активів, мінімізації зайвих витрат, пошук нових постачальників більш дешевих/якісних матеріалів, згортання інвестицій, зниження виробничих та невиробничих витрат. Крайній захід – реалізація стратегії виходу підприємства з галузі
ПАТ "ХАРТРОН"		Розроблення і виготовлення модернізованих приладів та систем управління		

Таким чином, аналіз та прогнозування ринкового середовища, що відрізняється побудовою сукупності часових рядів динаміки з визначенням можливих значень обраних параметрів за заданого довірчого інтер-

валу: темп зростання ВВП, індекс інфляції, індекс цін виробників промисловості, індекс промислового виробництва, обсяг капітальних інвестицій у промисловість, рівень безробіття, – дає змогу виявити тенденції

в поведінці клієнтів, постачальників, конкурентів і, відповідно, передбачити майбутні організаційні зміни, що в подальшому дозволить коректно обрати стратегію розвитку для підприємства. Урахування сучасних ринкових тенденцій розвитку в контексті процесу формування стратегії розвитку підприємства спрощує визначення комплексу необхідних передумов реформування підприємств, зайнятих у промисловій галузі, забезпечує спрощений доступ до управлінських, інвестиційних, техніко-технологічних та інноваційних ресурсів, сприяє поліпшенню динаміки нарощення конкурентних позицій на національному й міжнародному ринках і дозволить задіяти комплексний підхід до процесу обґрунтування пріоритетних та перспективних напрямів розвитку, підвищити раціональність використання ресурсного потенціалу підприємства і, таким чином, максимізувати рівень його розвитку.

Література: 1. Ансофф І. Стратегический менеджмент / И. Ансофф. – Санкт-Петербург : Питер, 2014. – 344 с. 2. Пономаренко В. С. Стратегія розвитку підприємства в умовах кризи : монографія / В. С. Пономаренко, О. М. Тридід, М. О. Кизим. – Харків : ВД "ІНЖЕК", 2003. – 328 с. 3. Тихонов Э. Е. Методы прогнозирования в условиях рынка : учеб. пособ. / Э. Е. Тихонов. – Невинномыск : Изд-во НИЭУП, 2006. – 221 с. 4. Фатхутдинов Р. А. Стратегический менеджмент / Р. А. Фатхутдинов. – Москва : ЗАО "Бизнес школа "Интел-Синтез", 2013. – 416 с. 5. Фахрутдинова А. З. Прогнозирование и планирование / А. З. Фахрутдинова. – Новосибирск : Изд-во СибАГС, 2014. – 202 с. 6. Баланович А. М. Методичний підхід до визначення впливу ринкових тенденцій на розвиток машинобудівних підприємств / А. М. Баланович // Бізнес Інформ. – 2016. – № 12. – С. 149–153. 7. Офіційний сайт Державної служби статистики України. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua>. 8. Бабешко Л. О. Основы эконометрического моделирования / Л. О. Бабешко. – Изд. 2-е, испр. – Москва : КомКнига, 2006. – 432 с. 9. Теоретичні основи конкурентної стратегії підприємства : монографія / за заг. ред. Ю. Б. Иванова, О. М. Тищенко. – Харків : ВД "ІНЖЕК", 2006. – 384 с. 10. Кацко И. А. Практикум по анализу данных на компьютере / И. А. Кацко, Н. Б. Паклин ; под ред. проф. В. Г. Гореловой. – Москва : КолосС, 2009. – 278 с. 11. Вербик М. М. Путеводитель по современной эконометрике / М. М. Вербик. – Москва : Научная книга, 2008. – 616 с. 12. Воронков О. О. Конспект лекцій з курсу "Економетрика" / О. О. Воронков; Харків. нац. ун-т міськ. госп-ва ім. О. М. Бекетова. – Харків : ХНУМГ ім. О. М. Бекетова, 2015. – 90 с. 13. Мармоза А. Т. Теорія статистики / А. Т. Мармоза. – 2-ге вид., переробл. та доп. – Київ : Центр учбової літератури, 2013. – 592 с. 14. Савин Г. И. Системное моделирование сложных процессов / Г. И. Савин. – Москва : Финансы и статистика, 2000. – 276 с. 15. Эконометрика / И. И. Елисева, С. В. Курышева, Т. В. Костеева и др. ; под ред. чл.-кор. РАН И. И. Елисейевой. – Москва : Финансы и статистика, 2003. – 344 с. 16. Hayek F. A. The Constitution of Liberty: The Definitive Edition / F. A. Hayek. – S. I. : The University of Chicago Press, 2011. – 585 p. 17. Koroutchev K. The Social Environment as a Determinant for the Impact of the Big Five Personality Factors and the Group's Performance / K. Koroutchev, Silvia T. Acuña, M. Gómez // International Journal of Human Capital and Information Technology Professionals. – 2013. – Vol. 10, No. 1. – P. 1–8. 18. Smachilo I. I. *Metody upravlinnia stalym rozvytkom pidpriemstva* [Methods of enterprise sustainable development management] / I. I. Smachilo // Економіка розвитку. – 2012. – No. 2 (62). – P. 115–120. 19. Khassi D. *Strategiya i planirovanie* / D. Khassi. – Sankt-Peterburg : Piter, 2001. – 384 p.

P. 1–8. 18. Smachilo I. I. Методи управління сталим розвитком підприємства / I. I. Smachilo // Економіка розвитку. – 2012. – № 2 (62). – С. 115–120. 19. Хасси Д. Стратегия и планирование / Д. Хасси. – Санкт-Петербург : Питер, 2001. – 384 с.

References: 1. Ansoff I. *Stratehicheskiy menedzhment* / I. Ansoff. – Sankt-Peterburg. – 2014. – 344 p. 2. Ponomarenko V. S. *Stratehiia rozvytku pidpriemstva v umovakh kryzy : monohrafiia* [The strategy of the enterprise development in crisis : monograph] / V. S. Ponomarenko, O. M. Trydid, M. O. Kyzym. – Kharkiv : VD "INZhEK", 2003. – 328 p. 3. Tikhonov E. E. *Metody prognozirovaniya v usloviyakh rynka : uchebnoe posobie* / E. E. Tikhonov. – Nevinno-myssk : Izd-vo NIEUP, 2006. – 221 p. 4. Fatkhutdinov R. A. *Stratehicheskiy menedzhment* / R. A. Fatkhutdinov. – Moskva : ZAO "Biznes Shkola" Intel-Sintez", 2013. – 416 p. 5. Fakhrutdinova A. Z. *Prognozirovanie i planirovanie* / A. Z. Fakhrutdinova. – Novosibirsk : Izd-vo SibAGS, 2014. – 202 p. 6. Balanovych A. M. *Metodychnyi pidkhid do vyznacheniiia vplyvu rynkovykh tendentsii na rozvytok mashynobudivnykh pidpriemst* [A methodological approach to determining the impact of market trends on the development of machine-building enterprises] / A. M. Balanovych // Biznes Inform. – 2016. – No. 12. – P. 149–153. 7. Ofitsiyniy sait Derzhavnoi sluzhby statystyky Ukrainy. – Access mode : <http://www.ukrstat.gov.ua>. 8. Babeshko L. O. *Osnovy ekonometricheskogo modelirovaniya* / L. O. Babeshko. – Izd. 2-e, ispr. – Moskva : Komkniga, 2006. – 432 p. 9. *Teoretychni osnovy konkurentnoi stratehii pidpriemstva : monohrafiia* [The theoretical basis of the enterprise competitive strategy : monograph] / za zah. red. Yu. B. Ivanova, O. M. Tyshchenka. – Kharkiv : VD "INZhEK", 2006. – 384 p. 10. Katsko I. A. *Praktikum po analizu dannykh na kompyutere* / I. A. Katsko, N. B. Paklin ; pod. red. Prof. V. G. Gorelovoy. – Moskva : KolosS, 2009. – 278 p. 11. Verbi M. M. *Putevoditel po sovremenoy ekonomike* / M. M. Verbi. – Moskva : Naukovaya Kniga, 2008. – 616 p. 12. Voronkov O. O. *Konspekt lektzii z kursu "Ekonometriya"* / O. O. Voronkov; Kharkiv. Nats. un-t misk. hosp-va im. O. M. Beketova. – Kharkiv : KhNUMH im. O. M. Beketova, 2015. – 90 p. 13. Marmoza A. T. *Teoriia statystyky* / A. T. Marmoza. – 2he vyd., pererobl. ta dop. – Kyiv : Tsentr uchbovoi literatury, 2013. – 592 p. 14. Savin G. I. *Sistemnoe modelirovanie sloznykh protsessov* / G. I. Savin. – Moskva : Finansy i Statistika, 2000. – 276 pp. 15. *Ekonometrika* / I. I. Eli-seeva, S. V. Kuryшева, T. V. Kosteeva et al. ; pod red. chl.-kor. RAU I. I. Eliseevov. – Moskva : Finansy i Statistika, 2003. – 344 c. 16. Hayek F. A. *The Constitution of Liberty: The Definitive Edition* / F. A. Hayek. – S. I. : The University of Chicago Press, 2011. – 585 p. 17. Koroutchev K. *The Social Environment as a Determinant for the Impact of the Big Five Personality Factors and the Group's Performance* / K. Koroutchev, Silvia T. Acuña, M. Gómez // *International Journal of Human Capital and Information Technology Professionals*. – 2013. – Vol. 10, No. 1. – P. 1–8. 18. Smachilo I. I. *Metody upravlinnia stalym rozvytkom pidpriemstva* [Methods of enterprise sustainable development management] / I. I. Smachilo // *Економіка розвитку*. – 2012. – No. 2 (62). – P. 115–120. 19. Khassi D. *Strategiya i planirovanie* / D. Khassi. – Sankt-Peterburg : Piter, 2001. – 384 p.

Інформація про авторів

Лепейко Тетяна Іванівна – д-р екон. наук, професор, завідувач кафедри менеджменту та бізнесу Харківського національного економічного університету імені Семена Кузнеця (просп. Науки, 9-А, м. Харків, Україна, 61166, e-mail: lepeyko.tetyana@gmail.com).

Баланович Анна Миколаївна – викладач кафедри менеджменту та бізнесу Харківського національного економічного університету імені Семена Кузнеця (просп. Науки, 9-А, м. Харків, Україна, 61166, e-mail: anyanyuta@gmail.com).

Інформація об авторах

Лепейко Татьяна Ивановна – д-р екон. наук, професор, завідувача кафедрою менеджменту та бізнесу Харківського національного економічного університету імені Семена Кузнеця (просп. Науки, 9-А, г. Харків, Україна, 61166, e-mail: lepeyko.tetyana@gmail.com).

Баланович Анна Николаевна – преподаватель кафедри менеджменту та бізнесу Харківського національного економічного університету імені Семена Кузнеця (просп. Науки, 9-А, г. Харків, Україна, 61166, e-mail: anyanyuta@gmail.com).

Information about the authors

T. Lepeyko – Doctor of Sciences in Economics, Professor, Head of the Department of Management and Business of Simon Kuznets Kharkiv National University of Economics (9-A Nauky Ave., Kharkiv, Ukraine, 61166, e-mail: lepeyko.tetyana@gmail.com).

A. Balanovych – lecturer of the Department of Management and Business of Simon Kuznets Kharkiv National University of Economics (9-A Nauky Ave., Kharkiv, Ukraine, 61166, e-mail: anyanyuta@gmail.com).

Стаття надійшла до ред.
18.12.2017 р.

УДК 336.719(477)

JEL Classification: G21; G20

РИЗИК-ОРІЄНТОВАНИЙ ПІДХІД ДО ФОРМУВАННЯ ФІНАНСОВОЇ СТРАТЕГІЇ БАНКУ

**Чмутова І. М.
Харитоновна В. С.**

Чмутова І. М. Ризик-орієнтований підхід до формування фінансової стратегії банку / І. М. Чмутова, В. С. Харитоновна // Економіка розвитку. – 2017. – № 4 (84). – С. 59–67.

Значні рівні кредитного ризику, ризику достатності капіталу, ризику ліквідності, валютного ризику, ризику прибутковості українських банків потребують розроблення внутрішніх механізмів їхньої мінімізації. Важливим напрямом реалізації цього завдання є формування фінансової стратегії банку, яка б урахувувала ризиковий складник та забезпечувала адаптацію банку до мінливого навколишнього середовища.

Авторами обґрунтовано теоретичні та методичні положення щодо використання ризик-орієнтованого підходу до формування фінансової стратегії банку.

До складу фінансових ризиків зараховано кредитний ризик, ризик ліквідності, процентний ризик, інвестиційний ризик, ризик нестійкості ресурсної бази, які характеризуються такими фінансовими коефіцієнтами: часткою резервів під знецінення кредитів у кредитному портфелі; нормативом миттєвої ліквідності; чистою процентною маржею; часткою резервів під знецінення цінних паперів у портфелі цінних паперів; коефіцієнтом нестійкості ресурсної бази. Узагальнену оцінку фінансових ризиків здійснено на основі таксономічного показника, який об'єднує фінансові коефіцієнти. Визначено належність фінансових ризиків до низького, середнього або високого рівня з використанням інтервального методу шкалювання за правилом "3σ". Установлено, що 70,97 % банків України мають середній рівень фінансових ризиків, 15,05 % – високий, 13,98 % – низький. Для банків із високим рівнем фінансових ризиків рекомендовано консервативну фінансову стратегію, із середнім рівнем – помірну фінансову стратегію, із низьким рівнем – агресивну фінансову стратегію.

Використання ризик-орієнтованого підходу надасть банкам більшу можливість контролю за ризиками та встановлення фінансових орієнтирів, адекватних їхньому поточному рівню.

Ключові слова: банк, фінансова стратегія, фінансовий ризик, ризик-орієнтований підхід.

РИСК-ОРИЕНТИРОВАННЫЙ ПОДХОД К ФОРМИРОВАНИЮ ФИНАНСОВОЙ СТРАТЕГИИ БАНКА

**Чмутова И. Н.
Харитонова В. С.**

Значительные уровни кредитного риска, риска достаточности капитала, риска ликвидности, валютного риска, риска прибыльности украинских банков требуют разработки внутренних механизмов их минимизации. Важным направлением реализации этой задачи выступает формирование финансовой стратегии банка, которая бы учитывала рисковую составляющую и обеспечивала адаптацию банка к изменчивой окружающей среде.

Авторами обоснованы теоретические и методические положения относительно использования риск-ориентированного подхода к формированию финансовой стратегии банка.

К финансовым рискам отнесены кредитный риск, риск ликвидности, процентный риск, инвестиционный риск, риск неустойчивости ресурсной базы, которые характеризуются такими финансовыми коэффициентами: долей резервов под обесценение кредитов в кредитном портфеле; нормативом мгновенной ликвидности; чистой процентной маржой; долей резервов под обесценение ценных бумаг в портфеле ценных бумаг; коэффициентом неустойчивости ресурсной базы. Обобщенная оценка финансовых рисков осуществлена на основе таксономического показателя, который объединяет финансовые коэффициенты. Определена принадлежность финансовых рисков к низкому, среднему или высокому уровню с использованием интервального метода шкалирования по правилу "3σ".

Установлено, что 70,97 % банков Украины имеют средний уровень финансовых рисков, 15,05 % – высокий, 13,98 % – низкий. Для банков с высоким уровнем финансовых рисков рекомендована консервативная финансовая стратегия, со средним уровнем – умеренная финансовая стратегия, с низким уровнем – агрессивная финансовая стратегия.

Использование риск-ориентированного подхода предоставит банкам большую возможность контроля за рисками и установления финансовых ориентиров, адекватных их текущему уровню.

Ключевые слова: банк, финансовая стратегия, финансовый риск, риск-ориентированный подход.

THE RISK-ORIENTED APPROACH TO THE BANK FINANCIAL STRATEGY DEVELOPMENT

**I. Chmutova
V. Kharytonova**

Significant levels of credit risk, capital adequacy risk, liquidity risk, currency risk, risk of profitability of Ukrainian banks require the development of internal mechanisms for their minimization. An important direction in the implementation of this task is the development of bank financial strategy, which would take into account the risk component and ensure the bank's adaptation to a volatile environment.

The theoretical and methodological principles of the use of the risk-based approach to the development of bank financial strategy have been substantiated.

Financial risks include credit risk, liquidity risk, interest rate risk, investment risk, risk of instability of the resource base, which are characterized by such financial ratios: the share of provisions for loan impairment in the loan portfolio; the norm of instant liquidity; the net interest margin; the share of provisions for securities impairment in the securities portfolio; the coefficient of the resource base instability. The integrated assessment of financial risks is based on a taxonomic indicator that combines financial ratios. Belonging of financial risks to a low, medium or high level has been determined using the interval scaling method according to the rule "3σ".

It has been revealed that 70.97 % of Ukrainian banks have an average level of financial risks, 15.05 % – high, 13.98 % – low. For banks with a high level of financial risks, a conservative financial strategy is recommended, for those

with a moderate level a moderate financial strategy is advisable, while for banks with a low level financial risk an aggressive financial strategy would be proper.

The use of a risk-based approach will provide banks with a more significant opportunity to control risks and establish financial benchmarks that are adequate to their current level.

Keywords: bank, financial strategy, financial risk, risk-oriented approach.

Функціонування вітчизняної банківської системи протягом останніх років характеризувалося зниженням результативності (за підсумками 2016 р. показники рентабельності активів та капіталу досягли найменших за попередні десять років значень: -12,6 та -116,74 %, відповідно), погіршенням якості активів (обсяг простроченої заборгованості на кінець 2016 р. становив 24,2 %), значним скороченням кількості діючих банків (із 175 на початок 2008 р. до 96 на початок 2017 р.) [1].

Незважаючи на те що з початку поточного року в банківській системі відбулися позитивні зрушення: за січень – вересень 2017 р. платоспроможні банки отримали 1 406 млн грн чистого прибутку, відбулося зростання чистого процентного доходу в дев'ять разів, порівняно із січнем 2017 р., через відновлення попиту на банківські послуги, зменшилася частка збиткових банків (на 01.10.2017 р. вона становила 21,7 %, порівняно із 37 % на 01.01.2017 р.), якість активів вітчизняних банків усе ж залишається низькою. Резерви за активними операціями платоспроможних банків станом на 01.10.2017 р. збільшилися на 44,2 %, порівняно з аналогічним періодом минулого року, та становили 477 797 млн грн [1], що свідчить про наявність високого рівня ризиковості діяльності. Згідно з даними Звіту НБУ про фінансову стабільність [2], кредитний ризик, ризик достатності капіталу, ризик ліквідності, валютний ризик, ризик прибутковості хоча й знизилися в червні 2017 р., порівняно з червнем 2016 р., але все ще є досить вагомими.

Викладені тенденції сигналізують про необхідність у розробленні внутрішніх механізмів стабілізації банків та зниження рівня їхніх ризиків. Важливим напрямом реалізації цього завдання є формування фінансової стратегії банку, яка б враховувала ризиковий складник та забезпечувала адаптацію банку до мінливого навколишнього середовища.

Специфіка банківського стратегічного управління та забезпечення фінансового розвитку банку знайшли відображення в роботах вітчизняних та зарубіжних учених: Г. Азаренкової, О. Безродної, Т. Васильєвої, В. Вовк, Х. Дерига, Д. Гонтар, С. Козьменка, Ф. Шпиґа, І. Волошка, О. Колодізєва, Ю. Кудряк, С. Науменкової, І. Ніконової, Р. Павлова, Б. Самородова, Дж. Сінки та ін. Стратегічною метою діяльності банку визнано максимізацію його вартості [3 – 5]. Ринкова оцінка вартості банку зростає за двох обставин: підвищення прибутків за постійного рівня ризику або зниження ризику за умови стабілізації прибутковості [4, с. 433]. Про важливість дотримання допустимого рівня ризику під час

розроблення стратегії управління активами й пасивами наголошено також у [6, с. 19]. Значення ризик-менеджменту у стратегічному управлінні підкреслено в роботі [7, с. 125], де зазначено, що ризик-менеджмент – це невід'ємний складник банківської стратегії, спрямована на мінімізацію вразливості банку та складності середовища, у якому він функціонує. Отже, ризиковий складник має бути включено до процесу формування фінансової стратегії банку. Незважаючи на визнання науковцями [6 – 8] необхідності у врахуванні ризиків у стратегічному процесі, на сьогодні відсутні конкретні механізми та підходи до встановлення рівня сукупного ризику під час розроблення фінансової стратегії банку.

Метою статті є обґрунтування теоретичних і методичних положень щодо використання ризик-орієнтованого підходу до формування фінансової стратегії банку. Для досягнення мети поставлено такі завдання: 1) визначити види ризиків, які мають бути враховані під час формування фінансової стратегії банку; 2) обґрунтувати перелік показників оцінювання окремих ризиків та побудувати узагальнений показник ризиковості; 3) визначити якісні рівні сукупного ризику та врахувати їх під час розроблення фінансової стратегії банку.

У процесі відбору видів ризиків, які доцільно враховувати під час формування фінансової стратегії банку, слід, у першу чергу, орієнтуватися на можливість їхнього кількісного вимірювання. Із цієї точки зору у Методичних вказівках з інспектування банків "Система оцінки ризиків" [9] виділено групу фінансових ризиків – банківських ризиків, які підлягають кількісному оцінюванню. До фінансових ризиків зараховано кредитний, ризик ліквідності, ризик зміни процентної ставки, ринковий, валютний та операційно-технологічний.

В. В. Бобиль доопрацював класифікацію фінансових ризиків, виділивши операційно-технологічний ризик в окрему категорію та відокремивши його від фінансових ризиків, аргументуючи це низькою ймовірністю визначення його кількісної оцінки. До фінансових ризиків зараховано: кредитний, процентний, фондовий, валютний і ризик ліквідності [8, с. 15–16].

У роботі [7, с. 123] зазначено, що більшість експертів під час визначення банківських ризиків схильються до розгляду кредитного ризику та ризику ліквідності, які впливають із класичних функцій банків. Не заперечуючи важливості цих ризиків, автори вважають, що ними не обмежується банківська діяльність, і поділяють точку зору авторів монографії [10], у якій під час

вибору антикризової стратегії банку запропоновано використовувати критерій ризиковості та виділено такі види фінансових ризиків: кредитний, процентний, інвестиційний, валютний, ризик ліквідності та ризик нестійкості ресурсної бази.

Як справедливо зазначено в монографії [11, с. 21] "ризиком можна називати лише таку суб'єктивно усвідомлену об'єктивну непевність, яку можна оцінити кількісно". Тому в загальному визначенні змісту ризику важливим є не тільки з'ясування характеру його зв'язку з непевністю, а й чітке встановлення показників його кількісного виразу. Ураховуючи це, наступним етапом реалізації ризик-орієнтованого підходу до формування фінансової стратегії банку є обґрунтування переліку показників оцінювання окремих ризиків. Під час побудови системи показників доцільно дотримуватися узагальнених у [12] критеріїв:

показники мають відображати суттєві ознаки аналізованого явища;

показники повинні мати кількісний вимір та відповідне інформаційне забезпечення;

розрахунок показника має бути доступним з урахуванням відкритості статистичної інформації банків;

показники мають бути зрозумілими та однозначними, не допускати подвійних тлумачень та мати загальноприйняте визначення або таке, яке визнано більшістю провідних учених.

Виходячи з наведених критеріїв, оцінювання фінансових ризиків банку буде здійснюватися за коефіцієнтним методом. Під час вибору фінансових коефіцієнтів слід також ураховувати нормативи, визначені Інструкцією про порядок регулювання діяльності банків в Україні [13], розроблені, із метою запобігання банківським ризикам.

Кредитний ризик – це розмір очікуваних утрат (збитків) за активом, унаслідок дефолту боржника/контрагента [14]. Для оцінювання кредитного ризику банку використовують різні індикатори. На основі узагальнення літературних джерел [10; 15; 16] таким показником обрано один із найбільш поширених критеріальних показників, використовуваних у світовій практиці, – частку резервів під кредитні ризики у кредитному портфелі. Доцільність вибору означеного показника підтверджено також односпрямованістю тенденцій його динаміки з динамікою простроченої кредитної заборгованості та доступністю даних для його розрахунку у відкритій фінансовій звітності.

Під ризиком ліквідності розуміють ступінь невизначеності щодо спроможності банку забезпечити своєчасне виконання грошових зобов'язань перед клієнтами [11]. Оцінювання ризику ліквідності здійснюють за різними методиками, коефіцієнтами та підходами. Як зазначено раніше, оцінювання ризиків буде здійснено на основі коефіцієнтного методу. Тому критерієм ризику ліквідності буде використано норматив миттєвої ліквідності (Н4), який установлює мінімально необхідний обсяг високоліквідних активів для забезпечення виконання поточних зобов'язань протягом одного опе-

раційного дня та його визначають як співвідношення високоліквідних активів до поточних зобов'язань банку [13].

Процентний ризик виникає, коли існує невідповідність між позиціями, які підлягають коригуванню процентної ставки протягом певного періоду. Кредитування, фінансування та інвестиційна діяльність банку породжують процентний ризик. Безпосередній вплив зміни процентної ставки мають на чистий процентний дохід банку, а довгостроковий вплив – на чисту вартість банку, оскільки це впливає на економічну вартість активів та зобов'язань. Із точки зору дохідності фокус аналізу полягає у впливі коливань процентних ставок на отриманий дохід. Це традиційний підхід до оцінювання ризику процентної ставки, який полягає у вимірюванні змін чистого процентного доходу (ЧПД) або чистої процентної маржі (ЧПМ), тобто різниці між загальним процентним доходом та сумою процентних витрат [17].

Інвестиційний ризик банку – це ступінь невизначеності щодо можливості знецінення цінних паперів, придбаних банком, імовірність не досягти запланованого рівня окупності нових банківських продуктів, послуг, операцій, технологій, а також за реального інвестування капіталу [11]. Цей ризик може бути оцінено через співвідношення резерву, сформованого під знецінення цінних паперів банку, до обсягу портфеля цінних паперів.

Ризик нестійкості ресурсної бази – це наявний або очікуваний ризик, котрий загрожує доходам і капіталу банку, пов'язаний із наявністю у джерелах залучення фінансових ресурсів банку значної частки нестійких ресурсів (коштів до запитання та міжбанківських кредитів) [18]. Рівень цього ризику може бути розраховано як співвідношення поточних рахунків клієнтів та залучених міжбанківських коштів до загального обсягу зобов'язань банку.

Щодо оцінювання валютного ризику після виключення нормативів валютних позицій із переліку обов'язкових нормативів, що регулюють діяльність банків України [13], отримати інформацію про валютні позиції банків із відкритих джерел не є можливим.

Слід зазначити, що розрахунок окремих коефіцієнтів не дозволяє однозначно встановити, чи є рівень сукупного фінансового ризику банку високим, середнім чи низьким. Тому показники оцінювання ризиків доцільно об'єднати в інтегральний показник із використанням таксонометричного методу (методу евклідових відстаней). В основу таксонометричного методу закладено вибір еталона та порівняння оптимальних параметрів (координат) його вектора з відповідними параметрами векторів усіх інших об'єктів дослідження (визначення евклідових відстаней, за якими відбувається ранжування об'єктів: найменша відстань відповідає найвищому місцю об'єкта) [19, с. 388]. Побудову вектора-еталона здійснюють на основі групування показників оцінювання фінансових ризиків банку на стимулятори та дестимулятори (табл. 1).

**Показники оцінювання фінансових ризиків банку
[The indices of bank financial risk assessment]**

Види ризику	Показники	Розрахунок	Стимулятор/ дестимулятор
Кредитний ризик	Частка резервів під знецінення кредитів у кредитному портфелі	$K = \frac{\text{Резерв під знецінення кредитних операцій}}{\text{Кредитний портфель}}$	Стимулятор
Ризик ліквідності	Норматив миттєвої ліквідності (Н4)	$L = \frac{\text{Високоліквідні активи}}{\text{Поточні зобов'язання}}$	Дестимулятор
Процентний ризик	Чиста процентна маржа	$\Pi = \frac{\text{Процентні доходи} - \text{Процентні витрати}}{\text{Активи}}$	Дестимулятор
Інвестиційний ризик	Частка резервів під знецінення цінних паперів у портфелі цінних паперів	$I = \frac{\text{Резерв під знецінення цінних паперів}}{\text{Портфель цінних паперів}}$	Стимулятор
Ризик нестійкості ресурсної бази	Коефіцієнт нестійкості ресурсної бази	$H = \frac{\text{Поточні рахунки клієнтів} + \text{Кошти банків}}{\text{Зобов'язання}}$	Стимулятор

Таблиця 2

**Параметри розподілу інтегрального показника фінансових ризиків банків України
[The parameters of the distribution of the financial risk integrated index of Ukrainian banks]**

Середнє арифметичне	Медіана	Мода	Середнє квадратичне відхилення	Відносний показник асиметрії	Коефіцієнт асиметрії
0,359	0,349	0,346	0,1184	0,798	0,119

Розрахунок показників оцінювання фінансових ризиків здійснено на основі даних фінансової звітності для всіх 93 банків України, які функціонували станом на 01.01.2017 р., за винятком неплатоспроможних.

Для визначення рівнів інтегрального таксономічного показника фінансових ризиків банку (високий, середній, низький) було визначено діапазони їхніх значень та побудовано інтервальні шкали на основі правила "3σ".

Побудову інтервальної шкали для інтегрального показника фінансових ризиків банку слід здійснювати за такими етапами:

- перевірити закон розподілу значень показників на нормальність;
- якщо закон розподілу є нормальним, використовувати правило "3σ" для побудови шкали з діапазоном значень $(\bar{x} - 3\sigma; \bar{x} + 3\sigma)$;
- якщо закон розподілу відрізняється від нормального та спостерігають певну асиметрію, використовувати правило "3σ" з точкою відліку у вигляді середнього арифметичного, моди або медіани варіаційного ряду [20, с. 13] та розраховувати коефіцієнт корегування, запропонований у [21]. Ураховуючи коефіцієнт коригування, діапазон значень шкали за правобічної асиметрії зміниться та буде становити $(\bar{x} - 3\sigma k; \bar{x} + 3\sigma(k+1))$, а за лівобічної – $(\bar{x} - 3\sigma(k+1); \bar{x} + 3\sigma k)$ [21].

Для перевірки закону розподілу значень показника оцінювання фінансових ризиків банку на нормальність та наявність або відсутності суттєвості асиметрії було обчислено основні характеристики розподілу: середнє арифметичне, середнє квадратичне відхилення, моду, медіану, відносний показник асиметрії, коефіцієнт асиметрії (табл. 2).

Оскільки спостерігають невідповідність значень моди, медіани та середнього інтегрального показника оцінювання фінансових ризиків, слід констатувати наявність асиметрії. Значення відносного показника асиметрії дає змогу визначити її бік. Відносне додатне значення показника асиметрії дозволяє зробити висновок про наявність правобічної асиметрії, а від'ємне значення говорить про те, що асиметрія є лівобічною.

Із даних табл. 2 видно, що таксономічний показник фінансових ризиків розподілено із правобічною асиметрією. Проте відносний показник асиметрії не дозволяє оцінити суттєвість асиметрії. Із цією метою було розраховано коефіцієнт асиметрії:

$$A_s = \frac{M_3}{\sigma^3},$$

де A_s – коефіцієнт асиметрії;

M_3 – центральний момент розподілу третього порядку;

σ^3 – середнє квадратичне відхилення третього ступеня.

Коефіцієнт асиметрії вважають більш точним індикатором асиметрії та використовують частіше, ніж відносний показник асиметрії. Якщо коефіцієнт перевищує за модулем 0,5, то слід асиметрію вважати значною, інакше асиметрією розподілу можна знехтувати [22, с. 264].

Отримані дані свідчать про те, що асиметрія розподілу значень інтегрального показника фінансових ризиків є незначною (коефіцієнт асиметрії за модулем менший за 0,5), тобто асиметрію розподілу цих показників можна не враховувати під час шкалювання.

Важливим етапом побудови шкали є вибір точки відліку вимірювання шкали – критерію усереднення індивідуальних значень показників. Ним може бути мода, медіана або середнє арифметичне значення [20, с. 12]. Оскільки визначено, що розподіл інтегрального показника фінансових ризиків банку близький до нормально-го, то точкою відліку обрано середнє арифметичне.

На основі описаної раніше послідовності було визначено інтервали шкали інтегрального показника фінансових ризиків банків України: низький рівень відповідає інтервалу [0; 0,242], середній – інтервалу (0,242; 0,478], високий – інтервалу (0,478; 1].

Відповідність інтегральних показників фінансових ризиків банків України якісним рівням наведено в табл. 3.

На основі визначення частки банків, інтегральні показники яких відповідають певному рівню, встановлено, що розподіл значень інтегрального показника фінансових ризиків по банківській системі України характеризується, переважно, середнім рівнем, оскільки частка таких показників становить 70,97 %. Низький рівень фінансових ризиків притаманний 13,98 % банків, високий – 15,05 % банків.

В узагальненому вигляді процедуру визначення рівня фінансових ризиків банків України показано на рисунку.

Таблиця 3

Значення та рівні інтегральних показників фінансових ризиків банків України станом на 01.01.2017 р.
[The values and levels of financial risk integrated indices of Ukrainian banks as of 01.01.2017]

№ банку	Інтегральний показник		№ банку	Інтегральний показник		№ банку	Інтегральний показник	
	значення	рівень		значення	рівень		значення	рівень
1	0,362	Середній	32	0,299	Середній	63	0,387	Середній
2	0,215	Низький	33	0,400	Середній	64	0,492	Високий
3	0,349	Середній	34	0,393	Середній	65	0,354	Середній
4	0,374	Середній	35	0,355	Середній	66	0,309	Середній
5	0,334	Середній	36	0,388	Середній	67	0,355	Середній
6	0,270	Середній	37	0,543	Високий	68	0,346	Середній
7	0,723	Високий	38	0,223	Низький	69	0,344	Середній
8	0,306	Середній	39	0,570	Високий	70	0,346	Середній
9	0,196	Низький	40	0,182	Низький	71	0,293	Середній
10	0,217	Низький	41	0,238	Низький	72	0,295	Середній
11	0,386	Середній	42	0,329	Середній	73	0,448	Середній
12	0,645	Високий	43	0,295	Середній	74	0,365	Середній
13	0,430	Середній	44	0,414	Середній	75	0,203	Низький
14	0,372	Середній	45	0,314	Середній	76	0,370	Середній
15	0,211	Низький	46	0,293	Середній	77	0,356	Середній
16	0,314	Середній	47	0,292	Середній	78	0,340	Середній
17	0,351	Середній	48	0,523	Високий	79	0,479	Високий
18	0,291	Середній	49	0,307	Середній	80	0,382	Середній
19	0,336	Середній	50	0,321	Середній	81	0,318	Середній
20	0,393	Середній	51	0,357	Середній	82	0,329	Середній
21	0,472	Середній	52	0,304	Середній	83	0,513	Високий
22	0,103	Низький	53	0,482	Високий	84	0,336	Середній
23	0,341	Середній	54	0,648	Високий	85	0,586	Високий
24	0,377	Середній	55	0,360	Середній	86	0,357	Середній
25	0,313	Середній	56	0,568	Високий	87	0,178	Низький
26	0,377	Середній	57	0,326	Середній	88	0,089	Низький
27	0,352	Середній	58	0,144	Низький	89	0,347	Середній
28	0,337	Середній	59	0,447	Середній	90	0,195	Низький
29	0,404	Середній	60	0,342	Середній	91	0,710	Високий
30	0,378	Середній	61	0,316	Середній	92	0,388	Середній
31	0,267	Середній	62	0,441	Середній	93	0,544	Високий

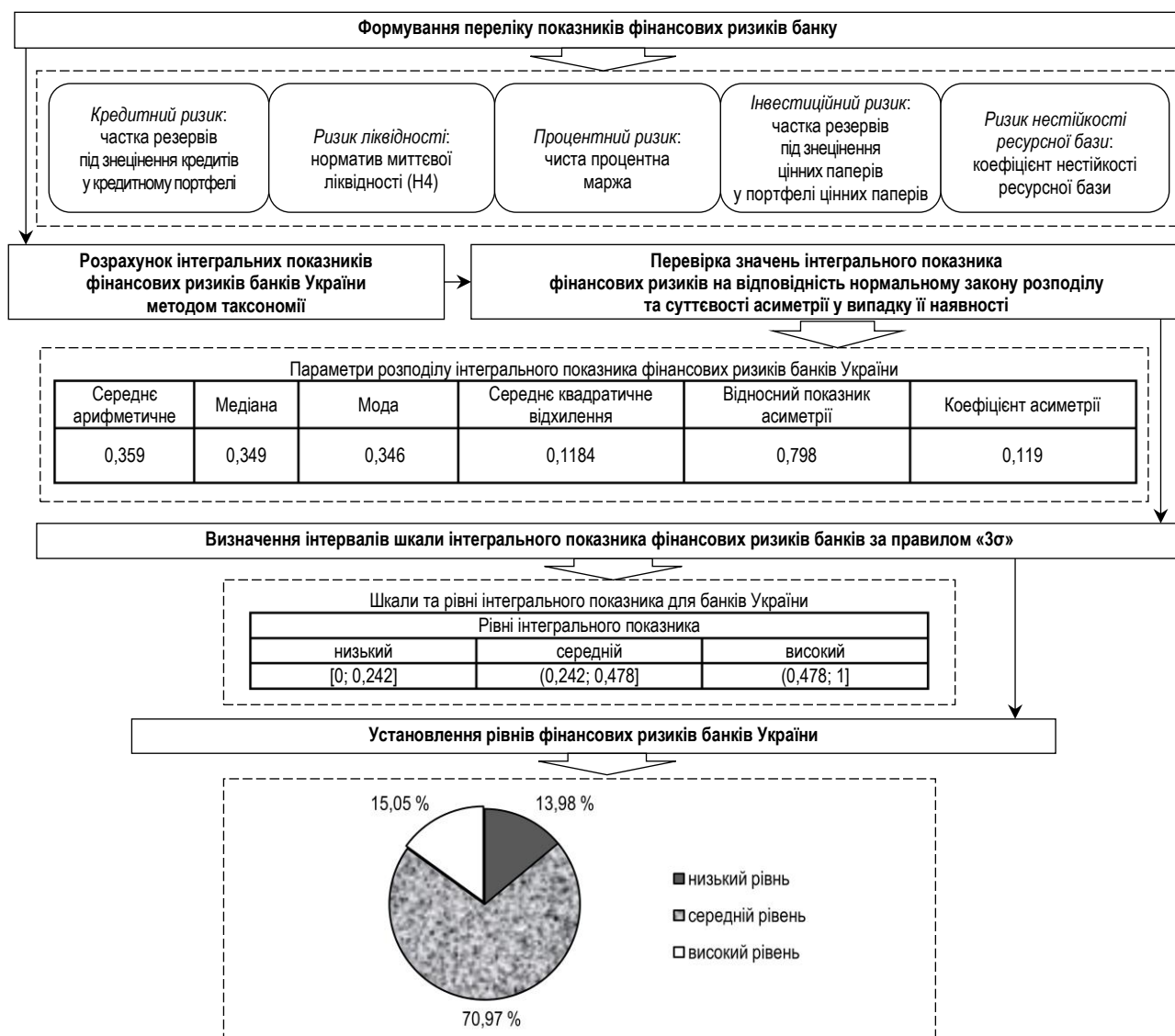

Рис. Процедура визначення рівня фінансових ризиків банків України
[The procedure for determining the level of Ukrainian banks' financial risks]

Визначені рівні фінансових ризиків мають бути враховані у процесі розроблення фінансової стратегії банків. Так, за умови високого рівня ризиків банку може бути рекомендовано консервативну фінансову стратегію, спрямовану на мінімізацію ризиків та підтримання запасу ліквідності та капіталу, оптимізацію структури активів із точки зору ризиковості. Якщо рівень фінансових ризиків є середнім, доцільно дотримуватися помірної фінансової стратегії, спрямованої на гнучке реагування на фактори виникнення ризиків та балансування між рівнями ризику та фінансової стійкості. За низького рівня фінансових ризиків банк може застосовувати агресивну стратегію, спрямовану на нарощування доходних активів, розвиток кредитування та інших активних операцій з одночасною диверсифікацією напрямів розміщення фінансових ресурсів.

Таким чином, застосування ризик-орієнтованого підходу до формування фінансової стратегії банку перед-

бачає врахування фінансових ризиків під час визначення стратегічних цілей банку та напрямів їхньої реалізації. До складу фінансових ризиків зараховано кредитний ризик, ризик ліквідності, процентний ризик, інвестиційний ризик, ризик нестійкості ресурсної бази, які характеризуються такими фінансовими коефіцієнтами: часткою резервів під знецінення кредитів у кредитному портфелі; нормативом миттєвої ліквідності (Н4); чистою процентною маржею; часткою резервів під знецінення цінних паперів у портфелі цінних паперів; коефіцієнтом нестійкості ресурсної бази. Узагальнену оцінку фінансових ризиків здійснено на основі таксонометричного показника, який об'єднує фінансові коефіцієнти. Визначено належність фінансових ризиків до низького, середнього або високого рівня за побудованими інтервальними шкалами. Установлено, що переважна більшість банків України (70,97 %) мають середній рівень фінансових ризиків, разом із цим у 15,05 % банків він є високим,

а у 13,98 % – низьким. Банкам із високим рівнем фінансових ризиків може бути рекомендовано консервативну фінансову стратегію, із середнім рівнем – помірну фінансову стратегію, із низьким рівнем – агресивну фінансову стратегію.

Використання ризик-орієнтованого підходу надасть банкам більшу можливість контролю за ризиками та встановлення фінансових орієнтирів, адекватних їхньому поточному рівню.

Проведення подальших досліджень можливе в напрямі визначення інструментів реалізації ризик-орієнтованого підходу до стратегічного управління банком.

Література: 1. Показники банківської системи [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://bank.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=34661442&cat_id=34798593. 2. Звіт про фінансову стабільність. – 2017. – Вип. 3 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://bank.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=15727773&cat_id=36450. 3. Колодізев О. М. Сценарне моделювання стратегічного управління ринковою вартістю банку / О. М. Колодізев, Д. Д. Гонтар // *Економічний часопис-XXI*. – 2014. – № 9–10 (2). – С. 19–23. 4. Кудляк Ю. Оцінка стратегій трансформації фінансових ресурсів банків в Україні / Ю. Кудляк // *Бізнес Інформ*. – 2014. – № 12. – С. 430–435. 5. Никонова И. А. Стратегия и стоимость коммерческого банка / И. А. Никонова, Р. Н. Шамгунов. – Москва : Альпина Бизнес Букс, Альпина Паблішер, 2007. – 304 с. 6. Ротар Д. А. Концептуальні основи формування стратегій управління активами і пасивами банківських установ та напрямі їх оптимізації // *Молодий вчений*. – 2014. – № 6 (2). – С. 18–21. 7. Panzaru S. Strategic management in commercial banks / S. Panzaru // *Review of General Management*. – 2011. – Vol. 14, issue 2. – P. 122–129. 8. Бобиль В. В. Фінансові ризики банків: теорія та практика управління в умовах кризи : монографія / В. В. Бобиль. – Дніпропетровськ : Дніпропетр. нац. ун-т заліз. трансп. ім. акад. В. Лазаряна, 2016. – 300 с. 9. Методичні вказівки з інспектування банків "Система оцінки ризиків" [Електронний ресурс] : постанова Правління НБУ від 15.03.2004 р. № 104. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v0104500-04>. 10. Смозженко Т. С. Антикризове управління стратегічним розвитком банку : монографія / Т. С. Смозженко, О. М. Тридід, В. Я. Вовк. – Київ : УБС НБУ, 2008. – 473 с. 11. Управління ризиками банків [Текст] : монографія. У 2-х т. Т. 1 : Управління ризиками базових банківських операцій / [А. О. Єпіфанов, Т. А. Васильєва, С. М. Козьменко та ін.] ; за ред. д-ра екон. наук, проф. А. О. Єпіфанова і д-ра екон. наук, проф. Т. А. Васильєвої. – Суми : ДВНЗ "УАБС НБУ", 2012. – 283 с. 12. Григоренко В. М. Формування системи показників для оцінки технологій управління діяльністю банку / В. М. Григоренко // *Економічний простір* : зб. наук. праць. – Дніпропетровськ : ПДАБА, 2014. – № 82. – С. 145–157. 13. Інструкція про порядок регулювання діяльності банків в Україні, затверджена постановою Правління Національного банку України від 28.08.2001 р. № 368 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z0841-01>. 14. Положення про визначення банками України розміру кредитного ризику за активними банківськими операціями, затверджене постановою НБУ від 30.06.2016 р. № 351 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/v0351500-16/paran33#n33>. 15. Медведева І. Б. Стрес-тестування кредитного портфеля банку за макроекономічними параметрами / І. Б. Медведева // *Глобальні та національні проблеми економіки*. – 2017. – Вип. 16. – С. 752–757 ; [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://global-national.in.ua/issue-16-2017>. 16. Шульга Н. П. Макроекономічна модель стрес-

тестування кредитного ризику банків / Н. П. Шульга, Л. Л. Белянко // *Фінансово-кредитна діяльність: проблеми теорії та практики*. – 2013. – Вип. 1. – С. 151–157. 17. Risk Management. Guidelines for Commercial Banks & DFIs [Electronic resource]. – Access mode : <http://www.sbp.org.pk/riskmgm.pdf>. 18. Кизим Н. А. Моделирование банкротства коммерческих банков. / Н. А. Кизим, И. С. Благун, В. А. Зинченко и др. – Харьков : ИД "ИНЖЕК", 2003. – 220 с. 19. Самородов Б. В. Методология управления фінансовим розвитком банку : монографія / Б. В. Самородов. – Київ : УБС НБУ, 2012. – 307 с. 20. Лупандин В. И. Субъективные шкалы пространства и времени / В. И. Лупандин. – Свердловск : Изд-во Уральского ун-та, 1991. – 122 с. 21. Зинченко Н. И. Этапы визначення кредитно-рейтингової оцінки підприємств-емітентів // *Управління розвитком*. – 2007. – № 4. – С. 48–49. 22. Теория статистики : учебник для вузов / Р. А. Шмойлова, В. Г. Минашкин, Н. А. Садовникова, Е. Б. Шувалова. – 4-е изд., доп. и перераб. – Москва : Финансы и статистика, 2004. – 656 с.

References: 1. Pokaznyky bankivskoi systemy [Electronic resource]. – Access mode : https://bank.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=34661442&cat_id=34798593. 2. Zvit pro finansovu stabilnist. – 2017. – Issue 3 [Electronic resource]. – Access mode : https://bank.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=15727773&cat_id=36450. 3. Kolodiziev O. M. *Stsenarne modeliuвання strategichnogo upravlinnia rynkovoju vartistiu banku* [The scenario of modeling the bank market value strategic management] / O. M. Kolodiziev, D. D. Hontar // *Ekonomichnyi chasopys-XXI*. – 2014. – No. 9–10 (2). – P. 19–23. 4. Kudliak Yu. *Otsinka stratehii transformatsii finansovykh resursiv bankiv v Ukraini* [Evaluation of strategies for transformation of financial resources of banks in Ukraine] / Yu. Kudliak // *Business Inform*. – 2014. – No. 12. – P. 430–435. 5. Nikonova I. A. *Strategiya i stoimost kommercheskogo banka* / I. A. Nikonova, R. N. Shamgunov. – Moskva : Alpina Biznes Buks, Alpina Publisher, 2007. – 304 p. 6. Rotar D. A. *Kontseptualni osnovy formuvannia stratehii upravlinnia aktyvami i pasyivami bankivskyykh ustanov ta napriamy yikh optymizatsii* [The conceptual bases of formation of asset and liability management strategies of banking institutions and directions of their optimization] // *Molodyi vchenyi*. – 2014. – No. 6 (2). – P. 18–21. 7. Panzaru S. *Strategic management in commercial banks* / S. Panzaru // *Review of General Management*. – 2011. – Vol. 14, issue 2. – P. 122–129. 8. Bobyl V. V. *Finansovi ryzyky bankiv: teoriia ta praktyka upravlinnia v umovakh kryzy* : monohrafiia [Bank financial risks: the theory and practice of management in crisis : monograph] / V. V. Bobyl. – Dnipropetrovsk : Dnipropetr. nats. un-t zalizn. transp. im. akad. V. Lazariana, 2016. – 300 p. 9. *Metodychni vkazivky z inspektuvannia bankiv "Systema otsinky ryzykiv"* [Electronic resource] : postanova Pravlinnia NBU vid 15.03.2004 r. No. 104. – Access mode : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v0104500-04>. 10. Smovzhenko T. S. *Antykrizove upravlinnia stratehichnym rozvytkom banku* : monohrafiia [Bank strategic development risk management : monograph] / T. S. Smovzhenko, O. M. Trydid, V. Ya. Vovk. – Kyiv : UBS NBU, 2008. – 473 p. 11. *Upravlinnia ryzykamy bankiv : monohrafiia* [Bank risk-management : monograph] in 2 vol. Vol.1 : *Upravlinnia ryzykamy bazovykh bankivskyykh operatsii* [Risk management of bank basic transactions : monograph] / [A. O. Yepifanov, T. A. Vasylijeva, S. M. Kozmenko et al.] ; za red. d-ra ekon. nauk, prof. A. O. Yepifanova i d-ra ekon. nauk, prof. T. A. Vasylievoi. – Sumy : DVNZ "UABS NBU", 2012. – 283 p. 12. Hryhorenko V. M. *Formuvannia systemy pokaznykiv dlia otsinky tekhnolohii upravlinnia diialnistiu banku* [Formation of the system of indices for bank management technology evaluation] / V. M. Hryhorenko // *Ekonomichnyi prostir* : zb. nauk. prats. – Dnipropetrovsk : PDABA, 2014. – No. 82. – P. 145–157. 13. *Instruktsiia pro poriadok rehuliuвання diialnosti bankiv v Ukraini, zatverdzhena postanovoiu Pravlinnia*

Natsionalnoho banku Ukrainy vid 28.08.2001 r. No. 368 [Electronic resource]. – Access mode : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z0841-01>. 14. Polozhennia pro vyznachennia bankamy Ukrainy rozmiru kredytnoho ryzyku za aktyvnymy bankivskymy operatsiiami, zatverdzhene postanovoiu NBU vid 30.06.2016 r. No. 351 [Electronic resource]. – Access mode : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/v0351500-16/paran33#n33>. 15. Medvedieva I. B. *Stres-testuvannia kredytnoho portfelia banku za makroekonomichnymy parametramy* [Stress testing of the bank loan portfolio based on macroeconomic parameters] / I. B. Medvedieva // Hlobalni ta natsionalni problemy ekonomiky. – 2017. – Issue 16. – P. 752–757 ; [Electronic resource]. – Access mode : <http://global-national.in.ua/issue-16-2017>. 16. Shulha N. P. *Makroekonomichna model stres-testuvannia kredytnoho ryzyku bankiv* [A macroeconomic model of stress testing of bank credit risk] / N. P. Shulha, L. L. Belianko // Finansovo-kredytna diialnist: problemy teorii ta praktyky. – 2013. – Issue 1. – P. 151–157. 17. Risk Management. Guidelines for Commercial Banks & DFIs [Electronic resource]. – Access mode : <http://www.sbp.org.pk/riskmgm.pdf>. 18. Kizim N. A. Modelirovanie bankrotstva kommerscheskikh bankov / N. A. Kizim, I. S. Blagun, V. A. Zinchenko et al. – Kharkov : ID "INZhEK", 2003. – 220 p. 19. Samorodov B. V. *Metodolohiia upravlinnia finansovym rozvytkom banku : monohrafiia* [The methodology of bank financial development management : monograph] / B. V. Samorodov. – Kyiv : UBS NBU, 2012. – 307 p. 20. Lupandin V. I. Subektivnye shkaly prostranstva i vremeni / V. I. Lupandin. – Sverdlovsk : Izd-vo Uralskogo un-ta, 1991. – 122 p. 21. Zinchenko N. I. *Etapy vyznachennia kredytno-reitynhovoї otsinky pidpriemstv-emitentiv* [The stages of determining the credit ratings of the issuing companies] / N. I. Zinchenko // Upravlinnia rozvytkom. – 2007. – No. 4. – P. 48–49. 22. Teoriya statistiki : uchebnik dlya vuzov / R. A. Shmoilova, V. G. Minashkin, N. A. Sadovnikova, E. B. Shuvalova. – 4-e izd., dop. i prererab. – Moskva : Finansy i statistika, 2004. – 656 p.

Інформація про авторів

Чмутова Ірина Миколаївна – д-р екон. наук, доцент, професор кафедри банківської справи Харківського національного економічного університету імені Семена Кузнеця

нального економічного університету імені Семена Кузнеця (просп. Науки, 9-А, м. Харків, Україна, 61166, e-mail: chmutova_i@ukr.net).

Харитонова Валерія Сергіївна – аспірант кафедри банківської справи Харківського національного економічного університету імені Семена Кузнеця (просп. Науки, 9-А, м. Харків, Україна, 61166, e-mail: lierka@ukr.net).

Інформація об авторах

Чмутова Ірина Николаевна – д-р екон. наук, доцент, професор кафедри банківського дела Харківського національного економічного університету імені Семена Кузнеця (просп. Науки 9-А, г. Харків, Україна, 61166, e-mail: chmutova_i@ukr.net).

Харитонова Валерія Сергеевна – аспірант кафедри банківського дела Харківського національного економічного університету імені Семена Кузнеця (просп. Науки, 9-А, г. Харків, Україна, 61166, e-mail: lierka@ukr.net).

Information about the authors

I. Chmutova – Doctor of Sciences in Economics, Associate Professor, Professor of Banking Department of Simon Kuznets Kharkiv National University of Economics (9-A Nauky Ave., Kharkiv, Ukraine, 61166, e-mail: chmutova_i@ukr.net).

V. Kharytonova – postgraduate student of Banking Department of Simon Kuznets Kharkiv National University of Economics (9-A Nauky Ave., Kharkiv, Ukraine, 61166, e-mail: lierka@ukr.net).

Стаття надійшла до ред. 04.12.2017 р.

УДК 658.114.5.014.1

JEL Classification: F15; L20

ДИНАМІЧНЕ ОБҐРУНТУВАННЯ ІНТЕГРАЦІЙНОЇ СТРАТЕГІЇ КОРПОРАТИВНОГО РОЗВИТКУ

Гуцалюк О. М.

Гуцалюк О. М. Динамічне обґрунтування інтеграційної стратегії корпоративного розвитку / О. М. Гуцалюк // Економіка розвитку. – 2017. – № 4 (84). – С. 67–74.

Поширеність інтеграційних об'єднань підприємств привертає увагу до питань забезпечення їхнього ефективного функціонування та випереджального розвитку, у тому числі за рахунок поліпшення параметрів інтеграційної взаємодії. З огляду на це, основу дослідження становить гіпотеза про необхідність у зосередженні уваги на стратегічних аспектах перебігу корпоративних інтеграційних процесів та про потребу в орієнтуванні таких процесів на забезпечення кумулятивного зростання характеристик інтегрованої цілісності.

Розвинуто науково-теоретичні засади та методичні положення щодо формування та імплементації інтеграційної стратегії корпоративного розвитку, заснованої на комбінації здобутків теорії динамічних можливостей та концепції зростальної віддачі. У межах реалізації поставленої мети запропоновано розширити розуміння інтеграційної стратегії щодо загальноприйнятого підходу, коли таку стратегію формують через сукупність стратегічних рішень, які визначають глибину та різновид взаємодії акціонерного товариства з іншими товариствами та головними стейкхолдерами. Таке розширення дозволило автору визначити зони перетину інтеграційної стратегії з іншими операційними стратегіями корпоративного підприємства. Виділення в межах кожної з операційних стратегій інтеграційної складової дозволило обґрунтувати комплекс інтеграційних стратегій корпоративного підприємства.

Процес розроблення інтеграційної стратегії наведено з урахуванням положень концепції зростальної віддачі. У цьому випадку інтеграційні перетворення подано у вигляді акселераторів зростання, якими є динамічні можливості корпоративного підприємства та суб'єктів ринку. Головною ідеєю тут є використання акселераторів зростання корпоративного підприємства з одночасним пошуком інших акселераторів, які можуть бути отримані шляхом установаження інтеграційної взаємодії. Безпосередньо інтеграційну стратегію подано через систему бізнес-правил прийняття рішень у зонах перетину впливів інтеграційної та решти операційних стратегій. Задля цього обґрунтовано референтний перелік стратегічних рішень щодо перебігу корпоративного інтеграційного процесу. Визначено форми їхньої реалізації, залежно від організаційно-правової форми об'єднання підприємств.

Ключові слова: акціонерне товариство, корпоративний розвиток, інтеграційна стратегія, корпоративне інтеграційне об'єднання, концепція зростальної віддачі, бізнес-правила інтеграційної взаємодії.

ДИНАМИЧЕСКОЕ ОБОСНОВАНИЕ ИНТЕГРАЦИОННОЙ СТРАТЕГИИ КОРПОРАТИВНОГО РАЗВИТИЯ

Гуцалюк А. Н.

Рост количества интеграционных объединений предприятий привлекает внимание к вопросам обеспечения их эффективного функционирования и опережающего развития, в том числе за счет улучшения параметров интеграционного взаимодействия. С учетом этого, в основу исследования положена гипотеза о необходимости усиления внимания к стратегическим аспектам протекания корпоративных интеграционных процессов и о необходимости ориентации таких процессов на обеспечение кумулятивного роста характеристик интегрированной целостности.

Получили развитие научно-теоретические основы и методические положения формирования и имплементации интеграционной стратегии корпоративного развития, основанной на комбинации достижений теории динамических возможностей и концепции возрастающей отдачи. В рамках реализации поставленной цели предложено расширить понимание интеграционной стратегии в отношении общепринятого подхода, когда такая стратегия формируется через совокупность стратегических решений, определяющих глубину и разновидность взаимодействия акционерного общества с другими предприятиями и стейкхолдерами. Такое расширение позволило автору определить зоны пересечения интеграционной стратегии с остальными операционными стратегиями корпоративного предприятия. Идентификация в рамках каждой из операционных стратегий интеграционной составляющей позволила обосновать комплекс интеграционных стратегий корпоративного предприятия.

Процесс разработки интеграционной стратегии представлен с учетом положений концепции возрастающей отдачи. В данном случае интеграционные преобразования представлены в виде акселераторов роста, в качестве которых выступают динамические возможности корпоративного предприятия и субъектов рынка. Главной идеей здесь является использование акселераторов роста корпоративного предприятия с одновременным поиском других акселераторов, которые могут быть получены путем установления интеграционного взаимодействия. Непосредственно интеграционная стратегия представлена через систему бизнес-правил принятия решений в зонах пересечения воздействий интеграционной стратегии и остальных операционных стратегий. Для этого обоснован референтный перечень стратегических решений, обеспечивающих протекание корпоративного интеграционного процесса. Определены формы реализации таких решений в зависимости от организационно-правовой формы объединения предприятий.

Ключевые слова: акционерное общество, корпоративное развитие, интеграционная стратегия, корпоративное интеграционное объединение, концепция возрастающей отдачи, правила интеграционного взаимодействия.

THE DYNAMIC GROUNDS FOR CORPORATE DEVELOPMENT INTEGRATION STRATEGY

A. Gutsalyuk

The tendency towards a growing number of enterprise integration associations has drawn the attention to the issues of providing their effective functioning and advanced development which can be achieved, among other factors, through improvement of interaction parameters. In view of this, the research has been based on the hypothesis about the necessity for special attention to the strategic aspects of corporate integration processes and orientation of such processes to ensuring the cumulative growth of the integrated wholeness characteristics.

The research has further developed the scientific and theoretical bases and methodical recommendations concerning the formation and implementation of the corporate development integration strategy based on the combined achievements of the theory of dynamic capabilities and the concept of increasing returns. In this context, it has been proposed to broaden the understanding of integration strategy as to the generally accepted approach which identifies this strategy through a set of strategic decisions that determine the depth and type of interaction of a joint-stock company with other companies and main stakeholders. This expansion has made it possible for the author to define the zones of intersection of the integration strategy and the rest of corporate operational strategies. Through identification of the integration component within each of the company operating strategies, a complex of integration strategies of a corporate enterprise has been substantiated.

The process of integration strategy development has been presented with taking into account the concept of increasing returns. In this case, the integration transformations are presented as accelerators of growth, these being the dynamic capabilities of a corporate enterprise and the market players. The main idea here is the use of the accelerators of the corporate enterprise growth with the simultaneous search for other accelerators that can be obtained through the establishment of integration interaction. The integration strategy is presented as a system of business decision-making rules in the zones of intersection of the influence of integration strategy and other operational strategies. For this purpose, a reference list of strategic decisions providing the implementation of the corporate integration process has been substantiated. The forms of implementation of such strategic decisions have been defined depending on the organizational and legal types of the enterprise association.

Keywords: *joint-stock company, corporate development, integration strategy, corporate integration association, the concept of increasing returns, business rules of integration interaction.*

Інтеграційні перетворення суб'єктів корпоративного сектора світової та національної економіки посідають вагомe місце в дослідженнях сучасних учених. Це є об'єктивною реакцією на доволі значне поширення суб'єктів господарювання утворених або шляхом розподілу корпоративних прав або установалення різного коопераційних угод. Функціонування корпоративних інтеграційних об'єднань (КІО) відбувається у складних умовах непередбачуваності змін зовнішнього оточення, ускладнення параметрів конкурентного позиціонування, обмеженості коштів на фінансування програм розвитку тощо. Зрозуміло, що КІО орієнтуються на розширення переліку підходів та інструментів подолання зазначених проблем за для забезпечення їхнього стійкого економічного зростання. Одним із можливих шляхів накопичення достатнього потенціалу протидії факторам загрозам, підвищення ринкової влади та здобуття технологічних переваг над конкурентами є залучення КІО до інтеграційної взаємодії з іншими підприємствами чи їхніми об'єднаннями.

Актуальність розгляду питань реалізації корпоративного інтеграційного процесу міститься в межах значного поширення відповідних угод (світовий обсяг угод щодо злиття та поглинання у 2016 році становив 3.9 трлн дол. США [1]) та необхідності в розробленні

методології якомога більшого використання стратегічних переваг від провадження інтеграції. Наприклад, за розрахунками компанії Делойт на підригну інноваційну діяльність у сфері злиття та поглинання (M&A) компанії витратили у 2016 році 291 блн дол. США проти 72 блн дол. США у 2012 році [2, с. 4]). Для українських корпоративних підприємств удосконалення подібної методології стратегічного управління інтеграційними процесами також є вельми актуальною, адже обсяг угод M&A в Україні у 2016 році виріс на 20 % до 605,3 млн євро (хоча загальна кількість таких угод і скоротилася) [3].

Говорячи про доречність розвитку методології стратегічної інтеграції слід звернути увагу на значний пласт наукових доробок у цій сфері. Питання відображення перебігу інтеграційного процесу та висвітлення першопричин провадження інтеграційних перетворень розглядали такі провідні вітчизняні та зарубіжні учені, як М. Ребсток [4] (застосував технологію онтологічного інжинірингу для опису феномену інтеграції), А. Я. Бутирків [5] (увів поняття вертикальних обмежень та запропонував підхід до визначення ефективності інтеграційного процесу), Т. Є. Міллер [6] (висвітлив феномен технологічної інтеграції та дослідив переваги її реалізації), О. Ю. Мічурина [7] (розвинула методологію розвитку інтегрованих об'єднань підприємств),

С. Фінкельштейн [8] (розробив технологію інтеграції компонентів бізнес-моделей окремих підприємств до єдиної архітектурної цілісності), С. В. Куніцин [9] (визначив особливості перебігу процесу формування інтегрованого об'єднання підприємств) тощо.

Разом із тим автор вважає за необхідне підсилити розгляд саме стратегічних аспектів корпоративної інтеграції, адже в межах зазначеного наукового доробку [4 – 9] є певні непогодженості щодо усвідомлення сутності інтеграційної стратегії корпоративного підприємства. Крім того, здебільшого означені дослідники не приділяли уваги питанням перерозподілу корпоративного контролю в результаті інтеграційних перетворень. Слід звернути увагу, що такі автори, як, наприклад, К. Г. Сердюков [10], навпаки, інтеграцію визначали як результат трансформації структури прав власності, та відповідно, і стратегію розвитку акціонерного товариства розглядали в контексті подібної трансформації.

Ця праця [10] перетинається із цілим рядом досліджень щодо розгляду інтеграційної стратегії в контексті реалізації корпоративним підприємством угод щодо злиття та поглинання. Такий процес доволі докладно висвітлили такі автори, як, наприклад, А. А. Бегаєва [11] (навела перелік проблем та загроз, які супроводжують процеси злиттів та поглинань) чи П. А. Гохан [12] (розглянув інтеграційні процеси в контексті методів корпоративної реструктуризації). Співвіднесення інтеграції лише зі злиттями та поглинаннями певною мірою обмежує розуміння інтеграційної стратегії лише пошуком відповідного партнера. Відповідно, цілком доречним завданням постає вироблення більш уніфікованого підходу до розуміння змісту інтеграційної стратегії корпоративного підприємства.

Дійсно, інтеграція – більш широке поняття, яке не завжди реалізується шляхом передання прав власності чи обміну пакетами корпоративних прав. У цьому контексті вельми цінними автор вважає пропозиції Ю. Б. Іванова та А. А. Пилипенко [13] щодо розгляду феномену інтеграції через визначення системи інтеграційних обмежень різного ступеня глибини та обов'язковості для застосування. Така пропозиція [13] тісно перетинається із тлумаченням інтеграційної стратегії акціонерного товариства О. В. Підкосною [14] як сукупності "стратегічних рішень, що встановлюють різновид та глибину взаємодії акціонерного товариства з різними стейкхолдерами". Разом із тим, це тлумачення доречно приймати лише в щодо визначення глибини й різновиду взаємодії, передбачивши поширення і в напрямі внутрішньої взаємодії учасників КІО (тобто в межах поєднання зовнішньої та внутрішньої інтеграції). У цьому аспекті варто підтримати думку В. В. Мачневої [15], яка робить наголос на наявності декількох інтеграційних стратегій підприємства, які мають перетинаються з різними сферами його діяльності. Відповідно, і досягнення та оптимізація параметрів подібного перетину й буде визначати зміст подальшого дослідження.

Метою статті є розвиток теоретичних засад і методичних положень щодо формування та імплементації

інтеграційної стратегії корпоративного розвитку. Орієнтація на корпоративний розвиток висуває вимогу щодо того, що інтеграція має надавати КІО додаткові переваги у тій чи іншій сфері. З огляду на це, авторську гіпотезу зведено до пропозиції розгляду стратегічної складової корпоративного інтеграційного процесу в аспекті концепції зростальної віддачі, яка дозволяє подати корпоративний розвиток із точки зору методології системної динаміки.

Концепцію зростальної віддачі доволі детально розглянуто у працях, присвячених моделюванню розвитку економічних систем. У разі цього дослідження за основу беруть тлумачення Д. Ю. Каталевським [16] зростальної віддачі як ситуації, коли "приріст одного з параметрів системи призводить до ще більшого пропорційного зростання інших параметрів" [16, с. 140]. Такі параметри, відібрані в межах стратегії розвитку окремого підприємства, цей автор інтерпретує як "акселератори зростання" [16, с. 164–180]. Відповідно, і розробки зазначеного автора можна розширити ідентифікацією подібних акселераторів на рівні КІО. Водночас, в основу такого розширення запропоновано покласти елементи розробленої Д. Дж. Тісом [17] теорії динамічних компетентностей. Головною перевагою тут є використання акселераторів зростання з одночасним пошуком інших акселераторів, які можуть бути отримані шляхом установа інтеграційної взаємодії (їх запропоновано інтерпретувати як "акселератори інтеграційного зростання").

У контексті реалізації авторської гіпотези слід зробити додаткові теоретичні припущення. По-перше, за основу беруть прийнятий підхід до розподілу стратегій на корпоративну стратегію й операційні та функціональні стратегії. Здебільшого корпоративну стратегію зведено до вибору одного з варіантів: зростання, стабілізація (захист, виживання) та скорочення [18, с. 114–199]. Відповідно, й інтеграційна стратегія в уявленнях Т. Фролової [18] можлива лише в разі прийняття стратегії зростання на корпоративному рівні. У цьому випадку реалізовано стратегію інтеграційного зростання, яка передбачає встановлення контролю (м'якого або жорсткого) над стейкхолдерами задля реалізації цілеспрямованих впливів на їхню поведінку.

Такий підхід потребує розширення в напрямі поданої Є. А. Афонічкіною ідентифікації стратегії інтеграції як "сукупності правил, принципів, інструментів та механізмів, що застосовуються всіма елементами корпоративної системи для створення інтегрованих цінностей" [19, с. 16]. На розвиток зазначених раніше пропозицій слід зазначити, що інтеграційна стратегія має внутрішній та зовнішній вияв. Внутрішній вияв буде полягати у створенні означених інтегрованих цінностей. Зовнішній – у встановленні параметрів інтеграційної взаємодії з іншими суб'єктами господарювання. У межах реалізації авторської гіпотези авторської гіпотези слід наголосити на циклічному чергуванні зазначених складових інтеграційної стратегії, як це подано на рис. 1.

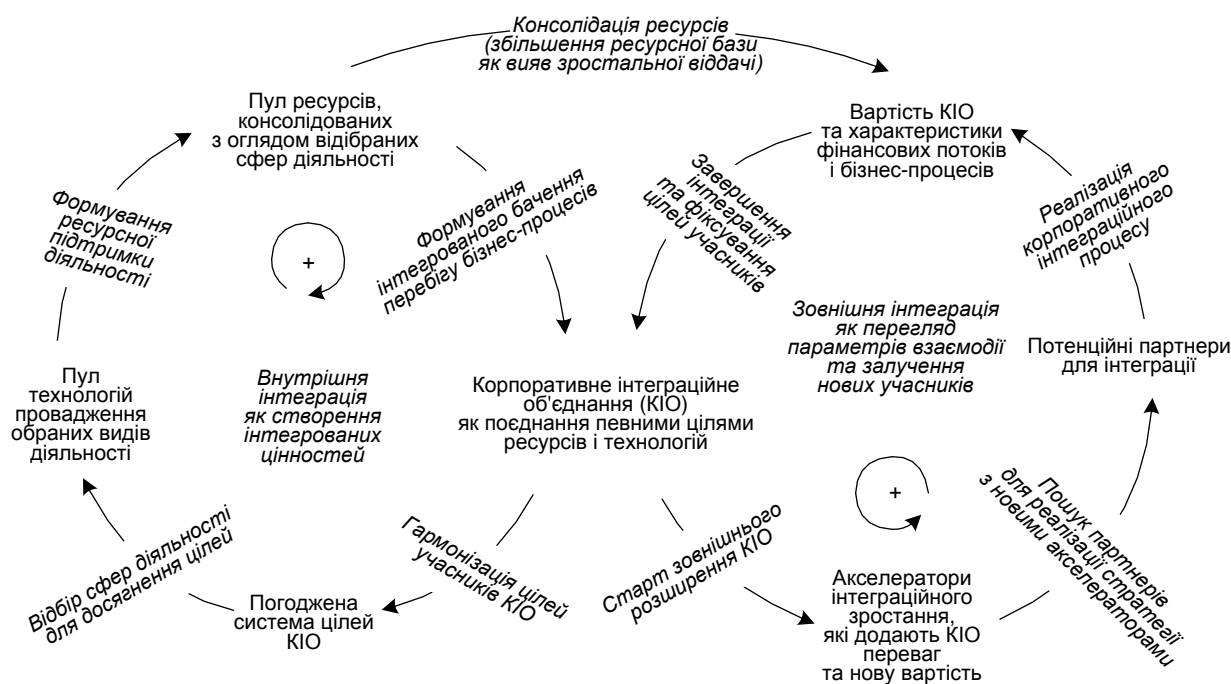

Рис. 1. Розкриття базової логіки використання концепції зростальної віддачі під час реалізації інтеграційної стратегії акціонерного товариства

[The basic logic of using the concept of increasing returns during the joint-stock company integration strategy implementation]

Подальший розвиток означеної на рис. 1 схеми слід здійснити за такими напрямками. По-перше, до неї слід додати визначені раніше акселератори інтеграційного зростання. У такому випадку в межах задекларованого на рис. 1 підходу можна запропонувати вибір як головного завдання зовнішньої інтеграційної стратегії пошук, відбір та залучення нових акселераторів зростання (відповідно, й інтеграційну стратегію ідентифікують через набір правил, принципів та підходів до реалізації подібного залучення). Внутрішня інтеграційна стратегія, своєю чергою, буде передбачати досягнення компліментарності відібраних акселераторів зростання КІО зі вже наявними. Буде реалізовано це послідовним чергуванням поданих на рис. 1 циклів, а інтеграційний процес буде трансформовано в інструмент зменшення складності КІО як системи.

По-друге, орієнтуючись на концепцію зростальної віддачі слід визначити місце інтеграційної стратегії в системі стратегій та означити її зв'язок із корпоративною стратегією акціонерного товариства. Водночас, корпоративну стратегію слід визначити як визначення принципів, правил та способу взаємодії КІО з ринком. Інакше буде не доречним виокремлення інтеграційної стратегії як такої, що не є цілком правильним. На думку автора, корпоративна стратегія визначає обрані підприємством чи КІО принципи та правила реалізації наявних у нього можливостей. Далі таку стратегію деталізовано операційними стратегіями, у межах кожної з яких і пропонують визначити інтеграційну складову.

За такого підходу, як видно з рис. 2, утворено комплекс інтеграційних стратегій акціонерного товариства. Доведеність такого підходу певною мірою підтверджено означеними раніше розробками В. В. Мачнєвої та Є. А. Ельконової [15] щодо утворення системи інтеграційних стратегій.

Як можна побачити на рис. 1, корпоративну стратегію зведено до визначення складу акселераторів зростання та вибору напрямів їхнього застосування. До того ж означені на рис. 2 зони перетину операційних і функціональних стратегій з інтеграційною стратегією визначають безпосередньо напрями для залучення акселераторів зростання. Своєю чергою, конкурентна стратегія передбачає підтримку актуального переліку таких акселераторів та створення кращої їхньої комбінації, порівняно з конкурентами. Саме за залучення до складу такої комбінації нових акселераторів із належним їхнім убудовуванням у наявну структуру КІО, як це подано на рис. 1, і буде відповідати інтеграційна стратегія.

Отже, рис. 2 моделює логіку розроблення та реалізації інтеграційної стратегії КІО в аспекті означених складових такої стратегії. Ці складові на рис. 2 задекларовано у вигляді комплексу інтеграційних стратегій, які пропонують інтерпретувати через відповідну систему принципів та правил. Для розкриття логіки відбору та визначення таких правил на рис. 3 показано розширену модель організації інтеграційного співробітництва учасників КІО, розподіленого за процесами функціонування та розвитку.

Рис. 2. Логіка формування комплексу інтеграційних стратегій корпоративного підприємства [The logic of formation of the complex of corporate enterprise integration strategies]

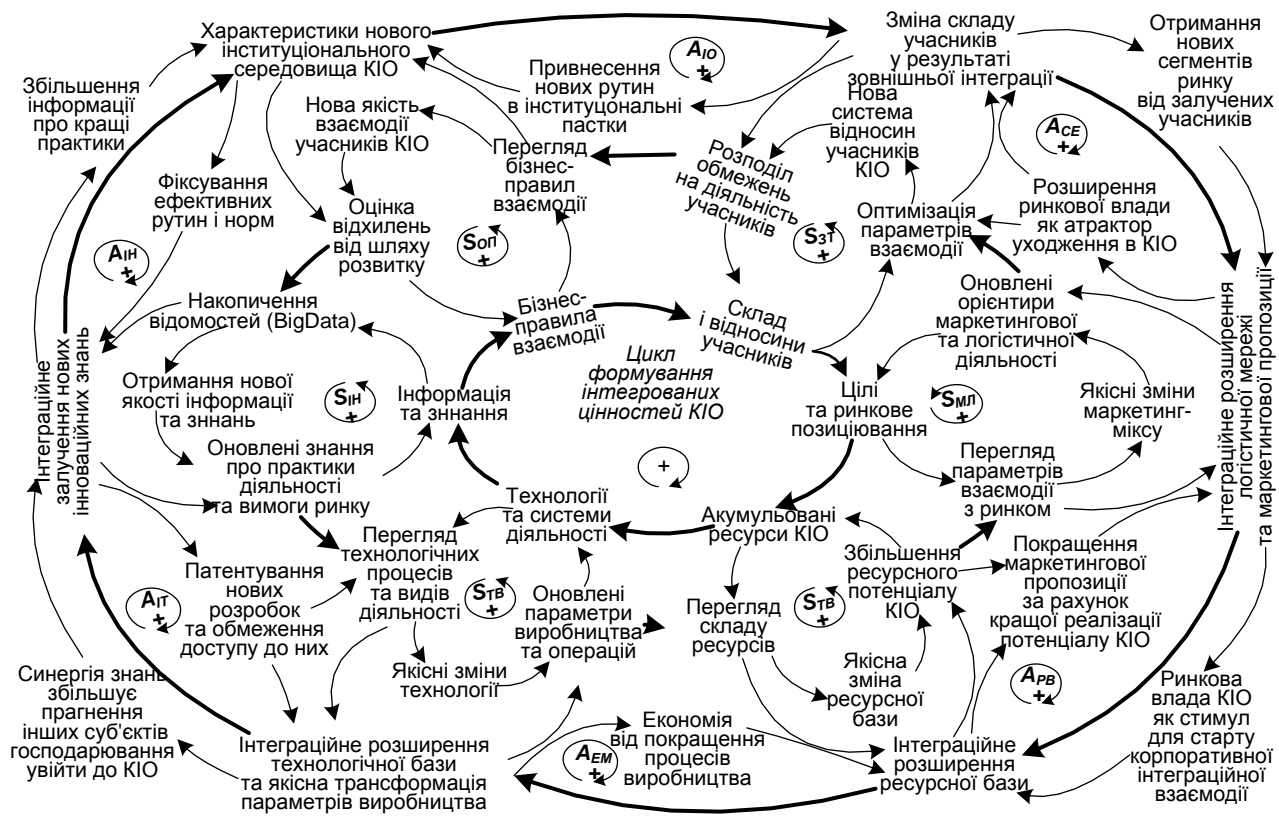

Рис. 3. Деталізація розкриття змісту інтеграційного процесу корпоративного підприємства в термінах концепції зростальної віддачі [The detailed description of the corporate enterprise integration process content in the terms of the concept of increasing returns]

Змістовно показана на рис. 3 схема є розширенням означеного на рис. 1 динамічного погодження внутрішньої та зовнішньої інтеграції. Виділені на ній цикли зворотних зв'язків обґрунтовують сукупність правил вибору стратегічної поведінки корпоративного підприємства в зонах біфуркації. До того ж передбачено, що такі зони перетинаються з поданим на рис. 2 комплексом операційних і функціональних стратегій корпоративного підприємства. Також на ньому подано локальні цикли зростальної віддачі для кожної з наведених на рис. 2 та в таблиці складових інтеграційної стратегії. Відповідно до такого підходу, виникає можливість деталізувати перелік акселераторів зростання та конкретизувати бізнес-правила, які визначають логіку інтеграційної стратегії. Авторський варіант подібної конкретизації наведено в таблиці.

Так, як можна побачити, на рис. 3 виділено три кола відображення динаміки діяльності та розвитку КІО. Ці кола відображено більш широкими лініями. Центральне внутрішнє коло відповідає поданому на рис. 1 колу внутрішнього погодження характеристик КІО. Тоб-

то воно передбачає отримання інтегрованого бачення цінностей КІО. Друге, середнє, коло відповідає за провадження якісних трансформацій під час розвитку КІО без залучення інтеграційної компоненти. Третє, зовнішнє, коло моделює, по-перше, реалізацію кожної з означених на рис. 2 інтеграційних стратегій. По-друге, це коло відображає причинно-наслідкові зв'язки між окремими складовими інтеграційної стратегії та рештою стратегій КІО. До того ж окремі інтеграційні стратегії подано на рис. 3 та в таблиці як елементи відповідної множини $\{S\}$. Одночасно наведено перелік охарактеризованих на початку статті акселераторів зростання. Їх задано через множину $\{A\}$.

Слід зазначити також, що в межах визначених на рис. 3 зон досягнення ефекту зростальної віддачі можна сформулювати сукупність правил та принципів провадження інтеграційної діяльності корпоративним підприємством. Перелік таких правил у їхньому взаємозв'язку з відповідними акселераторами інтеграційного зростання також наведено в таблиці.

Таблиця

Ідентифікація складових інтеграційної стратегії та їхнє позиціонування в системі стратегій корпоративного підприємства
[Identification of the integration strategy components and clarifying their connection with corporate enterprise strategy]

Складова інтеграційної стратегії	Акселератор інтеграційного зростання на рис. 3	Правила, принципи та підходи до вироблення стратегічних орієнтирів чи стратегічних дій	Характеристика інтеграційної стратегії КІО
$S_{ЗТ}$ – стратегія зовнішньої трансформації (поширення або скорочення КІО)	$A_{ЗП}$ – залучення потенціалу зовнішніх агентів; $A_{ІО}$ – інституціонального оновлення	Правила відбору суб'єкта для спрямування інтеграційного процесу (вибір поміж портфельними та стратегічними інвестиціями, погодження цілей у межах диференціації та диверсифікації)	Інтеграційна стратегія у класичному вигляді як зміна складу учасників КІО чи розподілу корпоративних прав
$S_{КП}$ – стратегія бізнес-співробітництва (інтегрованої конкурентної поведінки)	$A_{ІО}$ – інституціонального оновлення; $A_{ІН}$ – інституціональної компліментарності	Вибір політики конкурентного позиціонування. Вибір базової конкурентної стратегії та встановлення правил співвіднесення конкурентних стратегій учасників КІО один з одним	Визначення логіки взаємодії з конкурентами щодо спільного ринкового позиціонування та розроблення продукту
$S_{МЛ}$ – стратегія маркетингової та логістичної інтеграції	$A_{РВ}$ – розширення влади; $A_{СЕ}$ – витягання сіткових ефектів	Правила формування переліку контрагентів. Визначення логіки формування партнерської мережі. Обґрунтування принципів логістичної співпраці	Логіка формування корпоративних логістичних та маркетингово-збутових мереж
$S_{ТВ}$ – стратегія техніко-технологічної та виробничої інтеграції	$A_{ЕМ}$ – економії від масштабу виробництва; $A_{РП}$ – розроблення продукту	Правила визначення якості продукту (від мінімальної до лідируючої). Вибір критеріїв інтегральної оптимізації розміру консолідованих витрат	Обраний підхід щодо залучення техніки або співпраці з носіями компетентностей
$S_{ОП}$ – стратегія операційної консолідації та формування мереж взаємодії	$A_{ЕМ}$ – економії від масштабу виробництва; $A_{СЕ}$ – витягання ефектів $A_{ДП}$ – диференціації	Визначення сили, глибини та аспектів інтеграції. Визначення підходу до формалізації угод (контракти, неформальні угоди, релятивістські контракти). Визначення постачальників (один чи декілька)	Визначення логіки співвіднесення операційної та інтеграційної стратегії в аспекті виконуваних операцій КІО
$S_{БП}$ – стратегія консолідованого захисту (підтримки корпоративної безпеки)	$A_{СЕ}$ – витягання сіткових ефектів; $A_{НЗ}$ – нівелювання загроз та підтримки стійкості	Правила консолідації ресурсу безпеки, логіка визначення припустимого рівня втрати стійкості роботи в аспекті ієрархічних рівнів КІО, правила визначення незмінного ядра компетентностей	Визначення принципів підтримки стійкості роботи через формування консолідованого ресурсу безпеки
$S_{ІН}$ – стратегія інтеграційної активізації інноваційно-інвестиційної діяльності та консолідації знань	$A_{ЕТ}$ – компліментарності інновацій та технології; $A_{ЗЗ}$ – захисту інноваційного знання та збільшення обсягів інформації	Правила захисту та обміну інноваційним знанням. Логіка доступу до інформаційних мереж учасників інтегрованого об'єднання. Логіка участі у спільному фінансуванні інноваційних чи інвестиційних проектів. Правила для спільного інформаційного простору	Логіка провадження інновацій чи здійснення інвестицій у співпраці з іншими суб'єктами ринку чи через провадження злиттів та поглинань

Таким чином, у статті подано теоретичні засади та методичні положення щодо формування та імплементації інтеграційної стратегії корпоративного розвитку. В основу формування такої стратегії покладено комбінування набутих теорії динамічних можливостей та концепції зростальної віддачі. Інтеграційні перетворення наведено у вигляді акселераторів зростання, якими є динамічні можливості корпоративного підприємства та суб'єктів ринку. Безпосередньо інтеграційну стратегію подано через систему бізнес-правил прийняття рішень у зонах перетину впливів інтеграційної та решти операційних і функціональних стратегій. Разом із тим потребує подальшого доопрацювання визначення перебігу кожної з виділених складових інтеграційної стратегії корпоративного підприємства, що й буде становити основу подальших розробок автора.

Література: 1. Finding opportunities in a dynamic market. 2017 M&A Global Outlook. – London : J. P. Morgan's M&A team, 2017. – 24 p. 2. Dealing with the future. Deloitte M&A Index. Outlook for 2017 [Electronic resource]. – Access mode : <https://www2.deloitte.com/uk/en/pages/financial-advisory/articles/deloitte-m-and-a-index.html>. 3. Названы крупнейшие M&A-сделки в Украине в 2016 году [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <https://forinsurer.com/news/17/03/13/35013>. 4. Rebstock M. Ontologies-Based Business Integration / M. Rebstock, J. Fengel, H. Paulheim. – Berlin : Springer, 2008. – 279 p. 5. Бутыркин А. Я. Вертикальная интеграция и вертикальные ограничения в промышленности : монография / А. Я. Бутыркин. – Москва : Едиториал УРСС, 2003. – 200 с. 6. Miller T. E. Totally Integrated Enterprises. A Framework and Methodology for Business and Technology Improvement / T. E. Miller, D. W. Berger. – London : St. Lucie Press, 2000. – 226 p. 7. Мичурин О. Ю. Теория и практика интеграционных процессов в промышленности / О. Ю. Мичурин. – Москва : ИНФРА-М, 2012. – 287 с. 8. Finkelstein C. Enterprise Architecture for Integration: Rapid Delivery Methods and Technologies / C. Finkelstein. – Boston : Artech House, 2006. – 540 p. 9. Куніцин С. В. Постановка задачі моделювання вибору організаційних форм інтеграційної взаємодії професійних учасників туристичного ринку / С. В. Куніцин // Економіка розвитку. – 2012. – № 1. – С. 58–63. 10. Сердюков К. Г. Організація стратегічного управління акціонерним товариством в умовах трансформації корпоративного контролю / К. Г. Сердюков // Управління розвитком. – 2017. – № 1–2 (187–188). – С. 89–94. 11. Бегаева А. А. Корпоративные слияния и поглощения : проблемы и перспективы правового регулирования / А. А. Бегаева. – Москва : Инфотропик Медиа, 2010. – 256 с. 12. Гохан П. А. Слияния, поглощения и реструктуризация компаний / П. А. Гохан. – Москва : Альпина Паблишер, 2010. – 741 с. 13. Иванов Ю. Б. Интеграционный розвиток суб'єктів господарювання : теоретичне обґрунтування та організація управління : монографія / Ю. Б. Иванов, А. А. Пилипенко. – Харьков : ВД "ИНЖЕК", 2012. – 400 с. 14. Підчоса О. В. Стратегія вертикальної інтеграції як основа розбудови міжнародного виробництва нафтогазових ТНК / О. В. Підчоса // Економічний часопис-XXI. – 2012. – № 7–8. – С. 23–28. 15. Мачнева В. В. Формирование интеграционных стратегий государства и частного бизнеса / В. В. Мачнева, Е. А. Эльканова, Ю. Т. Керимова // Вопросы региональной экономики. – 2013. – № 1 (14). – С. 91–101. 16. Каталевский Д. Ю. Основы имитационного моделирования и системного анализа в управлении / Д. Ю. Каталевский. – Москва : Дело, 2015. – 496 с. 17. Teece D. J. Dynamic capabilities and strategic management / D. J. Teece. – New York : Oxford University Press, 2009. – 299 p. 18. Фролова Т. Корпоративні стратегії глобального інвестиційного бізнесу / Т. Фролова // Міжнародна економічна політика. – 2012. – № 1–2 (16–17). – С. 109–132. 19. Афоничкина Е. А. Моделирование жизненного цикла развития экономических систем / Е. А. Афоничкина, Д. Г. Михайленко // Вестник Волжского университета им. В. Н. Татищева. – 2011. – № 24. – С. 37–45.

References: 1. Finding opportunities in a dynamic market. 2017 M&A Global Outlook. – London : J. P. Morgan's M&A team, 2017. – 24 p. 2. Dealing with the future. Deloitte M&A Index. Outlook for 2017 [Electronic resource]. – Access mode : <https://www2.deloitte.com/uk/en/pages/financial-advisory/articles/deloitte-m-and-a-index.html>. 3. Nazvany крупнейшие M&A-sdelki v Ukraine v 2016 godu [Electronic resource]. – Access mode :

<https://forinsurer.com/news/17/03/13/35013>. 4. Rebstock M. Ontologies-Based Business Integration / M. Rebstock, J. Fengel, H. Paulheim. – Berlin : Springer, 2008. – 279 p. 5. Butyrkin A. Ya. *Vertikalnaya integratsiya i vertikalnye ogranicheniya v promyshlennosti : monografiya* [Vertical integration and vertical restrictions in industry : monograph] / A. Ya. Butyrkin. – Moskva : Editorial URSS, 2003. – 200 p. 6. Miller T. E. *Totally Integrated Enterprises. A Framework and Methodology for Business and Technology Improvement* / T. E. Miller, D. W. Berger. – London : St. Lucie Press, 2000. – 226 p. 7. Michurina O. Yu. *Teoriya i praktika integratsionnykh protsessov v promyshlennosti* / O. Yu. Michurina. – Moskva : INFRA-M, 2012. – 287 p. 8. Finkelstein C. *Enterprise Architecture for Integration: Rapid Delivery Methods and Technologies* / C. Finkelstein. – Boston : Artech House, 2006. – 540 p. 9. Kunitsyn S. V. *Postanovka zadachi modelirovaniya vyboru orhanizatsiinykh form intehtatsiinoi vzaiemodii profesiynykh uchastnykh turisticheskogo rynku* [Setting up the task of modeling the choice of organizational forms of integration interaction of professional participants in the tourist market] / S. V. Kunitsyn // *Ekonomika rozvytku*. – 2012. – No. 1. – P. 58–63. 10. Serdiukov K. H. *Orhanizatsiia stratehichnogo upravlinnia aktsionernym tovarystvom v umovakh transformatsii korporativnoho kontroliu* [Organization of strategic management of a joint-stock company in the context of transformation of corporate control] / K. H. Serdiukov // *Upravlinnia rozvytkom*. – 2017. – No. 1–2 (187–188). – P. 89–94. 11. Begaeva A. A. *Korporativnye sliyaniya i pogloshcheniya: problemy i perspektivy pravovogo regulirovaniya* / A. A. Begaeva. – Moskva : Infotropik Media, 2010. – 256 p. 12. Gokhan P. A. *Sliyaniya, pogloshcheniya i restrukturyzatsiya kompaniy* / P. A. Gokhan. – Moskva : Alpina Publisher, 2010. – 741 p. 13. Ivanov Yu. B. *Intehratsiinyi rozvytok subiektiv hospodariuvannia: teoretichesne obhruntuvannia ta orhanizatsiia upravlinnia : monografiya* [Integrative development of business entities: theoretical substantiation and organization of management : monograph] / Yu. B. Ivanov, A. A. Pylypenko. – Kharkiv : VD "Inzhek", 2012. – 400 p. 14. Pidchosa O. V. *Stratehiia vertykalnoi intehtatsii yak osnova rozbudovy mizhnarodnogo vyrobnytstva naftogazovykh TNK* [The strategy of vertical integration as the basis for the development of international production of oil and gas TNK] / O. V. Pidchosa // *Ekonomichnyi Chasopys-XXI*. – 2012. – No. 7–8. – P. 23–28. 15. Machneva V. V. *Formirovanie integratsionnykh strategiy gosudarstva i chastnogo biznesa* [Formation of integration strategies of the state and private business] / V. V. Machneva, E. A. Elkanova, Yu. T. Kerimova // *Voprosy regionalnoy ekonomiki*. – 2013. – No. 1 (14). – P. 91–101. 16. Katalevskiy D. Yu. *Osnovy imitatsionnogo modelirovaniya i sistemnogo analiza v upravlenii* / D. Yu. Katalevskiy. – Moskva : Delo, 2015. – 496 p. 17. Teece D. J. *Dynamic capabilities and strategic management* / D. J. Teece. – New York : Oxford University Press, 2009. – 299 p. 18. Frolova T. *Korporativni stratehii hlobalnogo investytsiynoho biznesu* [Corporate strategies of the global investment business] / T. Frolova // *Mizhnarodna ekonomichna polityka*. – 2012. – No. 1–2 (16–17). – P. 109–132. 19. Afonichkina E. A. *Modelirovanie zhiznennogo tsikla razvitiya ekonomicheskikh sistem* [Modeling the life cycle of development of economic systems] / E. A. Afonichkina, D. G. Mikhaylenko // *Vestnik Volzhskogo universiteta im. V. N. Tatischeva*. – 2011. – No. 24. – P. 37–45.

Інформація про автора

Гуцалюк Олексій Миколайович – канд. екон. наук, доцент кафедри економіки, менеджменту та комерційної діяльності Центральноукраїнського національного технічного університету (просп. Університетський, 8, м. Кропивницький, Україна, 25006, e-mail: alex-g.88@ukr.net).

Інформація об авторе

Гуцалюк Алексей Николаевич – канд. екон. наук, доцент кафедры экономики, менеджмента и коммерческой деятельности Центральноукраинского национального технического университета (просп. Университетский, 8, г. Кропивницкий, Украина, 25006, e-mail: alex-g.88@ukr.net).

Information about the author

A. Gutsalyuk – PhD in Economics, Associate Professor of the Department of Economics, Management and Business of the Central Ukraine National Technical University (8 Universytetskyi Ave., Kropyvnytskyi, Ukraine, 25006, e-mail: alex-g.88@ukr.net).

*Стаття надійшла до ред.
14.12.2017 р.*

*Задачей науки должно быть познание того,
что должно быть, а не того, что есть.*

Л. Н. Толстой

Ефективність управління персоналом на підприємстві

УДК 331.108 (330.341:334.722)

JEL Classification: J2; M2; O1

ІННОВАЦІЙНИЙ КАДРОВИЙ ПОТЕНЦІАЛ ЯК ОСНОВА НАУКОВОЇ ПІДТРИМКИ ТЕХНОЛОГІЧНОГО ПІДПРИЄМНИЦТВА

Уманець Т. В.

Дарієнко О. В.

Уманець Т. В. Інноваційний кадровий потенціал як основа наукової підтримки технологічного підприємства / Т. В. Уманець, О. В. Дарієнко // Економіка розвитку. – 2017. – № 4 (84). – С. 75–82.

Економічні перетворення, що відбуваються в Україні, потребують інноваційного кадрового потенціалу, спроможного вивести українську економіку із кризи та надати їй можливість динамічного розвитку на інноваційній основі, забезпечити швидкий перехід від фундаментальних знань до їхньої практичної реалізації, що значно підвищить цінність результатів наукової праці. Надано науково-методичну підтримку щодо вдосконалення сутності категорії "інноваційний кадровий потенціал" з урахуванням організаційних взаємозв'язків системи технологічного підприємства. Обґрунтовано необхідність у розгляді інноваційного кадрового потенціалу технологічного підприємства як основи нової форми ведення бізнесу, діяльність якої напряму пов'язана з використанням економіки знань. Надано характеристику економіки сучасного світу за останні 15 – 50 років за такими ознаками, як: нова інформаційна революція, стрімке розширення інформаційно-мережових технологій, глобалізація та поява в економіці феномену "технологічне підприємництво". Відповідно до структури взаємозв'язків між елементами системи технологічного підприємства, набуло подальшого розвитку змістовне наповнення категорії "інноваційний кадровий потенціал". Його регіональний рівень запропоновано визначати з використанням методів стандартизації та інтегрального оцінювання. Надано алгоритм економіко-математичної формалізації зазначеної раніше категорії. Запропоновано для більш обґрунтованого комплексного оцінювання рівня інноваційного кадрового потенціалу технологічного підприємства побудувати гібридні моделі, де буде враховано вагомий значущість складових цього потенціалу, а саме: професійно-технічного, наукового та дослідного потенціалу.

Ключові слова: кадровий потенціал, інноваційний кадровий потенціал, інноваційний потенціал, інновації, технологічне підприємство, інтегральне оцінювання.

ИННОВАЦИОННЫЙ КАДРОВЫЙ ПОТЕНЦИАЛ КАК ОСНОВА НАУЧНОЙ ПОДДЕРЖКИ ТЕХНОЛОГИЧЕСКОГО ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА

Уманець Т. В.

Дариенко О. В.

Экономические преобразования, осуществляемые в Украине, требуют инновационного кадрового потенциала, способного вывести украинскую экономику из кризиса и предоставит ей возможность динамического

развития на инновационной основе, обеспечить быстрый переход от фундаментальных знаний к их практической реализации, что значительно повысит ценность результатов научного труда. Предоставлена научно-методическая поддержка относительно усовершенствования сущности категории "инновационный кадровый потенциал" с учетом организационных взаимосвязей системы технологического предпринимательства. Обоснована необходимость рассмотрения инновационного кадрового потенциала технологического предпринимательства как основы новой формы ведения бизнеса, деятельность которой напрямую связана с использованием экономики знаний. Дана характеристика экономики современного мира за последние 15 – 20 лет по таким признакам, как: новая информационная революция, стремительное расширение информационно-сетевых технологий, глобализация, появление в экономике феномена "технологическое предпринимательство". В соответствии со структурой взаимосвязей между элементами системы технологического предпринимательства получило дальнейшее развитие содержательное наполнение категории "инновационный кадровый потенциал". Его региональный уровень предлагается определять с использованием методов стандартизации и интегральной оценки. Дан алгоритм экономико-математической формализации указанной ранее категории. Предложено с целью более обоснованной комплексной оценки уровня инновационного кадрового потенциала технологического предпринимательства построить гибридные модели, где будет учтена весовая значимость составляющих этого потенциала, а именно: профессионально-технического, научного и исследовательского потенциала.

Ключевые слова: кадровый потенциал, инновационный кадровый потенциал, инновационный потенциал, инновации, технологическое предпринимательство, интегральная оценка.

INNOVATIVE PERSONAL POTENTIAL AS A BASIS OF SCIENTIFIC SUPPORT FOR TECHNOLOGICAL ENTERPRISE

T. Umanets
O. Darienko

Economic transformations in Ukraine require innovative human resources that can lead the Ukrainian economy out of the crisis and allow it to dynamically develop on an innovative basis, provide a rapid transition from fundamental knowledge to its practical implementation, which will greatly enhance the value of scientific results. Scientific and methodological support has been provided as to the improvement of the essence of the category "innovative personnel potential", taking into account the organizational interrelationships of the technological entrepreneurship. The need to consider the innovative potential of technological entrepreneurship as the basis for a new form of doing business whose activities are directly related to the use of the knowledge economy has been substantiated. Characteristics of the economy of the modern world over the past 15 – 20 years has been given in terms of such parameters as: a new information revolution, rapid expansion of information and networking technologies, globalization, the emergence of the phenomenon "technological entrepreneurship". In accordance with the structure of interrelations between the elements of the system of technological entrepreneurship, the essential content of the category "innovative personnel potential" has been further developed. Its regional level has been proposed to be determined using standardization and integrated assessment methods. An algorithm for the economic and mathematical formalization of this category has been presented. For a more justified integral assessment of the level of the innovative human resource potential of technological entrepreneurship, the authors have proposed to build hybrid models which will take into account the weight significance of the components of this potential, namely: vocational and technical, scientific and research potential.

Keywords: personnel potential, innovative personnel potential, innovation potential, innovations, technological entrepreneurship, integral assessment.

Ускладнення сучасних умов розвитку та використання продуктивних сил потребує постійного вдосконалення теоретико-методичних основ обґрунтування управлінських рішень, реалізація яких сприяє зміцненню кадрового потенціалу підприємництва та його ефективному використанню в регіональній економіці з урахуванням інноваційного вектора розвитку. Особливої

актуальності це набуває сьогодні, коли, з одного боку, наслідками економічної кризи стає зростання безробіття, зниження мотивації праці, що в подальшому унеможливіть ефективну реалізацію кадрового потенціалу як важливого фактора виробництва та ресурсу його розвитку, а з іншого – неспроможність забезпечити швидкий перехід від фундаментальних знань до їхньої

практичної реалізації значно знижує цінність результатів наукової праці.

Теоретичні, методичні та прикладні аспекти актуальної проблеми управління кадровим потенціалом набули значного розвитку у працях таких учених, як: О. Амоша, О. Гончар, С. Злупко, М. Долішній, Н. Лук'янченко, П. Орлов, Г. Назарова, Л. Семів, Л. Шаульська та ін.

Окремі аспекти кадрового забезпечення інноваційного розвитку регіону відображено у працях О. Балабанова, Л. Весніна, І. Вотякова, І. Галиці, О. Гарашука, О. Грішної, В. Зінова, В. Корсака, В. Куценко, О. Пархоменко, В. Плохія, А. Скрипника, С. Тербова, В. Шейко тощо.

Водночас, незважаючи на значну кількість публікацій і вагомий надбання із цієї проблематики, наукові дослідження потребують подальшого розвитку. Пояснено це тим, що в реаліях сьогодення економіка України потребує використання нових теоретико-методичних засад щодо управління трудовими ресурсами, із метою ефективної реалізації їхніх потенційних можливостей із забезпечення зростання регіонального внутрішнього продукту на основі вдосконалення кількісних і якісних характеристик інноваційного кадрового потенціалу регіону як бази наукової підтримки технологічного підприємства. Із розвитком останнього пов'язують модернізацію української економіки, інтенсивне техніко-технологічне оновлення виробництва, підвищення її конкурентоспроможності, вихід на нові ринки.

Метою статті є надання науково-методичної підтримки щодо вдосконалення сутності категорії "інноваційний кадровий потенціал" з урахуванням організаційних зв'язків системи технологічного підприємства.

Для досягнення поставленої мети у статті викремлено такі завдання:

дослідити передумови формування та розвитку інноваційного кадрового потенціалу як основи наукової підтримки технологічного підприємства;

запропонувати методичний підхід до комплексного оцінювання його рівня на основі інтегральних індикаторів.

Протягом останніх 15 – 20 років сучасний світ вступив в епоху, для якої характерні такі ознаки, як [1; 2, с. 44; 3, с. 37–38; 4, с. 22–25; 5, с. 148; 6, с. 177–186]:

- нова інформаційна революція;
- стрімке розширення інформаційно-мережових технологій;
- глобалізація суспільних процесів;
- поява в економіці специфічної форми підприємства, що сприяє здобуттю нових конкурентних переваг на різних рівнях соціально-економічної системи, – технологічного підприємства.

Підтвердженням наведеного раніше можуть бути такі аргументи:

1) можна спостерігати якісну зміну галузевої структури "країн-інноваторів" новітніх технологій (США, Японія та ЄС). Так, якщо до середини 90-х років ХХ століття 10 – 15 % усіх витрат НДДКР у цих країнах припадало на три галузі: аерокосмічну промисловість, автомо-

білебудування та електротехнічне машинобудування, – то у другій половині останнього десятиліття минулого століття 43 % усіх витрат НДДКР у США спрямовували на розвиток сфери інформаційних послуг (20 %), аерокосмічну промисловість (12 %) та автомобілебудування (11 %); у державах ЄС левова частка всіх витрат НДДКР (42 %) припадала на електроніку (15 %), інформаційні послуги (14 %) та автомобілебудування (13 %), а у Японії – на електроніку (18 %), електротехніку (11 %), автомобілебудування (10 %) [2, с. 44]. Це, своєю чергою, призвело до структурних зрушень у зайнятості населення цих країн: понад 90 % населення США, Японії та Німеччини, що працює, зайняте у сферах виробництва, обслуговування та надання інформаційних послуг [3, с. 38];

2) у таких країнах-новаторах, як США, Японія та Німеччина протягом останніх десятиліть можна спостерігати стрімке нарощування нематеріальних активів [5, с. 148];

3) сьогодні економічне зростання розвинутих держав більш ніж на половину забезпечено інноваціями [1; 4, с. 22];

4) світ спостерігає за створенням таких високих технологій: інформаційно-комунікаційних, енергетичних, біомедичних, генної технології, генної інженерії тощо;

5) мають місце передумови становлення та розвитку технологічного підприємства, а саме:

сприятливе мережеве середовище для створення інноваційної екосистеми: відбувається об'єднання у єдиний комплекс органів влади, освіти, науки, бізнесу, венчурних фондів та громадських установ, побудоване на процесі колаборації та моделі потрійної спіралі управління інноваційним циклом, кінцевим результатом якого є перетворення наявних знань на фактор економічного зростання [7 – 9]. Це сприяє, своєю чергою, формуванню так званої смарт-промисловості на основі інновацій та розроблення нових продуктів і послуг шляхом упровадження ключових перспективних технологій [10]. Прикладом таких мереж можуть бути інноваційні хаби, інноваційні центри або інші мережеві інноваційні об'єднання, які, гнучко реагуючи на ринкові та технологічні зміни, дозволяють соціально-економічним системам постійно оновлювати вироблені блага [11]. Особливу увагу слід приділити дослідженню досвіду зі створення американської Кремнієвої долини до реалій певної соціально-економічної системи [8];

загально-економічне середовище, що сприяє вільному руху знань, упровадженню інформаційно-комунікаційних технологій та розвитку технологічного підприємства. Сьогодні технологічне підприємство поширено, переважно, у галузях, де нові розробки можна швидко комерціалізувати. Це інтернет-індустрія та індустрія розроблення програмного забезпечення, смарт-промисловість [10];

досконала державна інноваційна політика в умовах глобальних технологічних викликів: пошук найбільш оптимального пошуку засобу використання адміністративних, економічних, інтелектуальних соціальних

та інших ресурсів, що становить взаємозв'язок інструментів і методів, які сприяють виникненню та поширенню якісно нового. Пріоритетом такої політики є стимулювання створення підприємницьких екосистем такими методами, як [12]:

а) стимулювання інноваційної кооперації бізнесу та науки (університетів) у межах держави шляхом стимулювання симетричного зближення університетів і корпорацій (США, Фінляндія), інноваційної ініціативи наукового сектору (Данія, Нова Зеландія, ФРН, Японія), інноваційної активності приватного сектору із залученням іноземних капіталів в інноваційну сферу (Велика Британія, Ізраїль, Ірландія, Індія, Китай, Корея, Малайзія);

б) формування національної інноваційної системи, завдяки визначенню експортних пріоритетів у галузі високих технологій (Румунія, Туреччина, Чехія, Чилі), реструктуризації державного сектору науки (Болгарія, Литва, Польща), ініціювання інтеграції науки та освіти (Латвія, Чехія, Естонія), залучення малого та середнього бізнесу в інноваційну сферу (Латвія, Румунія, Туреччина, Чехія, Чилі, Естонія).

Отже, у сучасній економіці XXI століття відбувається перехід до економіки, яка ґрунтується на ефективному використанні інноваційного кадрового потенціалу технологічного підприємництва, діяльність якого спрямовано на "перетворення наукових знань на інноваційні ідеї створення нових продуктів і технологій, пристосованих до сучасних ланцюжків створення доданої вартості" [6, с. 33].

Зазначене раніше обґрунтовує необхідність у визначенні терміна "інноваційний кадровий потенціал технологічного підприємництва"; ідентифікації особливостей його формування та розроблення методичного підходу до кількісного оцінювання його рівня.

Здійснивши контент-аналіз тлумачення понять "потенціал", "трудова потенція", "кадровий потенціал", "інноваційний потенціал", автори дійшли висновку, що на сьогодні не існує однозначного погляду на їхню сутність [7 – 9; 13 – 18]. Крім того, дуже часто терміни "трудова потенція" і "кадровий потенціал" використовують як синоніми, але кожний із них має своє економічне навантаження. Так, наприклад, під трудовим потенціалом розуміють "величину можливої участі працівників як у виробництві, так і на рівні окремих проектів підприємства, яка може змінюватися під впливом внутрішніх і зовнішніх факторів, в умовах зацікавленості, виходячи з віку працівників, їхніх можливостей, знань і професійно-кваліфікаційних навиків, і може бути використано для досягнення цілей як підприємства та його окремих проектів, так і самих працівників" [13, с. 19]. Кадровий же потенціал – це "величина можливої участі професійних працівників у виробництві та на рівні його окремих проектів, їхня спроможність до інноваційної діяльності, освітній і кваліфікаційний рівень, психофізіологічні характеристики, які можуть бути використані для досягнення як кінцевих цілей окремих проектів, так і для стратегічних цілей підприємства" [13, с. 20].

Отже, урахувавши накопичений досвід щодо сутності поняття "інноваційний кадровий потенціал" [7 – 9; 13 – 18], а також структуротвірні взаємозв'язки в системі технологічного підприємництва, на думку авторів, інноваційний кадровий потенціал технологічного підприємства доцільно розглядати як сукупність професійно-технічного, наукового та дослідного потенціалів та потенціалу їхньої сукупної взаємодії. На кількісні та якісні параметри цього потенціалу впливають такі чинники, як: рівень освіти у професійно-технічних та вищих навчальних закладах, результативність фундаментальних і прикладних досліджень та технологічних розробок, науково-технічна інфраструктура.

Виходячи з визначення категорії "інноваційний кадровий потенціал", слід зазначити, що його кількісні та якісні параметри утворюються трьома підсистемами:

- підсистема 1. Професійно-технічний потенціал;
- підсистема 2. Науковий потенціал;
- підсистема 3. Дослідний потенціал.

На думку авторів, оцінювання рівня цього потенціалу за регіонами доцільно здійснювати за допомогою інтегральних індексів трьох підсистем, а саме: індикатор інноваційного кадрового потенціалу регіону визначати на основі професійно-технічного, наукового та дослідного потенціалів, а під категорією "рівень інноваційного кадрового потенціалу регіону" слід розуміти точку на оцінній шкалі від нуля до одиниці, яка сприяє обґрунтуванню рішень. Такий підхід дозволяє виконувати методологічно коректні зіставлення як за узагальнювальним інтегральним індексом інноваційного кадрового потенціалу регіону, так і за груповими або частковими інтегральними індексами показників, що характеризують його певні аспекти.

Автори пропонують восьмиетапну схему економіко-математичної формалізації рівня інноваційного кадрового потенціалу регіону (ІКПР):

Етап 1. Формування бази даних для розрахунку інтегральних індикаторів інноваційного кадрового потенціалу технологічного підприємництва (ІКПТП) регіону.

Інформаційну базу дослідження становлять дані таких статистичних збірників України, як "Регіони України", "Наукова та інноваційна діяльність України", – за зазначеними раніше підсистемами. Визначено показники-стимулятори та показники-дестимулятори.

Етап 2. Формування матриці вихідних даних [X]:

$$X = \begin{bmatrix} X_{11} & \dots & X_{1j} & \dots & X_{1m} \\ X_{21} & \dots & X_{2j} & \dots & X_{2m} \\ \dots & & \dots & & \dots \\ X_{i1} & \dots & X_{ij} & \dots & X_{im} \\ \dots & & \dots & & \dots \\ X_{n1} & \dots & X_{nj} & \dots & X_{nm} \end{bmatrix}, \quad (1)$$

де j – кількість ознак ($j = 1, 2, \dots, m$);

i – кількість блоків, за якими доцільно здійснювати дослідження ІКПТП регіону ($i = 1, 2, \dots, n$);

X_{ij} – значення j -ї ознаки, що характеризує стан i -го блоку ІКПТП регіону.

Етап 3. Розрахунок часткових індексів конкретного підблоку, що характеризують рівень певного аспекту ІКПТП регіону:

для показників-стимуляторів:

$$K_{\text{частк. інтегр.}_1} = \frac{X_{ij}}{X_{ij\max}}; \quad (2)$$

для показників-дестимуляторів:

$$K_{\text{частк. інтегр.}_1} = \frac{X_{ij\min}}{X_{ij}}. \quad (3)$$

Якщо для показників немає науково обґрунтованих нормативів, то пропонують для показників-стимуляторів за базу порівняння використовувати максимальне значення показника в межах усіх регіонів України, а для показників-дестимуляторів – мінімальні.

Слід звернути увагу, що діапазон коливання за всіма розрахованими індексами (частковими, груповими та зведеним) має межі від 0 до 1,0.

Етап 4. Розрахунок зведених часткових інтегральних індексів, що характеризують певні аспекти ІКПТП регіону за j-м підблоком i-го блоку за формулою середньої геометричної часткових інтегральних індексів, що входять до j-го підблоку i-го блоку:

$$K_{\text{звед. частк. інтегр. ij}} = \sqrt[m]{K_{\text{частк. інтегр.}_1} \times K_{\text{частк. інтегр.}_2} \times \dots \times K_{\text{частк. інтегр.}_m}}. \quad (4)$$

Етап 5. Розрахунок групових інтегральних індексів i-го блоку, що характеризують певні аспекти ІКПТП регіону за формулою середньої геометричної зведених часткових інтегральних індексів, що входять до i-го блоку:

$$K_i = \sqrt[n]{K_{\text{звед. частк. інтегр.}_1} \times K_{\text{звед. частк. інтегр.}_2} \times \dots \times K_{\text{звед. частк. інтегр.}_n}}. \quad (5)$$

На цьому етапі здійснюють розрахунок таких групових індексів, як:

- груповий інтегральний індекс рівня професійно-технічного потенціалу, який сприяє обґрунтуванню рішень щодо оцінювання рівня освіти у професійно-технічних та вищих навчальних закладах I–IV рівнів акредитації регіону;

- груповий інтегральний індекс рівня наукового потенціалу, який свідчить про рівень підготовки наукових кадрів, тобто результативність діяльності аспірантури та докторантури України, кадрового забезпечення виконання наукових і науково-технічних робіт;

- груповий інтегральний індекс рівня дослідного потенціалу, що відображає рівень кадрового забезпечення виконання дослідних робіт.

Етап 6. Розрахунок узагальнювального інтегрального індексу ІКПТП регіону за формулою середньої геометричної трьох групових інтегральних індексів, що характеризують певні аспекти ІКПТП:

$$K = \sqrt[3]{K_1 \times K_2 \times K_3}. \quad (6)$$

Цей індекс сприяє обґрунтуванню рішень щодо визначення рівня інноваційного кадрового потенціалу технологічного підприємництва регіону, "пропульсивних" точок розвитку його складових.

Етап 7. Ранжування отриманих результатів за частковими, груповими та узагальнювальними індексами.

На цьому етапі за допомогою методу рейтингового оцінювання здійснюють визначення місця регіону серед інших регіонів України за тим чи іншим індексом.

Етап 8. Визначення класу рівня ІКПТП регіону за узагальнювальним інтегральним індексом цього потенціалу, відповідно до шкали оцінювання.

Ідентифікацію отриманих результатів щодо рівня ІКПТП регіону запропоновано розглядати, відповідно до класу забезпечення, за шкалою оцінювання її рівня, залежно від значення узагальнювального інтегрального індексу цього показника, яка нараховує п'ять класів (таблиця) [19, с. 184].

Таблиця

Класи рівня інноваційного кадрового потенціалу технологічного підприємництва регіону
[Classes of the innovative personnel potential level of the region's technological entrepreneurship]

№ класів	Класи рівня інноваційного кадрового потенціалу технологічного підприємництва регіону	Значення показників
I	Критичний	$K \leq 0,200$
II	Низький	$0,201 \leq K \leq 0,400$
III	Задовільний	$0,401 \leq K \leq 0,600$
IV	Середній	$0,601 \leq K \leq 0,800$
V	Високий	$0,801 \leq K \leq 1,000$

Блок-схему інформаційного процесу розрахунку узагальнювального інтегрального індексу рівня інноваційного кадрового потенціалу технологічного підприємництва регіону наведено на рисунку.

У статті обґрунтовано необхідність у розгляді інноваційного кадрового потенціалу технологічного підприємництва як основи нової форми ведення бізнесу, діяльність якої напряму пов'язано з використанням економіки знань. Відповідно до структури взаємозв'язків між елементами системи технологічного підприємництва, набуло подальшого розвитку змістовне наповнення категорії "інноваційний кадровий потенціал". Його регіональний рівень запропоновано визначати з використанням методів стандартизації та інтегрального оцінювання. Надано алгоритм економіко-математичної формалізації зазначеної раніше категорії.

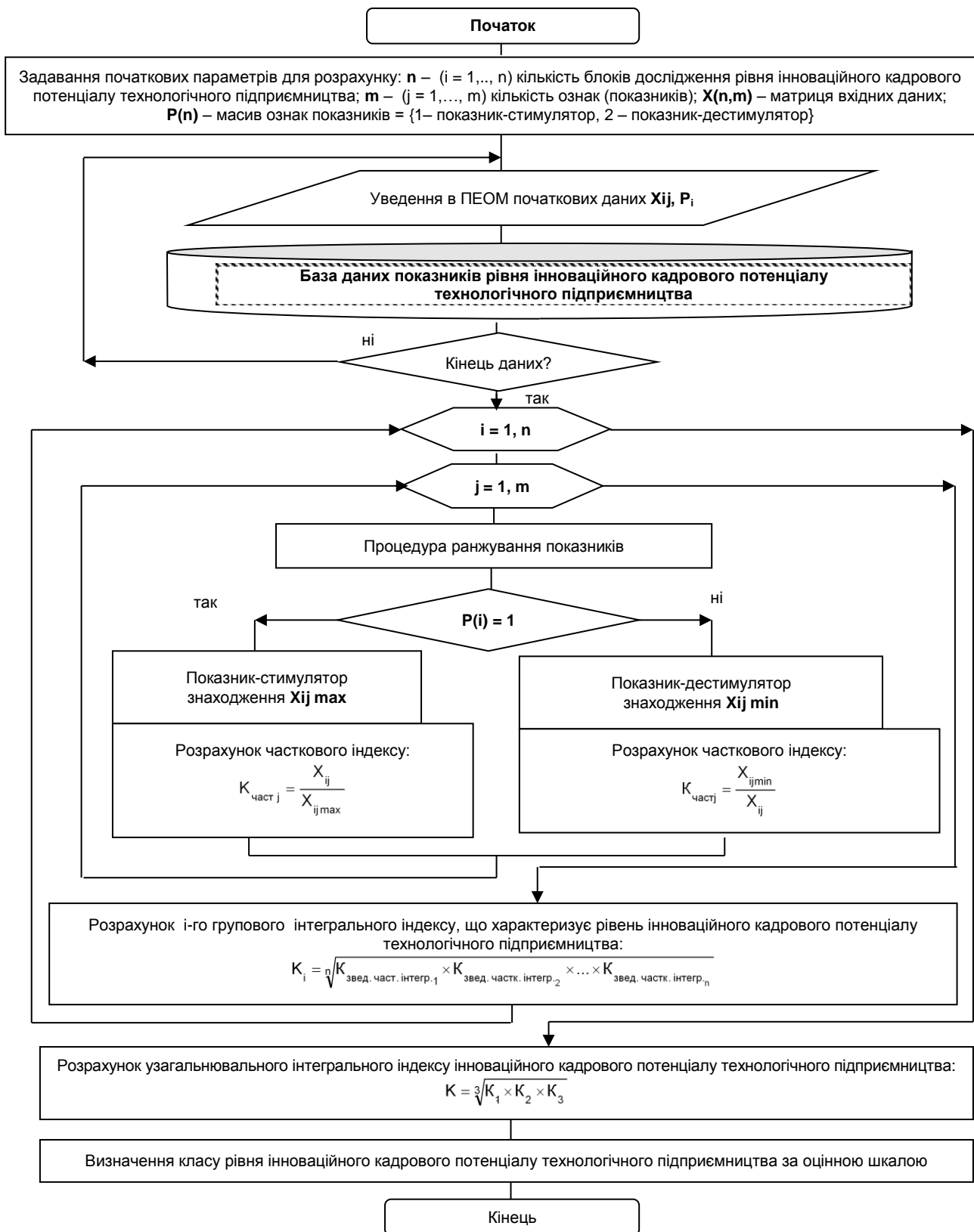

Рис. 1. Блок-схема алгоритму розрахунку узагальнювального інтегрального індексу інноваційного кадрового потенціалу технологічного підприємства регіону [The block diagram of the algorithm for calculating the overall integral index of the innovative personnel potential of the region's technological entrepreneurship]

Напрямом подальших досліджень є обґрунтування комплексного оцінювання рівня інноваційного кадрового потенціалу технологічного підприємництва на основі побудови гібридних моделей зведеного інтегрального індексу рівня інноваційного кадрового потенціалу технологічного підприємництва з урахуванням невизначеності за формулою середньої арифметичної зваженої виду: $K = K_1 \times b_1 + K_2 \times b_2 + K_3 \times b_3$, де b_1, b_2, b_3 – вагові коефіцієнти складових цього потенціалу, а саме: професійно-технічного, наукового та дослідного. Ці коефіцієнти будуть визначатися експертним методом за результатами анкетування. Такі моделі дозволять кількісно оцінити інноваційний потенціал технологічного підприємництва регіону в умовах невизначеності.

Література: 1. Хохлов Ю. Е. Экономика, основанная на знаниях: социально-экономические тенденции и политические цели [Электронный ресурс] / Ю. Е. Хохлов, С. Б. Шапошник. – Режим доступа : <http://emag.iis.ru/arc>. 2. Рєпіна І. М. Розвиток інноваційного потенціалу підприємств за умов глобальних технологічних викликів / І. М. Рєпіна // Вісник Хмельницького національного університету. Економічні науки. – 2017. – № 4. – С. 177–181. 3. Федуллова Л. И. Концептуальные основы экономики знаний / Л. И. Федуллова // Экономическая теория. – 2008. – № 2. – С. 37–39. 4. Fedulova L. Innovativeness of the economies of the EU and Ukraine: undertakings to narrow the gap / L. Fedulova // Economic Annals-XXI. – 2016. – No. 156 (1–2). – P. 22–25. 5. Белл Д. Третья технологическая революция и ее социально-экономические последствия / Д. Белл. – Москва : Академия, 2004. – 788 с. 6. Бутенко А. І. Концепція формування системи технологічного підприємництва в Україні / А. І. Бутенко, Н. Л. Шлафман, О. В. Бондаренко // Економічний вісник Донбасу. – 2017. – № 1 (47). – С. 31–38. 7. Левченко О. М. Управління якістю трудового потенціалу регіону : [монографія] / О. М. Левченко. – Кіровоград : КОД, 2002. – 136 с. 8. Чалий О. І. Трудові ресурси: аспекти формування та розвитку : [монографія] / О. І. Чалий. – Дніпропетровськ : ДДФЕУ, 2003. – 96 с. 9. Джайн І. О. Оцінка трудового потенціалу : [монографія] / І. О. Джайн. – Суми : ПЛ "Університетська книга", 2002. – 250 с. 10. Национальная система квалификаций. Опыт Великобритании [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://hrliga.com/index.php?module=profession&op=vien&id=1372>. 11. Битва за професіоналізм [Електронний ресурс]. – Режим доступа : <http://gozeta.zn.ua/SOCIETY/bitva-za-professionalizm>. 12. Гончаренко Л. П. Інноваційна політика / Л. П. Гончаренко, Ю. А. Арутюнов. – Москва : КНОРУС, 2009. – 352 с. 13. Гринева В. М. Управление кадровым потенциалом предприятия : [монографія] / В. М. Гринева, Г. И. Писаревская. – Харьков : Изд-во ХНЭУ, 2012. – 238 с. 14. Лук'янченко Н. Д. Регіональні проблеми формування трудового потенціалу і шляхи вирішення : [монографія] / Н. Д. Лук'янченко, В. П. Антонюк, Л. В. Шаульська та ін. – Донецьк : Вид-во ДонНУ, 2004. – 340 с. 15. Шаульська Л. Стратегія розвитку трудового потенціалу : [монографія] / Л. Шаульська. – Донецьк : НАН України, Ін-т економіки промисловості, 2005. – 502 с. 16. Паламарчук О. С. Інноваційний потенціал регіону як економічна категорія / О. С. Паламарчук // Економіка розвитку. – 2011. – № 1(57). – С. 83–85. 17. Жихор О. Б. Оцінка потенціалу інноваційного розвитку регіону / О. Б. Жихор, Т. М. Куценко // Економіка розвитку. – 2011. – № 3 (59). – С. 52–58. 18. Грицаєнко М. І. Сутність та склад інноваційного потенціалу регіону / М. І. Грицаєнко // Економіка розвитку. – 2013. – № 4 (68). – С. 52–57. 19. Бутенко А. І. Методологічні основи досліджен-

ня інноваційного потенціалу технологічного підприємництва в Україні / А. І. Бутенко, Т. В. Уманець, Л. В. Гринева // Економічний вісник Донбасу. – 2017. – № 2 (48). – С. 177–186.

References: 1. Khokhlov Yu. E. *Ekonomika, osnovannaya na znaniy: sotsialno-ekonomicheskie tendentsii i politicheskie tseli* [Knowledge-based economy: socioeconomic trends and political objectives] / Yu. E. Khokhlov, S. B. Shaposhnik [Electronic resource]. – Access mode : <http://emag.iis.ru/arc>. 2. Riepina I. M. *Rozvytok innovatsiynoho potentsialu pidpriemstv za umov hlobalnykh tekhnolohichnykh vyklykiv* [Development of innovative potential of enterprises under the conditions of global technological challenges] / I. M. Riepina // *Visnyk Khmelnytskoho natsionalnoho universytetu. Ekonomichni nauky*. – 2017. – No. 4. – P. 177–181. 3. Fedulova L. I. *Kontseptualnye osnovy ekonomiki znaniy* [Conceptual bases of the knowledge economy] / L. I. Fedulova // *Ekonomicheskaya teoriya*. – 2008. – No. 2. – P. 37–39. 4. Fedulova L. Innovativeness of the economies of the EU and Ukraine: undertakings to narrow the gap / L. Fedulova // *Economic Annals-XXI*. – 2016. – No. 156 (1–2). – P. 22–25. 5. Bell D. *Tretya tekhnologicheskaya revolyutsiya i ee sotsialno-ekonomicheskie posledstviya* [Third technological revolution and its social and economic consequences] / D. Bell. – Moskva : Akademiya, 2004. – 788 p. 6. Butenko A. I. *Kontseptsiiia formuvannya systemy tekhnolohichnoho pidpriemnytstva v Ukraini* [The concept of the system of formation of technological entrepreneurship in Ukraine] / A. I. Butenko, N. L. Shlafman, O. V. Bondarenko // *Ekonomichnyi visnyk Donbasu*. – 2017. – No. 1 (47). – P. 31–38. 7. Levchenko O. M. *Upravlinnia yakistiu trudovoho potentsialu rehionu : [monohrafiia]* [Quality management of the labor potential of the region : [monograph] / O. M. Levchenko. – Kirovohrad : KOD, 2002. – 136 p. 8. Chalyi O. I. *Trudovi resursy: aspekty formuvannya ta rozvytku : [monohrafiia]* [Labor resources: aspects of formation and development : [monograph] / O. I. Chalyi. – Dnipropetrovsk : DDFEU, 2003. – 96 p. 9. Dzhaïn I. O. *Otsinka trudovoho potentsialu : [monohrafiia]* [Assessment of labor potential : [monograph] / I. O. Dzhaïn. – Sumy : ITL "Universytetska knyha", 2002. – 250 p. 10. *Natsionalnaya sistema kvalifikatsiy. Opyt Velikobritanii* [National system of qualifications. Experience of Great Britain] [Electronic resource]. – Access mode : <http://hrliga.com/index.php?module=profession&op=vien&id=1372>. 11. *Bitva za professionalizm* [The battle for professionalism] [Electronic resource]. – Access mode : <http://gozeta.zn.ua/SOCIETY/bitva-za-professionalizm>. 12. Goncharenko L. P. *Innovatsionnaya politika* [Innovative policy] / L. P. Goncharenko, Yu. A. Arutyunov. – Moskva : KNORUS, 2009. – 352 c. 13. Grineva V. M. *Upravlenie kadrovym potentsialom predpriyatiya : [monografiya]* [Managing the personnel potential of the enterprise : [monograph] / V. M. Grineva, G. I. Pisarevskaya. – Kharkov : Izd-vo KhNEU, 2012. – 238 p. 14. Lukianchenko N. D. *Rehionalni problemy formuvannya trudovoho potentsialu i shliakhy vyrishennia : [monohrafiia]* [Regional problems of labor potential formation and solutions : [monograph] / N. D. Lukianchenko, V. P. Antoniuk, L. Shaulska et al. – Donetsk : Vyd-vo DonNU, 2004. – 340 p. 15. Shaulska L. *Stratehiia rozvytku trudovoho potentsialu : [monohrafiia]* [Strategy of labor potential development : [monograph] / L. Shaulska. – Donetsk : NAN Ukrainy, In-t ekonomiky promyslovosti, 2005. – 502 p. 16. Palamarchuk O. S. *Innovatsiyni potentsial rehionu yak ekonomichna katehoriia* [Innovative potential of the region as an economic category] / O. S. Palamarchuk // *Ekonomika rozvytku*. – 2011. – No. 1(57). – P. 83–85. 17. Zhykhor O. B. *Otsinka potentsialu innovatsiynoho rozvytku rehionu* [Assessment of the potential of innovative development of the region] / O. B. Zhykhor, T. M. Kutsenko // *Ekonomika rozvytku*. – 2011. – No. 3 (59). – P. 52–58. 18. Hrytsaienko M. I. *Sutnist ta sklad innovatsiynoho potentsialu rehionu* [The essence and composition of the innovation potential of the region] / M. I. Hrytsaienko // *Ekonomika rozvytku*. – 2013. – No. 4 (68). – P. 52–57. 19. Butenko A. I. *Metodolohichni*

osnovy doslidzhennia innovatsiinoho potentsialu tekhnolohichnoho pidpriemnytstva v Ukraini [Methodological bases of research on the innovative potential of technological entrepreneurship in Ukraine] / A. I. Butenko, T. V. Umanets, L. V. Hrynevych // Ekonomichnyi visnyk Donbasu. – 2017. – No. 2 (48). – P. 177–186.

Інформація про авторів

Уманець Тетяна Василівна – д-р екон. наук, професор, старший науковий співробітник Інституту проблем ринку та економіко-екологічних досліджень Національної академії наук України (Французький бульвар, 29, м. Одеса, Україна, 65044, e-mail: uman_tat@ukr.net).

Дарієнко Ольга Вікторівна – канд. екон. наук, викладач Одеського національного економічного університету (вул. Преображенська, 8, м. Одеса, Україна, 65026, e-mail: Olgadarienko27@gmail.com).

Информация об авторах

Уманец Татьяна Васильевна – д-р екон. наук, професор, старший научный сотрудник Института проблем рын-

ка и экономико-экологических исследований Национальной академии наук Украины (Французский бульвар, 29, г. Одесса, Украина, 65044, e-mail: uman_tat@ukr.net).

Дарієнко Ольга Вікторівна – канд. екон. наук, преподаватель Одесского национального экономического университета (ул. Преображенская, 8, г. Одесса, Украина, 65026, e-mail: Olgadarienko27@gmail.com).

Information about the authors

T. Umanets – Doctor of Sciences in Economics, Professor, senior researcher at the Institute of Market Problems and Economic and Ecological Research of the National Academy of Sciences of Ukraine (29 Frantsuzkyi Blvd., Odesa, Ukraine, 65044, e-mail: uman_tat@ukr.net).

O. Darienko – PhD in Economics, lecturer of Odesa National University of Economics (8 Preobrazhenska St., Odesa, Ukraine, 65026, e-mail: Olgadarienko27@gmail.com).

Стаття надійшла до ред.
06.12.2017 р.

УДК 316.344.272:331.44

JEL Classification: J10; J14; J26

ЧИННИКИ РОБОТИ В ПЕНСІЙНОМУ ВІЦІ

Кратт О. А.
Кірнос І. О.

Кратт О. А. Чинники роботи в пенсійному віці / О. А. Кратт, І. О. Кірнос // Економіка розвитку. – 2017. – № 4 (84). – С. 82–90.

В умовах старіння населення та скорочення чисельності трудових ресурсів залучення працівників похилого віку до продовження економічної активності набуває все більшої актуальності. Вивчення мотивів до праці у пенсійному віці дозволяє розробити інструменти впливу з боку організацій та держави. Нове знання генерується у сфері перетину психології, управління персоналом, менеджменту, організаційної поведінки, організаційного розвитку, організаційної демографії, геронтології та ергономіки. Подано огляд зарубіжних досліджень у сфері пошуку чинників продовження трудової активності працівників похилого віку. Чинники класифіковано та систематизовано за такими ознаками, як: індивідуальні, організаційні, макроекономічні. До індивідуальних чинників, що впливають на бажання продовжувати економічну активність, належать демографічні (вік, стать, сімейний стан, здоров'я), соціоекономічні (освіта, фінансовий стан, професійний статус, досвід безробіття), психосоціальні (значущість роботи, мотив генеративності, ставлення до пенсії, риси характеру). Серед організаційних чинників впливовими є організаційне середовище, гнучкість графіків роботи, задоволеність роботою, рівень стресу та втоми, дискримінація за віком, можливості розвитку й навчання, ергономіка робочого місця. До макроекономічних чинників належать рівень безробіття та очікуваний негативний стан економіки. Виявлено гендерні відмінності в мотивах до праці в пенсійному віці. Домінування організаційних чинників над індивідуальними дозволяє організаціям впливати на трудову активність робітників похилого віку шляхом адаптації графіка роботи, поліпшення організаційного середовища, усунення дискримінації та створення умов для розвитку й навчання. Вплив макроекономічних та інституційних умов потребує подальшого вивчення. Різниця вихідних умов між країнами та національними контекстами потребує проведення вітчизняних досліджень у сфері мотивів до праці в похилому віці.

Ключові слова: демографічне старіння, працівники похилого віку, пенсійний вік, мотиви до праці, ринок праці, організаційне середовище.

ФАКТОРЫ ТРУДА В ПЕНСИОННОМ ВОЗРАСТЕ

Кратт О. А.

Кирнос И. А.

В условиях старения населения и сокращения численности трудовых ресурсов привлечение работников пожилого возраста к продолжению экономической активности приобретает все большую актуальность. Изучение мотивов к труду в пенсионном возрасте позволяет разработать инструменты влияния со стороны организаций и государства. Новое знание генерируется в сфере пересечения психологии, управления персоналом, менеджмента, организационного поведения, организационного развития, организационной демографии, геронтологии и эргономики. Представлен обзор зарубежных исследований в области поиска факторов продолжения трудовой активности работников пожилого возраста. Факторы классифицированы и систематизированы по следующим признакам: индивидуальные, организационные, макроэкономические. К индивидуальным факторам, влияющим на желание продолжать экономическую активность, относятся демографические (возраст, пол, семейное положение, здоровье), социоэкономические (образование, финансовое положение, профессиональный статус, опыт безработицы), психосоциальные (значимость работы, мотив генеративности, отношение к пенсии, черты характера). Среди организационных факторов наиболее влиятельными являются организационная среда, гибкость графиков работы, удовлетворение работой, уровень стресса и усталости, дискриминация по возрасту, возможности развития и обучения, эргономика рабочего места. К макроэкономическим факторам относятся уровень безработицы и ожидаемое негативное состояние экономики. Выявлены гендерные различия в мотивах к труду в пенсионном возрасте. Доминирование организационных факторов над индивидуальными позволяет организациям влиять на трудовую активность работников пожилого возраста путем адаптации графиков работы, улучшения организационной среды, устранения дискриминации и создания условий для развития и обучения. Влияние макроэкономических и институциональных условий требует дальнейшего изучения. Разница исходных условий между странами и национальными контекстами требует проведения отечественных исследований в сфере мотивов к труду в пожилом возрасте.

Ключевые слова: демографическое старение, работники пожилого возраста, пенсионный возраст, мотивы к труду, рынок труда, организационная среда.

THE FACTORS OF EMPLOYMENT AT THE RETIREMENT AGE

O. Kratt

I. Kirnos

Aging of the population and shrinking labor force raise the question of encouraging elderly people to prolong their working life. Finding out the motives for continuing work at the retirement age helps to develop tools of influence on the part of organizations and the state. New knowledge is generated at the intersection of psychology, personnel management, organizational behaviour, organizational development, organizational demography, gerontology and ergonomics. A review of empirical studies of foreign scholars involved in the search of factors influencing the aged people's decision to continue work is presented. These factors have been classified and systematized into the individual, organizational, and macroeconomic ones. Individual antecedents of continuing working at the retirement age include the demographic (age, gender, marital status, health), socioeconomic (education, financial status, professional status, unemployment experience) and psychosocial (work centrality, generativity, attitude towards retirement, personality traits) variables. Among organizational factors the most influential ones are the following: organizational environment, work schedule flexibility, job satisfaction, stress and fatigue, age discrimination, development and learning opportunities, ergonomics of the workplace. The macro-level factors include the unemployment rate and the expected negative state of the economy. The influence of gender on the intention of older workers to continue paid work has been revealed. The dominance of organizational factors over the individual ones allows organizations to influence the labour activity of older workers by adjusting working schedules, creating a supportive development climate, elimination of discrimination and providing opportunities for development and training. The influence of macroeconomic and institutional factors on retirement intentions requires further investigation. Domestic research is needed on the aged workers' intentions to work due to differences in the initial conditions between countries and national contexts.

Keywords: demographic ageing, older workers, retirement age, motives to work, labour market, organizational environment.

Старіння населення є основним демографічним трендом, що зачіпає більшість країн світу – як розвинених, так і тих, що розвиваються. Україну теж не ominув цей процес, адже вона входить до тридцятки найстаріших країн світу. Одним із наслідків цього явища є скорочення чисельності працездатного населення та пропозиції робочої сили на ринку праці. Розвинені країни Заходу – країни Європи, США, Австралія та Нова Зеландія, Японія – уже відчули наслідки старіння, що знайшло відображення у зростанні середнього віку робочої сили та дефіциту кваліфікованих кадрів у деяких галузях, зокрема технічних та інженерних.

Відповіддю на наслідки скорочення робочої сили та зростання пенсійних витратів стала політика залучення й заохочення працівників похилого віку працювати після досягнення пенсійного віку та залишатися довше на ринку праці. Зростання середньої тривалості життя та зміна сутності праці в економіці знань, що потребує менших фізичних зусиль і більше спрямована в бік інтелектуальної та інформаційної діяльності, дозволяє працівникам працювати довше. Політику активного та продуктивного старіння здійснюють як на державному рівні, так і на підприємствах. Держава заохочує працівників похилого віку (далі – ППВ) до роботи з допомогою стимулів та санкцій: підвищує пенсійний вік, збільшує термін страхового стажу для отримання пенсії, скорочує пільги безробітним передпенсійного віку. З іншого боку, пенсіонерам пропонують допомогу у працевлаштуванні через центри зайнятості для людей 50+, засновані державні програми навчання та субсидування бізнесу щодо наймання ППВ, збільшують розмір пенсійних нарахунків у разі продовження зайнятості. Бізнес заохочує ППВ через політику вікового менеджменту, спрямовану на адаптацію умов роботи до фізіологічних та психологічних змін, зумовлених віком.

Незважаючи на стимули, ППВ не завжди погоджуються працювати довше та обирають вихід на пенсію, адже мають гарантований пенсійний дохід. Серед учених зростає інтерес до вивчення мотивів ППВ працювати довше. Зростає кількість теоретичних підходів, моделей, емпіричних досліджень, що пояснюють поведінку людей, прогнозують варіанти рішень та шукають інструменти впливу. Пошуки тривають, адже наслідки старіння ще не вивчені, а унікальність демографічної ситуації полягає у відсутності готових рішень щодо забезпечення доходами людей похилого віку в умовах скорочення чисельності тих, хто працює. Отже, вивчення мотивів, що спонукають ППВ працювати довше, є актуальним завданням, адже воно дозволить сформулювати інструменти впливу як на рівні держави, так і на рівні підприємств.

Вивчення чинників роботи в пенсійному віці привертає все більше уваги з боку колективів дослідників західних країн протягом останніх десяти років. Так, мотиви до праці та їхній зв'язок із задоволеністю роботою та ставленням до пенсії досліджували В. Дендігер (V. Dendiger), Г. Адамс (G. Adams), Дж. Джейкобсон (J. Jacobson) [1]. Індивідуальні чинники оплачуваної та волонтерської роботи в пенсійному віці виявили Б. Гріффін (B. Griffin) та Б. Хескет (B. Hesketh) [2]. Вплив психосоціальних чинників на відтермінування пенсії вивчали С. Заппала (S. Zappala), М. Дєполо (M. Depolo),

Ф. Фраккаролі (F. Fraccaroli) та Д. Гуглієлмі (D. Guglielmi) [3]. Значущість роботи в похилому віці та мотив генеративності виявили М. Мор-Барак (M. Mor-Barak) [4], М. Смайєр (M. Smyer) та М. Пітт-Катсуфс (M. Pitt-Catsouphes) [5]. Зміни ставлення до роботи та пенсії серед представників різних поколінь дослідили Е. Койола (E. Kojola) та Ф. Моєн (Ph. Moen) [6]. Вплив макроекономічних чинників на продовження роботи оцінили М. Ціновач (M. Szinovacz), Л. Мартін (L. Martin), Е. Дейві (A. Davey) [7].

В Україні вивчення мотивів людей пенсійного віку до продовження економічної активності досліджувалося в межах соціологічного обстеження "Літні особи в Україні", проте комплексних емпіричних досліджень не проводилося, що зумовлює доцільність аналізу зарубіжних досліджень із цієї тематики.

Мета статті – систематизація та класифікація чинників, що визначають рішення працівників похилого віку продовжувати роботу після досягнення пенсійного віку.

Інтерес учених до вивчення чинників ППВ продовження роботи або виходу на пенсію зростає протягом останніх двадцяти років. Дослідження проводять як у сфері теоретичного осмислення й побудови концептуальних моделей, так і емпіричного тестування теоретичних гіпотез. Нове знання генерується на перетині психології, управління персоналом, менеджменту, організаційної поведінки, організаційного розвитку, організаційної демографії, геронтології та ергономіки. Накопичені результати досліджень дозволяють розподілити вивчені чинники, що впливають на рішення продовжувати роботу серед ППВ, на групи трьох рівнів – індивідуальні, організаційні та макроекономічні.

Індивідуальні чинники, що впливають на рішення продовжувати роботу або вийти на пенсію, є найбільш вивченими. Вік, фінансовий стан та здоров'я є доведеними емпірично чинниками прогнозування виходу на пенсію. Так, імовірність виходу на пенсію є вищою серед ППВ більш літнього віку, із кращим фінансовим станом і гіршим здоров'ям. Із віком схильність працювати після досягнення пенсійного віку змінюється [8, с. 734; 9, с. 1203]. Інші дослідження, навпаки, показують, що планований або бажаний вік виходу на пенсію відкладається на пізніший термін серед працівників похилого віку [3, с. 162]. Розбіжності в дослідженнях можна пояснити різними змінними, застосовуваними в дослідженнях (намір вийти на пенсію або бажаний вік пенсії). Основною причиною розбіжностей автори вважають обмеженість хронологічного віку як індикатора вимірювання. Люди одного календарного віку можуть істотно відрізнитися за біологічним віком (станом здоров'я), психологічним (відчуттям себе на певний вік), соціальним (сприйняттям особи оточенням), організаційним віком (стажем роботи в організації). Отже, під час оцінювання намірів працівників продовжувати роботу після пенсійного віку доцільно застосовувати не тільки календарний вік як вимірювач, а й інші види віку.

Здоров'я безпосередньо пов'язано з мотивацією продовжувати роботу. Так, Б. Гріффін і Б. Хескет виявили, що приріст в один бал самооцінки здоров'я призводить до підвищення ймовірності участі в оплачуваній зайнятості на 43 % [2, с. 115]. Погіршення здоров'я як ментального, так і фізичного, сприяє припиненню професійної діяльності. Г. Керр і М. Армстронг-Стассен

виявили позитивний зв'язок між станом здоров'я й бажанням продовжувати роботу як серед ППВ – найманих працівників, так і серед самозайнятих осіб пенсійного віку [10, с. 70]. Слід зауважити неоднозначність взаємозв'язку між роботою та здоров'ям. Так, слабе здоров'я не дозволяє працювати повною мірою. Проте медичні витрати потребують коштів, що слугує мотивом продовжувати роботу. З іншого боку, є емпіричні дослідження, які доводять позитивний вплив роботи й зайнятості в літньому віці на стан здоров'я, радість та якість життя. Чинник здоров'я є одним із найбільш значущих серед передумов продовження роботи в пенсійному віці. Підтримання здоров'я стосується особистих інтересів і залежить, насамперед, від способу життя особистості. Водночас, зацікавлені у ППВ компанії можуть сприяти підтримці здоров'я та збереженню працездатності працівників шляхом адаптації робочих навантажень і зміни графіків роботи, програм медичних обстежень, навчання здоровому способу життя й можливостей щодо занять спортом. Дистанційна робота також є можливістю продовжувати роботу для ППВ зі слабким здоров'ям. На рівні держави доцільно започатковувати інформаційні кампанії та програми профілактики здоров'я, поширювати умови щодо масового заняття фізичною активністю громадян, утілювати в життя принципи активного довголіття.

Демографічний показник статі має доведено емпірично стійкий позитивний зв'язок із рішенням продовжувати роботу у зрілому віці. Жінки менш схильні продовжувати роботу на пенсії, що зумовлено наявністю сімейних обов'язків і перервами в кар'єрі, які знижують шанси на працевлаштування в пенсійному віці. Схильність жінок планувати відпочинок на пенсії виявлено в дослідженні Я. Петковські і Дж. Ерл [11, с. 249]. Меншу схильність до роботи на пенсії серед жінок підтверджує також дослідження М. Ванга й колег [12, с. 827]. Можна припустити, що вплив статі на рішення працювати серед українських жінок може відрізнятися від західних колег. Різницю може бути зумовлено розходженням вихідних умов. Так, рівень пенсій у жінок в Україні нижчий, ніж у чоловіків. Крім того, кількість самотніх жінок зростає з віком, що негативно позначається на рівні сукупних доходів домогосподарств. З іншого боку, згідно із проведеним соціологічним опитуванням "Літні особи в Україні", на запитання особам віком 60 – 64 рр., які не працюють, про те, чи хотіли б вони працювати зараз, 80,0 % категорично відмовилися займатися економічною діяльністю. Причинами виявилися поганий стан здоров'я (28,3 % чоловіків та 30,9 % жінок). Демонстративний варіант відповіді "я не хочу працювати (я вже своє відпрацював/ла)" обрали 16,9 % проти 27 % осіб віком 70 років і старші. Актуальними причинами економічної неактивності виявилися також: для жінок – необхідність допомагати доглядати онуків та/або вести домашнє господарство; для чоловіків – труднощі із працевлаштуванням [13, с. 112]. Неоднозначність висновків свідчить про необхідність у більш глибоких дослідженнях впливу статі на рішення продовжувати працювати, адже взаємозв'язок між змінними може бути більш складним і містити вплив сімейного стану, рівня доходів, задоволеності роботою й інших чинників.

Сімейний стан – ще одна змінна індивідуального рівня, що впливає на рішення продовжувати роботу. Наявність чоловіка або дітей має передбачає фінансові потреби, що є причиною продовжувати роботу й заробляти гроші на пенсії.

Соціоекономічний статус визначає кар'єрні наміри на пенсії. Більш освічені працівники та ті, що мають більш високий професійний статус, менш схильні до раннього виходу на пенсію, вважаючи за краще працювати після досягнення пенсійного віку [14, с. 489; 15, с. 892]. Пенсіонери, які закінчили вищу школу або, як мінімум, коледж, більш схильні залишатися зайнятими, порівняно із ППВ, що мають середню освіту [16, с. 125]. Вплив цієї змінної на рішення працювати можна пояснити кількома причинами. По-перше, більш високий рівень освіти передбачає перевагу роботи, пов'язаною більше з розумовою працею, порівняно з фізичною. Із віком ускладнюється виконання фізичної роботи, тоді як розумові здібності практично не змінюються, що є передумовою вирішення продовжувати роботу. Крім того, пенсіонери з вищою освітою можуть мати більше вибору й шансів на ринку праці в економіці знань, природа робочих місць якої потребує менше фізичних зусиль і більше розумової праці.

Серед інших соціоекономічних характеристик, крім освіти та професійного статусу, Ф. Мішель і колеги виявили зв'язок між досвідом безробіття в житті й наміром продовжувати роботу. Так, серед людей, що мали в житті досвід безробіття, бажання продовжувати працювати після досягнення пенсійного віку було значно сильнішим, порівняно з тими, хто не мав такого досвіду [15, с. 892].

Зв'язок між освітою й роботою на пенсії потребує подальшого вивчення. По-перше, розрізняють вихідні умови між західними країнами та Україною. У західних державах переважає економіка знань, тоді як у нашій країні домінує архаїчний уклад економіки із застарілими виробництвами та сфера послуг, яка не потребує високої освіти й досвіду. Отже, доступність робочих місць для людей, що є носіями людського капіталу, може бути обмеженою, що знижує ймовірність працевлаштування у зрілому віці. Додаткового вивчення потребує питання щодо намірів ППВ продовжувати роботу за місцем основної кар'єри або пошуку сфери застосування знань і досвіду в новій сфері діяльності.

Емпірично доведено вплив фінансової забезпеченості на рішення продовжувати роботу. Суб'єктивна оцінка очікуваних на пенсії фінансових труднощів мотивує до відтермінування пенсії на більш пізній період. Чим менші очікувані труднощі наприкінці трудової кар'єри, тим більш позитивним є ставлення до виходу на пенсію [17, с. 471]. Незадоволеність або невпевненість у фінансовому стані прямим чином пов'язана з бажанням продовжувати роботу [18, с. 826]. Зв'язок між фінансовим станом і наміром працювати в пенсійному віці цілком очевидна, з огляду на зростаючу тривалість життя людей у західних країнах, а також реформовані пенсійних систем і дефіцитів бюджетів, викликаних щораз більшими соціальними видатками. В Україні тривалість життя не настільки висока, водночас, рівень пенсій значно нижчий, порівняно із західними країнами. За абсолютним критерієм (сукупні еквівалентні витрати є меншими

від прожиткового мінімуму) бідним є кожне восьме пенсіонерське домогосподарство та 14,7 % домогосподарств одинаків, старших за 60 років [13, с. 120]. Цей факт дозволяє припускати, що значення фінансових мотивів вирішити продовжувати роботу в пенсійному віці серед українських ППВ буде досить значущим.

Для багатьох ППВ потреба самореалізації через роботу є ключовим мотивом продовжувати роботу. Згідно з дослідженнями, такі психосоціальні чинники, як задоволеність роботою, залученість у роботу, важливість роботи в житті людини можна порівняти за значущістю з фінансовими причинами. Так, Е. Темплер і колеги виявили, що ППВ, для яких робота була центральним аспектом у житті, та ті, хто відчував, що робить значний внесок в організацію, були більш мотивовані продовжувати роботу, ніж їхні колеги, які надають менше цінності роботі [19, с. 491]. М. Мор-Барак у дослідженні чинників значущості роботи в літньому віці виявила мотив генеративності та важливості роботи, що дає ППВ можливість контактувати з молодими поколіннями, ділитися з ними знаннями й досвідом [14, с. 341]. Гіпотезу М. Мор-Барак протестували емпірично В. Дендігер, Г. Адамс і Дж. Джекобсон та також виявили позитивний зв'язок між мотивом генеративності, задоволеністю роботою, самоефективністю ППВ на роботі й бажанням продовжувати роботу [11, с. 31].

Рішення продовжувати роботу в пенсійному віці залежить від психологічного ставлення до пенсії. До такого висновку прийшли Е. Девіс і С. Кетрайт [20, с. 262]. Автори протестували майбутні очікування від пенсії та виявили, що вони забезпечують 15 % варіації залежної змінної – більш пізнього виходу на пенсію. Для одних людей пенсія означає час нових починань і можливості для хобі, на які не вистачало часу через роботу. Інші ж, навпаки, уважають пенсію початком занепаду й кінця, символічно закінчення життя. Автори виявили, що більш позитивне ставлення до пенсії не сприяє продовженню роботи після пенсійного віку. Для негативно налаштованих до пенсії людей робота дає можливість відкласти на більш пізній термін її негативні аспекти – надлишок вільного часу й безцільність існування. Цей висновок збігається з дослідженням, проведеним С. Запалом та іншими, які оцінювали визначений час виходу на пенсію та вплив на нього ставлення до пенсії, внутрішньої мотивації, важливості роботи й задоволеності роботою [3, с. 161]. Ця залежність ще раз підкреслює важливість індивідуальних особливостей особистості в ухваленні рішення про продовження роботи, а також розбіжності особистих характеристик між представниками однієї вікової групи. Пояснити цей зв'язок можна з допомогою теорії ВОК (вибору, оптимізації та контролю) П. Балтеса і М. Балтес. Особистість у процесі старіння відчуває втрати, які вона намагається компенсувати шляхом пріоритетних для неї напрямів. У цьому випадку робота після досягнення пенсійного віку компенсує потенційні втрати, зумовлені пенсією, – утрату соціальних зв'язків, страх соціальної ізоляції й почуття безцільності існування.

Дослідивши п'ять важливих рис особистості: невротизм, відкритість, сумлінність, екстраверсію та схильність до погодження, – М. Блекесауне та В. Скірбек дійшли висновку, що особистість впливає на пенсійну

поведінку норвезьких співробітників [21, с. 204]. Результати дослідження показують, що особистісні риси впливають на вихід на пенсію у зв'язку з інвалідністю, але не пов'язані зі звичайною пенсією. Отже, риси характеру можуть бути більш важливими для потенційно вразливих співробітників. Автори також виявили відмінності впливу на чоловіків та жінок. Невротизм передбачає пенсію у зв'язку з непрацездатністю в жінок, адже високий рівень невротизму спонукає до виходу на пенсію через слабке здоров'я. Невротизм пов'язано з низькою продуктивністю праці та зниженою задоволеністю роботою, що сприяє виходу на пенсію. Найбільш вірогідним чинником, що передбачає вихід на пенсію серед чоловіків є низький рівень погодження. Схильність до згоди є позитивною міжособистісною рисою в командній роботі та роботі, що потребує допомоги, співробітництва та виховання інших людей. Низький рівень екстраверсії пов'язано з виходом на пенсію. Люди з високим рівнем екстраверсії демонструють більш високий рівень задоволеності роботою, частіше отримують підвищення по службі та заробляють відносно більшу зарплатню, а періоди безробіття в них коротші, ніж в інтровертів. Ця риса є корисною для чоловіків похилого віку. Вивчення впливу особистісних рис здійснювали серед норвезьких ППВ, і він потребує подальшого дослідження в інших національних контекстах. Основним його висновком є твердження про дійсний вплив рис характеру на пенсійні рішення та наявність гендерних відмінностей серед впливу особистісних рис.

Таким чином, серед чинників мікрорівня – рівня особистості – значущими показниками є вік, стать, сімейний стан, фінансовий стан, рівень освіти та професійний статус, важливість роботи й мотив генеративності, а також ставлення до пенсії.

На рівні організації дослідження виявили, що такі сприятливі умови праці, як гнучкість графіка й осмислена робота, позитивно впливають на наміри ППВ довше залишатися на робочому місці й пізніше виходити на пенсію. Вимогливі й жорсткі умови роботи й незгідливі менеджери, навпаки, виштовхують ППВ на пенсію. Гнучкі умови праці впливають не тільки на мотив залишитися на роботі після досягнення пенсійного віку, а й на результати самої роботи, у тому числі на залученість і продуктивність. Так, М. Пітт-Катсуфс і К. Матц-Коста, опитавши 183 454 співробітників із 22 компаній, з'ясували, що працівники, які мають необхідну їм гнучкість роботи, були значно більше залучені в роботу, ніж ті, що не мають такої можливості. Водночас, серед людей 45+, рівень залученості був вищим, ніж у більш молодих працівників [16, с. 225]. Дослідження П. Бала й А. Ланге, проведене серед 2 158 працівників з 11 країн, виявило, що гнучкість графіків роботи й кар'єри позитивно впливає на залученість у роботу серед молодших поколінь, проте не впливає на залученість серед ППВ. Цінність гнучкості для молодих поколінь більш висока, отже, вони реагують на можливість їхнього використання більш високою прихильністю до роботи. Для ППВ гнучкість дає можливість поєднувати роботу із сімейними обов'язками й компенсувати віковий спад у можливостях, що позитивно позначається на продуктивності й навіть сприяє її підвищенню [17, с. 23]. Важливість гнучких графіків та умов

роботи в рішенні працювати після пенсії виявили також Е. Койола і Ф. Моен [16, с. 57]. Гнучкі графіки дозволяють урахувати вікові особливості й потреби РПВ. Компаніям, зацікавленим у літніх співробітниках, доцільно розглядати їх як пріоритетний напрям адаптації до наслідків старіння.

Поширеною є думка про зниження потреби в кар'єрному розвитку та навчанні з віком. Можливості особистісного розвитку, здобуття нових знань і набуття навичок є мотивом продовжувати роботу, стверджують М. Армстронг-Стассен і Ф. Шлоссер [22, с. 432]. Водночас, автори уточнюють, організаційний клімат, що сприяє розвитку, позитивно впливає тільки на працівників, які роботу вважають цінною в житті, а також працівників, спочатку орієнтованих на розвиток. Для працівників, які не вважають роботу за активну частину свого життя, орієнтований на розвиток клімат не становить інтересу й не мотивує до продовження роботи.

Вплив організаційних чинників на короткострокові (12 місяців) і довгострокові (5 років) наміри роботи після пенсійного віку довели К. Радфорд, К. Шаклок і Е. Мейсснер. Опитування літніх співробітників виявило, що задоволеність роботою, робоча атмосфера, оплата, кар'єрні можливості та стабільність є важливими причинами продовжувати роботу. У короткостроковому періоді домінує вплив задоволеності роботою – 39,4 %. Другим за значущістю чинником (19 %) стало робоче оточення – менеджмент, співробітники, організаційна культура, підтримка та гнучкі години роботи. Вплив оплати на рішення працювати становив 13,5 %. Кар'єрні можливості та стабільність – 8,4 %. У довгостроковій перспективі вплив персональних чинників становив 24,9 %, серед яких вік працівників (12,9 %), сімейні обставини (4,8 %), розташування роботи поблизу від будинку (4,3 %). Значну частку впливу на довгострокові наміри продовжувати роботу забезпечили організаційні чинники [23, с. 315].

Вплив організаційних чинників на кар'єрні плани мають гендерні відмінності, як з'ясували К. Шаклок, І. Брунетто і С. Нельсон [24, с. 94]. Для чоловіків важливою причиною продовжувати роботу є важливість і значення роботи. Для жінок пенсійного віку мотивами роботи є автономія, гнучкість і можливість особистісних відносин. Отже, організаціям, зацікавленим в утриманні жінок, доцільно виділяти час та організувати соціальні заходи, що сприяють установам соціальних контактів. Крім того, необхідно пропонувати жінкам гнучкі графіки, що дозволяють їм поєднувати інтереси за межами роботи з робочими обов'язками.

Негативний вплив на задоволеність роботою й наміри продовжувати роботу після пенсійного віку роблять стрес і втома від роботи. Так, один базовий пункт приросту втоми від роботи знижує намір продовжувати оплачувану зайнятість на 28 %, а волонтерську роботу – на 35 % [2, с. 111]. Цей зв'язок можна пояснити умовами роботи. Так, працівники різного віку працюють з однаковою інтенсивністю, навантаженнями, стресами. До того ж із віком адаптивні здібності й рівень енергії організму знижуються, потребуючи більше часу на відпочинок і відновлення. Реактивність організму на стрес у людей похилого віку також відрізняється від молодих. Сплеск адреналіну й підвищення артеріального тиску,

викликані стресом, значно повільніше повертаються у стан гомеостазу. Цей факт необхідно враховувати організаціям і за потреби переглядати навантаження й обов'язки ППВ, що сприяють стресу.

Дослідження доводять негативний вплив дискримінації за віком та стереотипів на задоволеність роботою, а отже, і бажання продовжувати роботу. Поширеними стереотипами щодо літніх працівників є думка про їхню знижену мотивацію, небажання навчатися й розвиватися, опір змінам і низьку продуктивність. Стереотипи ґрунтуються на недостатній інформації та приписують певні якості всім представникам однієї вікової групи. Водночас, емпіричні дослідження доводять протилежне. Організаційний клімат, який сприяє навчанню та особистісному розвитку, стимулює літніх працівників до продовження праці. Негативними наслідками стереотипної думки є дискримінація за віком, яка виявляється в небажанні підвищення по службі літніх працівників, відмові в підвищенні кваліфікації, унаслідок близького виходу на пенсію, звільнення та скорочення за часів реорганізацій. У результаті компанія втрачає досвідчених кваліфікованих співробітників. У деяких випадках дискримінація загрожує компанії судовими процедурами через закон, що забороняє дискримінацію за віком, ухвалений у більшості розвинених країн Заходу.

Компанії, зацікавлені в утриманні ППВ, адаптують виробничі лінії й робочі місця, відповідно до вікових змін співробітників. Збільшення тривалості й кількості перерв, підвищення освітленості й контроль за кліматом, відсутність слизьких підлог і зручні сидіння, монітори й дисплеї з великими кнопками й буквами є заходами з ергономічної адаптації робочих місць. Відповідно до теорії організаційної підтримки, ці заходи сигналізують співробітникам про готовність компанії враховувати потреби ППВ. Відповідно до теорії соціального обміну, співробітники, своєю чергою, будуть більш лояльними та прихильними до організації. Отже, ергономіка робочих місць також сприяє утриманню працівників на роботі.

Таким чином, організаційні чинники мають більший вплив на мотиви ППВ працювати на пенсії, ніж персональні. Для компаній цей факт становить практичну цінність, тому що особисті зміни не підлягають її впливу. Задоволеність роботою, гнучкість графіка й автономія, можливості для зростання й розвитку, сприятливий організаційний клімат та однакові умови, незалежно від віку, ергономіка робочих місць позитивно впливають на мотивацію й бажання працювати далі. Отже, регулярне оцінювання та вивчення задоволеності співробітників є перспективним напрямом вивчення для компаній, зацікавлених у кадрах зрілого віку.

Не тільки особисті характеристики й організаційні чинники впливають на рішення про вихід на пенсію або продовження роботи. Низка дослідників вивчають вплив загального економічного клімату й майбутніх очікувань щодо економіки на плани з виходу на пенсію осіб передпенсійного віку. Так, М. Ціновач із колегами не виявили зв'язку між змінами фондового ринку на рішення працювати після 62 років. Більш істотним виявився вплив чинника безробіття. Схильність ППВ продовжувати працювати була вищою в умовах більш високого рівня безробіття, тоді як серед молодих працівників

зв'язку із цим не виявлено. Авторами зазначено зв'язок між рівнем безробіття, освітою ППВ і наміром працювати після 65 років. Особи, які мають низький рівень освіти, та ті, які закінчили коледж і ВНЗ, були більш схильними продовжувати роботу в галузях промисловості з високим рівнем безробіття. Серед осіб із середнім рівнем освіти впливу безробіття не виявлено. Песимістичні настрої щодо майбутньої економічної ситуації також впливають на рішення працювати, особливо чоловіків [7, с. 253–255]. Ця залежність потребує перевірки в національних умовах. Різниця вихідних умов і менталітету можуть впливати на цю змінну. Вплив макроекономічних та інституційних чинників на економічну активність ППВ потребує подальшого дослідження.

Отже, чинники трьох рівнів – особисті, організаційні та макrorівня – впливають на мотив продовження роботи в пенсійному віці. Синтез указаних чинників наведено в таблиці.

Таблиця

Чинники, що впливають на рішення ППВ щодо продовження роботи або виходу на пенсію після досягнення пенсійного віку (складено авторами)
[Factors of older workers' willingness to continue working at the retirement age (compiled by the authors)]

Група чинників	Показники
Індивідуальні (мікрорівень)	
демографічні	вік
	стать
	сімейний стан
	стан здоров'я
соціоекономічні	фінансовий стан
	освіта
	професійний статус/посада
	досвід безробіття в житті
психосоціальні	значущість роботи в житті
	мотив генеративності
	відношення до пенсії
	риси характеру
Організаційні (мезорівень)	
відношення до роботи	задоволеність роботою
	утома та стрес
організаційний клімат	можливості розвитку та навчання
	дискримінація за віком
адаптація до вікових потреб	гнучкі умови праці
	ергономіка робочого місця
Макроекономічні чинники	
–	рівень безробіття
	очікування щодо економічної ситуації

Слід зазначити, що перелік наведених у таблиці чинників не є вичерпним. Дослідження у сфері мотивації ППВ до продовження роботи тривають, виявляючи все нові грані. Невивченою галуззю особистих чинників є особливості характеру й темпераменту особистості та їхній зв'язок із рішенням про вихід на пенсію. Також наявна суперечливість у результатах емпіричних досліджень щодо таких змінних, як фінансові мотиви, стать, гнучкі графіки тощо. Частковим поясненням розбіжно-

стей у дослідженнях є відмінність підходів, а також індивідуальні відмінності між ППВ, що мають різні цінності, настанови, переконання. М. Смайер і М. Пітт-Катсуфс дійшли висновку, що є три групи літніх працівників. Перша група складається із ППВ, змушених працювати, тобто відчувають фінансову потребу. Другу групу представляють ППВ, які хочуть працювати, тобто отримують задоволення від роботи. Третю групу становлять ППВ, що працюють з обох причин [5, с. 27]. Крім того, доведено гендерні відмінності в мотивах літніх працівників. Отже, інструменти мотивації для різних груп працівників можуть відрізнятися.

Значущість деяких показників потребує подальшого вивчення в комплексі з іншими змінними. Знання мотивів дозволить компаніям, зацікавленим в утриманні ППВ на робочому місці, адаптувати практики управління персоналом до потреб літніх працівників. Так, позитивний вплив на ППВ роблять гнучкі графіки роботи, зниження рівня стресу і фізичних навантажень, можливості навчання та розвитку, соціальна підтримка, однакові можливості, незалежно від віку, і відсутність дискримінації. У міру старіння трудових ресурсів і зростання дефіциту кадрів компанії будуть змушені до пошуку інструментів мотивації ППВ до продовження трудової діяльності. Випадок кожної організації буде унікальним, з огляду на специфіку роботи та вихідні умови. Загальним підходом, на думку авторів, є вивчення переваг і побажань ППВ, усунення дискримінації, адаптація й ергономіка умов праці, планування наступності. Слід зазначити, що класифікація мотивів, наведена в таблиці, ґрунтується на аналізі та систематизації західних досліджень. Різниця вихідних умов між країнами (середня тривалість життя, стан здоров'я, рівень пенсій і заробітних плат, економічні умови та рівень безробіття, умови роботи й організаційний клімат, менталітет і соціальні норми щодо виходу на пенсію й поведінки на пенсії) будуть відображатися на значущості наведених раніше показників. Необхідно дослідження мотивів ППВ до продовження економічної активності провести в національних умовах серед вітчизняних підприємств і їхніх працівників. Це завдання є перспективою подальших досліджень авторів.

По-перше, мотиви ППВ до продовження зайнятості в пенсійному віці зумовлено трьома групами чинників: індивідуальними, організаційними й макроекономічними. До індивідуальних чинників належать демографічні показники віку, статі, сімейного стану, здоров'я. Найбільш значущим серед демографічних чинників є стан здоров'я. Більш високий професійний статус і рівень освіти сприяють більш тривалому трудовому шляху. Очікування фінансових труднощів на пенсії й незадоволеність фінансовою ситуацією є мотивом подальшої зайнятості. Важливість роботи й бажання передавати знання молодим поколінням домінують над фінансовим мотивом зайнятості. Позитивне ставлення до пенсії сприяє більш ранньому виходу на пенсію. Наміри ППВ працювати в пенсійному віці мають гендерні відмінності. Жінки менш схильні працювати на пенсії, вважаючи за краще виконувати сімейні обов'язки. Риси особистості впливають на пенсійні рішення та мають гендерні відмінності. Невротизм у жінок передбачає вихід на пенсію, тоді як у чоловіків є більш суттєвим вплив низької схильності до погодження.

По-друге, вплив організаційних чинників домінує над особистими чинниками. Задоволеність роботою, гнучкі графіки роботи та сприятливий клімат позитивно впливають на намір продовжувати роботу серед ППВ. Можливості навчання та розвитку є стимулом для працівників, орієнтованих на розвиток. Негативний вплив роблять стрес, втома від роботи, стереотипи й дискримінація за віком. Для жінок більш важливим є гнучкий графік, автономія й міжособистісні відносини. Для чоловіків більш істотним є вплив соціально-психологічного чинника важливості роботи. Домінування організаційних чинників над особистими дозволяє підприємствам впливати на мотивацію працівників похилого віку шляхом адаптації графіків та умов роботи, забезпечення однакових умов і усунення дискримінації, створення сприятливого організаційного клімату, що сприяє розвитку й навчанню та підвищенню задоволеності роботою.

По-третє, подальшого вивчення потребують інституційні та макроекономічні чинники, а також вплив психологічних особливостей особистості й рис характеру на мотивацію до праці в літньому віці. Різниця вихідних умов і національних контекстів дозволяє припустити розбіжності у ступені впливу чинників мотивації та потребує їхнього вивчення в національних умовах. Знання мотивів зайнятості в літньому віці дозволить розробити заходи щодо адаптації підприємств до наслідків старіння та скорочення трудових ресурсів.

Література: 1. Dendiger V. Reasons for working and their relationship to retirement attitudes, job satisfaction and occupational self-efficacy of bridge employees / V. Dendiger, G. Adams, J. Jacobson // *International Journal of Ageing and Human Development*. – 2005. – Vol. 61(1). – P. 21–35. 2. Griffin B. Post-retirement work: The individual determinants of paid and volunteer work / Barbara Griffin, Beryl Hesketh // *Journal of Occupational and Organizational Psychology*. – 2008. – Vol. 81. – P. 101–121. 3. Postponing job retirement? Psychosocial influences on the preference for early or late retirement / Salvatore Zappala, Marco Depolo, Franco Fraccaroli et al. // *Career Development International*. – 2008. – Vol. 13. – No. 2. – P. 150–167. 4. Mor-Barak M. The meaning of work for older adults seeking employment: The generativity factor / M. Mor-Barak // *International Journal of Aging and Human Development*. – 1995. – Vol. 41. – P. 325–344. 5. Smyer M. The meanings of work for older workers / M. Smyer, M. Pitt-Catsouphes // *Generations*. – 2007. – Vol. XXXI, No. 1. – P. 23–30. 6. Kojola E. No more lock-step retirement: Boomers' shifting meanings of work and retirement / Erik Kojola, Phyllis Moen // *Journal of Aging Studies*. – 2016. – Vol. 36. – P. 59–70. 7. Szinovacz M. Recession and Expected Retirement Age: Another Look at the Evidence / M. Szinovacz, L. Martin, A. Davey // *The Gerontologist*. – 2014. – Vol. 54, issue 2. – P. 245–257. 8. Adams G. Job seeking among retirees seeking bridge employment / Gary Adams, Barbara Rau // *Personnel Psychology*. – 2004. – Vol. 57. – P. 719–744. 9. Kim S. Working in retirement: The antecedents of bridge employment and its consequences for quality of life in retirement / S. Kim, D. Feldman // *Academy of Management Journal*. – 2000. – Vol. 43. – P. 1195–1210. 10. Kerr G. The Bridge to Retirement: Older Workers' Engagement in Post-Career Entrepreneurship and Wage-and-Salary Employment / Gerry Kerr, Marjorie Armstrong-Stassen // *The Journal of Entrepreneurship*. – 2011. – Vol. 20, issue 1. – P. 55–76. 11. Petkoska J. Understanding the influence of demographic and psychological variables on retirement planning / J. Petkoska, J. Earl // *Psychology and Aging*. – 2009. – Vol. 24. – P. 245–251. 12. Antecedents of bridge employment: A longitudinal investigation / M. Wang, Y. Zhan, S. Liu, K. Shultz // *Journal of Applied Psychology*. – 2008. – Vol. 93. –

P. 818–830. 13. Населення України. Імперативи демографічного старіння : монографія / Е. Лібанова, І. Курило, С. Аксьонов та ін. – Київ : ВД "АДЕФ-Україна", 2014. – 288 с. 14. Work and family characteristics as predictors of early retirement in married men and women / B. Kubicek, C. Korunka, P. Hoonakker, M. Raymo // *Research on Aging*. – 2010. – Vol. 32. – P. 467–498. 15. Micheel F. The Impact of Socioeconomic Characteristics on Older Employees' Willingness to Continue Working in Retirement Age / Frank Micheel, Juliane Roloff, Ines Wickenheiser // *Comparative Population Studies*. – 2010. – Vol. 35, issue 4. – P. 869–902. 16. Pitt-Catsouphes M. The multi-generational workforce: Work-place flexibility and engagement / Marcie Pitt-Catsouphes, Christina Matz-Costa // *Community, Work & Family*. – 2008. – Vol. 11, No. 2. – P. 215–229. 17. Gaillard M. Intergroup predictors of older workers' attitudes towards work and early exit / M. Gaillard, D. Desmette // *European Journal of Work and Organizational Psychology*. – 2008. – Vol. 17. – P. 450–481. 18. Wang M. Employee retirement: A review and recommendations for future investigation / M. Wang, K. Shultz // *Journal of Management*. – 2010. – Vol. 36. – P. 172–206. 19. Templer A. Antecedents of older workers' motives for continuing to work / A. Templer, M. Armstrong-Stassen, J. Cattaneo // *Career Development International*. – 2010. – Vol. 15. – P. 479–500. 20. Davies E. Psychological and psychosocial predictors of attitudes to working past normal retirement age / Eleanor Davies, Susan Cartwright // *Employee Relations*. – 2011. – Vol. 33, No. 3. – P. 249–268. 21. Blekesaune M. Can personality predict retirement behaviour? A longitudinal analysis combining survey and register data from Norway / Morten Blekesaune, Vegard Skirbekk // *European Journal of Ageing*. – 2012. – Vol. 9. – P. 199–206. 22. Armstrong-Stassen M. Benefits of a supportive development climate for older workers / Marjorie Armstrong-Stassen, Francine Schlosser // *Journal of Managerial Psychology*. – 2008. – Vol. 23, issue 4. – P. 419–437. 23. Radford K. What makes me stay? An investigation into factors influencing older workers' intentions to stay / Katrina Radford, Kate Shacklock & Ellen Meissner // *Labour & Industry: a journal of the social and economic relations of work*. – 2015. – Vol. 25, issue 4. – P. 306–320. 24. Shacklock K. The different variables that affect older males' and females' intentions to continue working / Kate Shacklock, Yvonne Brunetto, Silvia Nelson // *Asia Pacific Journal of Human Resources*. – 2009. – Vol. 47. – P. 79–101.

References: 1. Dendiger V. Reasons for working and their relationship to retirement attitudes, job satisfaction and occupational self-efficacy of bridge employees / V. Dendiger, G. Adams, J. Jacobson // *International Journal of Ageing and Human Development*. – 2005. – Vol. 61(1). – P. 21–35. 2. Griffin B. Post-retirement work: The individual determinants of paid and volunteer work / Barbara Griffin, Beryl Hesketh // *Journal of Occupational and Organizational Psychology*. – 2008. – Vol. 81. – P. 101–121. 3. Postponing job retirement? Psychosocial influences on the preference for early or late retirement / Salvatore Zappala, Marco Depolo, Franco Fraccaroli et al. // *Career Development International*. – 2008. – Vol. 13. – No. 2. – P. 150–167. 4. Mor-Barak M. The meaning of work for older adults seeking employment: The generativity factor / M. Mor-Barak // *International Journal of Aging and Human Development*. – 1995. – Vol. 41. – P. 325–344. 5. Smyer M. The meanings of work for older workers / M. Smyer, M. Pitt-Catsouphes // *Generations*. – 2007. – Vol. XXXI, No. 1. – P. 23–30. 6. Kojola E. No more lock-step retirement: Boomers' shifting meanings of work and retirement / Erik Kojola, Phyllis Moen // *Journal of Aging Studies*. – 2016. – Vol. 36. – P. 59–70. 7. Szinovacz M. Recession and Expected Retirement Age: Another Look at the Evidence / M. Szinovacz, L. Martin, A. Davey // *The Gerontologist*. – 2014. – Vol. 54, issue 2. – P. 245–257. 8. Adams G. Job seeking among retirees seeking bridge employment / Gary Adams, Barbara Rau // *Personnel Psychology*. – 2004. – Vol. 57. – P. 719–744. 9. Kim S. Working in retirement: The antecedents of bridge employment and its consequences for quality of life in retirement / S. Kim, D. Feldman // *Academy of Management Journal*. – 2000. – Vol. 43. – P. 1195–1210. 10. Kerr G. The Bridge to Retirement: Older Workers' Engagement in Post-Career Entrepreneurship and Wage-and-Salary Employment / Gerry Kerr, Marjorie Armstrong-Stassen // *The Journal of Entrepreneurship*. – 2011. – Vol. 20, issue 1. – P. 55–76. 11. Petkoska J. Understanding the influence of demographic and psychological variables on retirement planning / J. Petkoska, J. Earl // *Psychology and Aging*. – 2009. – Vol. 24. – P. 245–251. 12. Antecedents of bridge employment: A longitudinal investigation / M. Wang, Y. Zhan, S. Liu, K. Shultz // *Journal of Applied Psychology*. – 2008. – Vol. 93. –

Entrepreneurship and Wage-and-Salary Employment / Gerry Kerr, Marjorie Armstrong-Stassen // The Journal of Entrepreneurship. – 2011. – Vol. 20, issue 1. – P. 55–76. 11. Petkoska J. Understanding the influence of demographic and psychological variables on retirement planning / J. Petkoska, J. Earl // Psychology and Aging. – 2009. – Vol. 24. – P. 245–251. 12. Antecedents of bridge employment: A longitudinal investigation / M. Wang, Y. Zhan, S. Liu, K. Shultz // Journal of Applied Psychology. – 2008. – Vol. 93. – P. 818–830. 13. *Naselenia Ukrainy. Imperatyvy demohrafichnoho starinnia : monohrafiia* [Population of Ukraine. Imperatives of demographic aging : monograph] / E. Libanova, I. Kurylo, S. Aksonov et al. – Kyiv : VD "ADEF-Ukraina", 2014. – 288 p. 14. Work and family characteristics as predictors of early retirement in married men and women / B. Kubicek, C. Korunka, P. Hoonakker, M. Raymo // Research on Aging. – 2010. – Vol. 32. – P. 467–498. 15. Micheel F. The Impact of Socioeconomic Characteristics on Older Employees' Willingness to Continue Working in Retirement Age / Frank Micheel, Juliane Roloff, Ines Wickenheiser // Comparative Population Studies. – 2010. – Vol. 35, issue 4. – P. 869–902. 16. Pitt-Catsoupes M. The multi-generational workforce: Workplace flexibility and engagement / Marcie Pitt-Catsoupes, Christina Matz-Costa // Community, Work & Family. – 2008. – Vol. 11, No. 2. – P. 215–229. 17. Gaillard M. Intergroup predictors of older workers' attitudes towards work and early exit / M. Gaillard, D. Desmette // European Journal of Work and Organizational Psychology. – 2008. – Vol. 17. – P. 450–481. 18. Wang M. Employee retirement: A review and recommendations for future investigation / M. Wang, K. Shultz // Journal of Management. – 2010. – Vol. 36. – P. 172–206. 19. Templer A. Antecedents of older workers' motives for continuing to work / A. Templer, M. Armstrong-Strassen, J. Cattaneo // Career Development International. – 2010. – Vol. 15. – P. 479–500. 20. Davies E. Psychological and psychosocial predictors of attitudes to working past normal retirement age / Eleanor Davies, Susan Cartwright // Employee Relations. – 2011. – Vol. 33, No. 3. – P. 249–268. 21. Blekesaune M. Can personality predict retirement behaviour? A longitudinal analysis combining survey and register data from Norway / Morten Blekesaune, Vegard Skirbekk // European Journal of Ageing. – 2012. – Vol. 9. – P. 199–206. 22. Armstrong-Stassen M. Benefits of a supportive development climate for older workers / Marjorie Armstrong-Stassen, Francine Schlosser // Journal of Managerial Psychology. – 2008. – Vol. 23, issue 4. – P. 419–437. 23. Radford K. What makes me stay? An investigation into factors influencing older workers' intentions to stay / Katrina Radford, Kate Shacklock & Ellen Meissner // Labour

& Industry: a journal of the social and economic relations of work. – 2015. – Vol. 25, issue 4. – P. 306–320. 24. Shacklock K. The different variables that affect older males' and females' intentions to continue working / Kate Shacklock, Yvonne Brunetto, Silvia Nelson // Asia Pacific Journal of Human Resources. – 2009. – Vol. 47. – P. 79–101.

Інформація про авторів

Кратт Олег Адольфович – д-р екон. наук, професор, завідувач кафедри маркетингу Кременчуцького національного університету імені Михайла Остроградського (вул. Першотравнева, 20, м. Кременчук, Полтавська обл., Україна, 39600, e-mail: kratt1960@gmail.com).

Кірнос Інна Олександрівна – канд. наук з державного управління, доцент, докторант кафедри маркетингу Кременчуцького національного університету імені Михайла Остроградського (вул. Першотравнева, 20, м. Кременчук, Полтавська обл., Україна, 39600, e-mail: innakirnos1976@gmail.com).

Інформація об авторах

Кратт Олег Адольфович – д-р екон. наук, професор, завідувач кафедри маркетингу Кременчуцького національного університету імені Михайла Остроградського (вул. Первомайська, 20, г. Кременчук, Полтавська обл., Україна, 39600, e-mail: kratt1960@gmail.com).

Кірнос Інна Александрівна – канд. наук по державному управлінню, доцент, докторант кафедри маркетингу Кременчуцького національного університету імені Михайла Остроградського (вул. Первомайська, 20, г. Кременчук, Полтавська обл., Україна, 39600, e-mail: innakirnos1976@gmail.com).

Information about the authors

O. Kratt – Doctor of Sciences in Economics, Full Professor, Head of Marketing Department of Kremenchuk Mykhailo Ostrohradskyi National University (20 Pershotravneva St., Kremenchuk, Poltava region, Ukraine, 39600, e-mail: kratt1960@gmail.com).

I. Kirnos – PhD in State Administration, Associate Professor, doctoral student of Marketing Department of Kremenchuk Mykhailo Ostrohradskyi National University (20 Pershotravneva St., Kremenchuk, Poltava region, Ukraine, 39600, e-mail: innakirnos1976@gmail.com).

*Стаття надійшла до ред.
04.12.2017 р.*

УДК 331.1

JEL Classification: J16

ГЕНДЕРНА РІВНІСТЬ ЯК НЕВІД'ЄМНА СКЛАДОВА КОРПОРАТИВНОЇ СОЦІАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ПІДПРИЄМСТВ

Курій Л. О.

Курій Л. О. Гендерна рівність як невід'ємна складова корпоративної соціальної відповідальності підприємств / Л. О. Курій // Економіка розвитку. – 2017. – № 4 (84). – С. 90–99.

Досліджено питання забезпечення гендерної рівності на робочих місцях та потреби у включенні гендерної інтеграції до корпоративної соціальної відповідальності підприємств. Зосереджено увагу автора на посиленні участі жінок в управлінні підприємствами, підвищенні їхньої частки серед менеджменту, на керівних посадах та в радах директорів.

Гендерна рівність розглянута як невід'ємна складова корпоративної соціальної відповідальності підприємств. Вивчено провідні дослідження щодо впливу гендерної рівності на економічну ефективність. Установлено, що здійснення заходів із гендерної інтеграції на підприємствах підвищує економічні результати їхньої діяльності.

Проаналізовано проблеми недотримання принципів гендерної рівності в корпоративній культурі підприємств України. Виявлено причини гендерного розриву в заробітній платі та інші вияви дискримінації за гендером на робочих місцях.

Можливості кар'єрного розвитку для жінок обмежено низкою бар'єрів, відомих за назвою "скляна стеля". Відповідно, вищі керівні посади в більшості секторів економічної діяльності обіймають переважно чоловіки. Ключові фактори виникнення "скляної стелі" пов'язані із прихованими практиками дискримінації, зумовленими упередженим корпоративним ставленням до жінок на керівних посадах, а також відсутністю ефективних механізмів просування.

Установлено основні інструменти забезпечення гендерної рівності в межах корпоративної соціальної відповідальності підприємств. Розроблення показників гендерної рівності, здійснення політики гендерної інтеграції, застосування інструменту гендерної самодіагностики виділено як провідні заходи просування гендерної рівності на підприємствах та окреслено перспективні напрями дослідження із цієї проблематики.

Ключові слова: гендерна рівність, корпоративна соціальна відповідальність, гендерна інтеграція.

ГЕНДЕРНОЕ РАВЕНСТВО КАК НЕОТЪЕМЛЕМАЯ СОСТАВЛЯЮЩАЯ КОРПОРАТИВНОЙ СОЦИАЛЬНОЙ ОТВЕТСТВЕННОСТИ ПРЕДПРИЯТИЙ

Курий Л. А.

Исследованы вопросы обеспечения гендерного равенства на рабочих местах и необходимости включения гендерной интеграции в корпоративную социальную ответственность предприятий. Внимание автора сосредоточено на усилении участия женщин в управлении предприятиями, увеличении их доли среди менеджмента, на руководящих должностях и в советах директоров.

Гендерное равенство рассмотрено как неотъемлемая составляющая корпоративной социальной ответственности предприятий. Изучены ведущие исследования по влиянию гендерного равенства на экономическую эффективность. Установлено, что осуществление мероприятий по гендерной интеграции на предприятиях повышает экономические результаты их деятельности.

Проанализированы проблемы несоблюдения принципов гендерного равенства в корпоративной культуре предприятий Украины. Выявлены причины гендерного разрыва в заработной плате и другие проявления дискриминации по гендеру на рабочих местах.

Возможности карьерного развития для женщин ограничены рядом барьеров, известных под названием "стеклянный потолок". Соответственно, высшие руководящие должности в большинстве секторов экономической деятельности занимают преимущественно мужчины. Ключевые факторы возникновения "стеклянного потолка" связаны со скрытыми практиками дискриминации, обусловленными предвзятым корпоративным отношением к женщинам на руководящих должностях, а также отсутствием эффективных механизмов продвижения.

Установлены основные инструменты обеспечения гендерного равенства в рамках корпоративной социальной ответственности предприятий. Разработка показателей гендерного равенства, осуществление политики гендерной интеграции, применение инструмента гендерной самодіагностики выделены как ведущие мероприятия продвижения гендерного равенства на предприятиях. Намечены перспективные направления исследования по данной проблематике.

Ключевые слова: гендерное равенство, корпоративная социальная ответственность, гендерная интеграция.

GENDER EQUALITY AS AN ESSENTIAL COMPONENT OF CORPORATE SOCIAL RESPONSIBILITY

L. Kurii

Consideration has been given to the issues of promoting gender equality in the workplaces and the necessity of integrating gender mainstreaming into the corporate social responsibility of enterprises. The author's attention is focused on increasing the women's participation in the management of enterprises, increasing their share in decision-making positions and the board of directors.

Gender equality has been studied as an integral part of corporate social responsibility of enterprises. An insight has been taken into leading research on the impact of gender equality on economic efficiency. Measures for gender integration at enterprises have been found to increase the economic results of their activities.

The problems of noncompliance with the principles of gender equality in the corporate culture of Ukrainian enterprises have been analyzed. The causes of gender pay gap and other gender-based discrimination at workplaces have been revealed.

Career development opportunities for women are limited by a number of barriers known as the "glass ceiling". Accordingly, the highest leadership positions in most sectors of economic activity are mostly occupied by men. The key factors behind the emergence of the "glass ceiling" are related to the hidden practices of discrimination, due to bias in corporate attitudes towards women in leadership positions, as well as the lack of effective mechanisms for promotion.

The main tools for ensuring gender equality within the corporate social responsibility have been identified. The development of indicators of gender equality, the implementation of gender mainstreaming policies, the use of the gender self-diagnosis tool have been highlighted as a key means of promoting gender equality at enterprises. The prospective areas of research on this issue have been outlined.

Keywords: *gender equality, corporate social responsibility, gender integration.*

На сьогодні реалізація заходів із забезпечення прав та розширення можливостей жінок у напрямі зменшення гендерної дискримінації у сфері праці, розбудови сучасної гендерної політики є невід'ємною складовою процесів європейської інтеграції та модернізації підприємницького сектору та корпоративного управління в Україні. Посилення участі жінок в управлінні підприємствами різних рівнів є вагомим частиною комплексу заходів із впровадження міжнародних стандартів захисту прав жінок у межах імплементації Угоди про асоціацію між Україною та ЄС (розділ 5, глава 21, додаток XL до глави 21 Угоди про асоціацію між Україною та ЄС) [1]. Якщо до недавнього часу корпоративну соціальну відповідальність розглядали в Україні переважно в напрямі сприятливої для суспільства взаємодії із навколишнім середовищем, то у країнах ЄС корпоративне управління підприємствами включає набір принципів, які мають безпосередній вплив на процеси формування та відтворення цінностей організаційної культури й одним із головних з яких є принцип рівності та недискримінації (гендерного, національного, релігійного характеру тощо) [2, с. 33].

Керівні принципи корпоративної соціальної відповідальності ґрунтуються на визначених на міжнародному рівні принципах, включаючи нещодавно оновлені Керівні принципи ОЕСР для багатонаціональних підприємств, десять принципів Глобального договору ООН, Стандарт із соціальної відповідальності ISO 26000, Тристоронню декларацію принципів МОП, Керівні принципи ООН з питань бізнесу і прав людини. Згідно з ними корпоративна соціальна відповідальність містить, окрім екологічних проблем, права людини, трудові практики: навчання, гендерна рівність, здоров'я та благополуччя працівників [3].

Європейська Комісія, своєю чергою, визначає корпоративну соціальну відповідальність як концепцію, що інтегрує вирішення соціальних та екологічних проблем у бізнес-операції підприємств та взаємодію із зацікавленими сторонами на добровільній основі [4].

Очевидно, що за умов розширення концептуальних підходів до проблем забезпечення гендерної рівності в корпоративному управлінні бізнесових структур країн ЄС постає нагальна потреба в розгляді необхідності у їхньому застосуванні підприємствами України та отриманні відповідних соціально-економічних ефектів.

Упродовж десятиліть проблемам гендерної рівності присвячували свої дослідження ряд науковців: А. Дворкін, А. Девіс, Е. Кеслер-Херіс, Р. Коллінз, Т. де Лауретіс, М. Месснер, Р. Печеські, Г. Рубін, Дж. Хубер, Н. Чодороу та ін. Варто зазначити, що стандартну неокласичну економічну теорію часто вважають досить вузькою в аналізі людської поведінки в контексті вивчення економічних ефектів від забезпечення гендерної справедливості. Це частково пояснено тим, що її термінологія є досить відокремленою та фор-

мальною, з обмеженим впливом соціальних міркувань. На думку Амсдена, "людина як предмет неокласичного дослідження – це позачасова, позакласова, позарасова і позакультурна істота, хоча чоловічої статі, якщо не вказано інше" [5]. Акцент роблять також на ринку, до того ж мало уваги приділяють економічному внеску домогосподарств та важливості неоплачуваної праці.

Вагомою була спроба нобелівського лауреата Г. Беккера включити домогосподарства й розподіл платної та безоплатної роботи в економічну теорію, що висвітлено в його новаторській розробці "Нова домашня економіка" [6]. У контексті нової домашньої економіки стандартну неокласичну теорію застосовують до тематик, які раніше не вивчали, до прикладу, розподіл праці всередині домашнього господарства, попит на дітей, альтруїзм у сім'ї, шлюб та розлучення. Робота Беккера підкреслює важливість спеціалізації, і, хоча сам Беккер дуже обережно враховує біологічні відмінності між чоловіками та жінками, його робота може бути використана для ілюстрації економічної ефективності досить традиційного розподілу гендерних ролей.

До кінця XX століття модель спеціалізації втратила свій вплив та свою ефективність. Навпаки, індивідуалізована "модель роботи дорослих" стала новою точкою відліку як для окремої людини, так і для жінок, а також для розроблення відповідної політики на національному та міжнародному рівнях. У цій моделі передбачено, що кожен дорослий бере участь у ринку праці, відповідно до своїх здібностей [7; 8]. Аргумент ефективності підкреслює важливість соціально-економічної рівності між чоловіками та жінками: підвищення рівня зайнятості стимулює зростання людського капіталу, підвищує економічну конкурентоспроможність, розширює податкову базу та сприяє соціальної інтеграції. Акцент на рівноцінній економічній ролі чоловіків і жінок став вагомим чинником зростання рівня жіночої освіти та зайнятості. Проте вертикальна сегрегація, яка свідчить про переважання чоловіків на посадах найвищого рівня, мало піддавалася змінам, унаслідок чого в національних економіках продовжує зберігатися досить значна різниця в заробітній платі між чоловіками та жінками. Із 1990-х років і частково зумовлені економічною кризою 2008 року дослідження ряду авторів підкреслюють важливість більшої кількості жінок на вищих посадах. До того ж аргументи частково ґрунтуються на причинах справедливості, але нерідко також використовують мотиви ефективності. Більш рівний гендерний розподіл вищих посад вважають ефективним, оскільки він підвищує якість ухвалення економічних рішень не тому, що чоловіки та жінки однакові, а скоріше тому, що чоловіки та жінки різні.

Здебільшого спеціалізація підвищує економічну ефективність. На основі відомого прикладу фабрики

для шпильок Адам Сміт описує такі переваги: "Розподіл праці шляхом скорочення роботи кожної людини до однієї простої операції та перетворення цієї операції на єдине заняття всього життя значно підвищує майстерність працівника" [9]. Це переконання також відіграє важливу роль у теорії шлюбу, обґрунтованій Гері Беккером у його "Трактаті про сім'ю" [6]. Більша частина новітньої літератури з економіки гендерної рівності починається з того, що чоловіки та жінки не є принципово різними, і провідною ідеєю є те, щоб жінки стали рівними чоловікам у всіх соціально-економічних сферах. Наукові дослідження спрямовано на подолання гендерних розривів у сфері освіти, працевлаштування та оплати праці, а також вирівнювання відсотка жінок і чоловіків на управлінських посадах підприємств та в державних установах. Таким чином, акцент роблять не лише на рівності у вихідних позиціях, а на рівності щодо результатів.

Приріст ефективності від гендерної рівності в основному пов'язано з економічним зростанням. Забезпечуючи однакові можливості для обох статей і сприяючи розвитку їхнього людського потенціалу, можна досягти вищої економічної ефективності, оскільки використовують найкращі людські здібності та можливості, сприяючи підвищенню якості людського капіталу обох статей у конкурентному середовищі. Таким чином, очікують, що кращий розподіл ресурсів буде мати позитивний вплив на загальний обсяг виробництва. Це, своєю чергою, указує на те, що, хоча в розвинених країнах і існують певні соціально-економічні та політичні нерівності між статями, складається враження, що вони не впливають на їхнє благополуччя. Таке явище часто пояснюють адаптаційною гіпотезою, відповідно до якої жінки пристосовуються до своєї нижчої позиції в суспільстві та задовольняються нею, уважаючи, що кращих варіантів немає [10]. Крім того, існування більш традиційних норм та цінностей, що заохочують модель годувальника, у якій головна відповідальність жінок – це домашнє господарство, своєю чергою, може сприяти позитивній особистій оцінці добробуту серед жінок [11].

Ряд досліджень зосереджується на впливі гендерної рівності на зростання в розвинених країнах. Наприклад, А. Лофстром [12] та Д. Гумбель [13] розглядають взаємозв'язок між різними показниками рівності чоловіків і жінок та зростанням і рівнем ВВП на душу населення за допомогою групи промислово розвинених країн. Лофстром оцінює наслідки вирівнювання жіночої зайнятості, робочого часу та продуктивності праці (за умови, що заробітна плата є ідеальним індикатором продуктивності) із відповідним рівнем серед чоловічої статі у 27 країнах ЄС. Очікуваний вплив на ВВП варіюється від 14 % у Словенії до 40 % у Мальті, Греції та Нідерландах. Прогнозоване зростання ВВП на рівні ЄС становить від 14 до 45 %. Аналогічно, Гумбель досліджує взаємозв'язок між рівнями ВНП та зростанням, а також гендерною нерівністю у сфері охорони здоров'я, освіти та зайнятості у 22 промислово розвинених країнах. Інше дослідження, яке відповідає попереднім двом, – це доповідь ОXFAM [14], у якій стверджують, що вирівнювання частки зайнятості чоловіків і жінок у США, Єврозоні та Японії призведе до збільшення ВВП на 9, 13 та 16 %, відповідно [13].

Такі дослідження зумовлюють актуальність розгляду забезпечення гендерної рівності в контексті ефек-

тивного функціонування бізнесових структур України в напрямі підвищення людського капіталу і, як наслідок, рівня життя населення.

Метою статті є розгляд гендерної рівності як невід'ємної складової корпоративної соціальної відповідальності підприємств.

На сьогодні в питаннях корпоративної соціальної відповідальності (КСВ) більше уваги акцентовано на сприяння цілям екологічної стійкості та, відповідно, меншого значення надано досягненню цілей соціальної стійкості. Таким чином, потенціал КСВ у забезпеченні гендерної рівності та визнання її значення в управлінні підприємствами є недооціненим як в Україні, так і меншою мірою у країнах ЄС [4]. З іншого боку, Європейський Союз сприяє політиці гендерної інтеграції – стратегії врахування гендерних аспектів у всіх сферах соціально-економічної політики [15], зважаючи на те, що гендерна нерівність може коштувати світовій економіці потенційно 12 трлн дол., якщо не буде скорочена [16]. Стратегічно гендерна інтеграція передбачає "систематичний" розгляд нерівності між умовами праці, рівнем життя, захистом прав та реалізацією потреб жінок і чоловіків у всіх напрямках та заходах політики Співтовариства [17]. Також гендерна інтеграція, окрім законодавчого визначення, є важливою стратегією розвитку й на мікрорівні. Позитивні ефекти можна спостерігати в разі забезпечення рівних можливостей у кар'єрному зростанні, подоланні гендерних стереотипів, відповідної освіти та тренінгів тощо. Проте, якщо взяти до уваги частку жінок на найвищих ієрархічних рівнях управління, а також необхідність скорочення розриву в оплаті праці жінок і чоловіків, дослідження показують додаткову потребу в розробленні ефективних інструментів для забезпечення гендерної рівності як у державній політиці, так і політиці корпоративного управління підприємствами [4].

У ЄС жінки є однією із зацікавлених сторін КСВ, у першу чергу, як працівники, що становлять 70 % жінок працездатного віку та близько 46 % робочої сили [18]. В Україні ці показники є близькими за значенням – 65,8 та 47 %, відповідно [19]. Жінки є також зацікавленими сторонами як клієнти, акціонери, постачальники, працівники ланцюгів постачання та члени спільнот. Більше половини суспільства, на яку поведінка компанії має соціального вплив, становлять жінки. Тому з точки зору соціальної справедливості зацікавлених сторін або бізнесу все зводять до того, що у КСВ слід систематично враховувати гендерну рівність.

Проте бізнес-аргумент залучення зацікавлених сторін ґрунтується на визнанні потреби в діалозі з рядом осіб для поліпшення різних аспектів ділової практики, підтримки гарної репутації та ліцензійних вимог функціонування. Бізнес-кейс із гендерної рівності на робочому місці містить визнання того, що жінки можуть сприяти ефективності бізнесу як менеджери та працівники всіх рівнів [10]. У цьому аспекті, гендерну інтеграцію розглядають не тільки як внутрішнє організаційне та робоче питання, але й поширюють на розгляд зовнішніх соціальних наслідків діяльності компанії. Гендерну інтеграцію можна назвати трансформаційним процесом, оскільки він показує інституційні зміни на різних рівнях та можливість зміни соціальних наслідків діяльності компанії, включаючи їхній вплив на гендерні відносини. У звіті Opportunity Now показано, як робота з гендерної

рівності в деяких випадках змінює корпоративну культуру та більше впливає на соціальні зміни, наприклад, шляхом заохочення нових можливостей балансу між роботою та життям для батьків або вимог до підвищення заробітної плати жінкам у ланцюгах постачання [10].

Дослідження [20] переконують у тому, що компанії з більшою часткою жінок у керівництві є набагато більш успішними: мають на 10 % більшу рентабельність власного капіталу, на 48 % вищий операційний результат і на 70 % більше зростання ціни на акції. Наявність принаймні однієї жінки в раді директорів знижує шанси банкрутства на повних 20 %. Дослідження північноамериканських компаній підтверджують [20], що забезпечення гендерної рівності в керівництві сприяє кращому задоволенню потреб споживачів. У Північній Америці рішення щодо 85 % усіх купівель, включаючи машини, приймають жінки, а також на світовому рівні жінки контролюють щонайменше 64 % споживчих витрат. Компаніям, якими керують лише чоловіки, часто не вдається зрозуміти потреби та погляди більшості покупців, і це може суттєво обмежувати їхнє зростання як на національних, так і міжнародних ринках. Крім того, жінки-лідери мають позитивний вплив на корпоративну культуру. Компанії зі значним представництвом жінок у раді директорів характеризуються кращим корпоративним управлінням та володіють вищою репутацією щодо етичної поведінки [20].

Проте на сьогодні існують яскраві приклади компаній, які почали розглядати питання гендерної рівності більш інтегрованим чином. Наприклад, корпорація Coca-Cola має чотири жінки в раді директорів із 15 осіб. Дослідження Catalyst показало, що наявність більш ніж трьох жінок серед членів ради директорів може мати значний вплив на прибуток корпорації від заробітку та рентабельності інвестицій. Coca-Cola також пропагує забезпечення рівності жінок як одну із трьох частин свого Плану сталого розвитку (іншими двома є "вода" та "добробут"), із 2010 року подавши ініціативу 5 до 20, спрямовану на підтримку економічного розширення прав і можливостей жінок, які є частиною глобального ланцюжка вартості компанії (мета – розширення можливостей 5 млн жінок-підприємців через ланцюжки вартості компанії Coca-Cola до 2020 року) [21].

Практика діяльності компаній – світових лідерів свідчить про те, що інклюзивні для жінок середовища пов'язані із кращими результатами діяльності та ефективністю організаційної структури, а також про те, що гендерно різноманітні команди на всіх рівнях ухвалюють кращі рішення. Дослідження таких корпорацій, як Goldman Sachs, підкреслюють потенційне зростання ВВП, якщо жінки мають рівний доступ до зайнятості та кредитування [22].

Для України характерними є високі показники участі жінок у складі робочої сили з усталеною орієнтацією на повну зайнятість. Із часів СРСР централізована планова економіка потребувала численної робочої сили та держава заохочувала участь у ній жінок шляхом надання державної підтримки сім'ям, забезпечення системи пільг і послуг (оплачувані відпустки, державні дошкільні заклади), широкого залучення жінок до системи вищої освіти. Відповідно до державної політики зайнятості, жінки становили та становлять більшість у структурі робочої сили країни. Проте сучасний аналіз гендерних аспектів економічної активності населення виявляє певні диспропорції.

Рівень працевлаштування чоловіків перевищує рівень працевлаштування жінок як за абсолютними, так і відносними показниками. Попри передбачений законом захист громадян від дискримінації у сфері зайнятості, у тому числі за статтю [23], рівень працевлаштування за статтю різниться – жінкам складніше отримати роботу. За направленням Державної служби зайнятості протягом I кварталу 2016 р. отримали роботу 70,9 тис. жінок (зокрема, 46,6 тис. осіб із-поміж зареєстрованих безробітних) проти 101,1 тис. чоловіків (із яких 55,4 тис. осіб мали статус безробітного) [23]. Більш низький рівень виходу зі стану безробіття для жінок пов'язано з гіршими можливостями під час працевлаштування, меншою конкурентоспроможністю, що є підтвердженням дискримінаційної практики українських роботодавців. Безробіття негативно впливає на всі соціально-економічні сфери: від народжуваності та морально-психологічної атмосфери в сім'ї до суспільства загалом. Характери жіночого та чоловічого безробіття різняться. Жіноче безробіття є більш затяжним, жінки часто "йдуть" у домогосподарство, не маючи можливості знайти роботу, змінюють статус безробітних на статус домогосподарок. Своєю чергою, більшість безробітних чоловіків достатньо швидко знаходять нову роботу [23].

Разом із тим у країнах ЄС зростання економічної зайнятості забезпечується переважно за рахунок зростання зайнятості жінок, оскільки 7,5 млн новостворених робочих місць у ЄС зайняті жінками [21]. До того ж зростання стало можливим, завдяки реалізації в окремих країнах заходів із підтримки сімей, що дозволило поєднати зайнятість і виховання дітей [23].

Специфіка гендерних проблем України в загальних рисах відображає невідповідності, спричинені певними стереотипами, а також глибокими системними проблемами, до яких належать відсутність верховенства права, застарілі системи соціального захисту, слабкий потенціал національного механізму щодо поліпшення становища жінок. Згідно із Глобальним індексом гендерного розриву [24], Україна займає нижчі позиції, порівняно з більшістю країн ЄС (рис. 1).

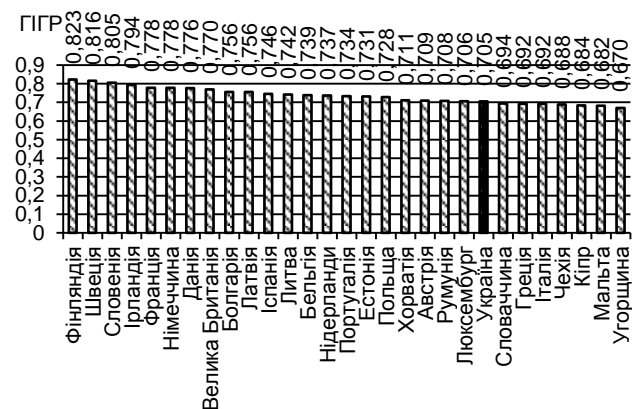

Рис. 1. Глобальний індекс гендерного розриву в Україні та країнах ЄС у 2017 році (сформовано автором за даними [24])
[The global gender gap index in Ukraine and the EU in 2017
 (compiled by the author based on [24])

За Індексом гендерного розвитку (Gender Development Index – GDI), який вимірює гендерні розбіжності в досягненні людського розвитку, урахувавши розриви між жінками та чоловіками в таких трьох основних вимірах людського розвитку, як: здоров'я, освіта та рівень життя, – використовуючи ті ж складові та показники, що й в Індексі людського розвитку, Україна посідає досить високі позиції серед країн ЄС, завдяки високим показникам за індексом освіти серед жінок [25].

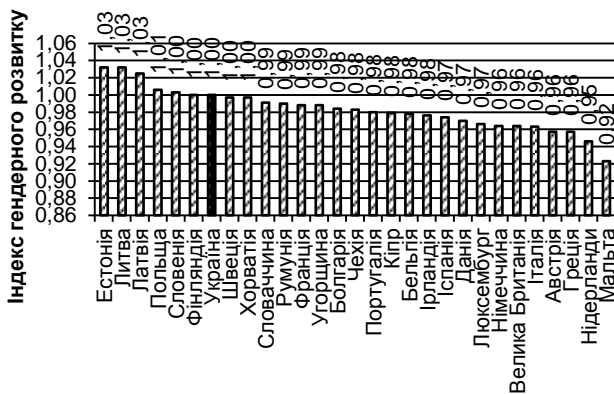

Рис. 2. Індекс гендерного розвитку в Україні та країнах ЄС у 2015 році (сформовано автором за даними [25])

[The gender development index in Ukraine and the EU (compiled by the author based on [25])]

Індекс гендерної нерівності України, що вимірює гендерну нерівність у таких трьох важливих аспектах розвитку людини, як: репродуктивне здоров'я, що обчислюють за коефіцієнтом материнської смертності та підлітковою народжуваністю; розширення можливостей, що вимірюють часткою місць у парламенті, зайнятих жінками, та часткою дорослих жінок та чоловіків у віці 25 років і старших із принаймні середньою освітою; економічним статусом, що виражено активністю на ринку праці та вимірюють рівнем участі в робочій силі жінок та чоловіків у віці від 15 років і старших, указує на значний рівень нерівності між чоловіками та жінками в Україні – один із найбільших серед країн ЄС [26].

Жінки в Україні залишаються непропорційно представленими у сфері ухвалення рішень, мають у середньому нижчі доходи, ніж чоловіки, та виконують більшу частину безоплатної роботи з виконання сімейних обов'язків у домогосподарствах. Водночас, усталений вплив гендерних стереотипів зумовлює поширення професійної сегрегації за ознакою статі, невміння розпізнавати вияви гендерно зумовленої дискримінації, низьку обізнаність населення щодо форм домашнього насильства та відсутність звичної практики звернення постраждалих по допомогу [27].

Гендерна нерівність в економічних можливостях населення має численні виміри, що охоплюють працевлаштування та модель зайнятості, рівень заробітків та володіння активами, можливості кар'єрного зростання або залучення до підприємницької діяльності. Основним виявом є гендерний розрив у рівні заробітної плати, що акумулює вплив усіх дисбалансів у моделях зайнятості. Дослідження гендерної

нерівності в заробітній платі між чоловіками та жінками, або гендерні розриви (Gender Pay Gap, GPG) [27], досліджують для пояснення відмінностей у рівнях середньої заробітної плати між чоловіками та жінками, що спостерігають упродовж тривалого часу. Слід зазначити, що далеко не всі відмінності в оплаті праці є наслідком дискримінації, але ряд досліджень, що проводять із цієї проблеми в різних країнах, указують на те, що дискримінація все ж таки існує [27].

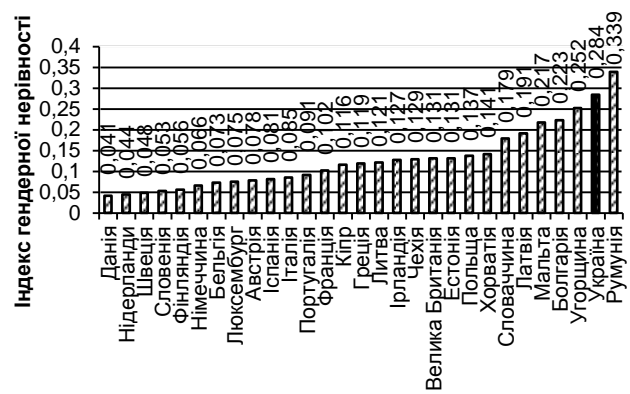

Рис. 3. Індекс гендерної нерівності в Україні та країнах ЄС у 2015 році (сформовано автором за даними [26])

[The gender inequality index in Ukraine and the EU in 2015 (compiled by the author based on [26])]

Для повного втілення Україною рекомендацій наглядових органів МОП із питань дискримінації в галузі праці та зайнятості подальшого підсилення потребують національне законодавство та інститути ринку праці. Хоча чинне законодавство й передбачає принцип однакової винагороди за однакову роботу, принцип однакової винагороди за рівноцінну працю, закріплений у Конвенції МОП про однакову винагороду (№ 100), у національному законодавстві про працю повноцінно не реалізований [27].

На сьогодні існують певні детермінанти розривів в оплаті праці, серед яких відмінності в освіті, стажі, розмірах підприємств, професії та середній тривалості робочого дня [27]. Результати проекту "Створення сучасної моделі управління регіональним розвитком ринку праці в Хмельницькій області" Центру соціальних експертиз Інституту соціології НАН України свідчать про те, що серед опитаних чоловіків відсоток тих, хто швидше або цілком задоволений своїм заробітком, дещо вищий, ніж серед жінок (34,7 та 27,9 %, відповідно). Також варто зазначити, що в більшості сфер діяльності, окрім професійної, наукової та технічної діяльності, середній розмір заробітної плати в чоловіків є вищим, ніж у жінок. Особливо суттєво це виявляють у сферах будівництва (середній заробіток чоловіків становить 4 391, а жінок – 2 560 грн), оптової та роздрібною торгівлі, ремонту автотранспортних засобів (4 588 та 2 462 грн, відповідно), а також інформації та телекомунікації (7 100 та 2 940 грн) [28].

В економічній літературі, присвяченій аналізу гендерних відмінностей в оплаті праці, наразі існує три основних пояснення відставання жінок у заробітній платі:

1. Відмінності в людському капіталі між чоловіками та жінками.

2. Гендерна сегрегація, концентрація зайнятих чоловіків і жінок у різних галузях економіки, різних професіях і на різних посадах.

3. Дискримінація жінок на ринку праці [23].

Скорочення гендерного розриву в оплаті праці відбувається серед працівників зі стажем від 20 років і більшого, оскільки більшість із них – це особи передпенсійного віку, які на ринку праці можуть стикатися з упередженим ставленням через вік, незалежно від статі. Результати обстеження заробітної плати на підприємствах також доводять, що вища освіта залишається важливим засобом вирішення проблеми гендерної нерівності в доходах, надаючи жінкам можливість конкурувати на ринку праці та підвищувати свої доходи від зайнятості. Найменші гендерні розриви спостерігають серед осіб із повною вищою освітою (22 %), тоді як серед осіб із середньою освітою розрив в оплаті праці збільшився до 35 % [29].

Про переважання гендерної дискримінації на ринку праці в Україні свідчать дані багатьох соціологічних обстежень, спеціальних моніторингових досліджень, що проводяться організаціями із захисту прав людини та громадськими організаціями, дані звітів Уповноваженого Верховної Ради України із прав людини, а також результати перевірок, проведених Державною службою України з питань праці. Зокрема, у межах перевірок, проведених у 2013 році [29] на 32 тис. підприємств, виявлено 213 випадків порушення трудових прав жінок. Крім того, за даними дослідження МОП, до 10 % реклами у друкованих ЗМІ мають ознаки дискримінації, за результатами аналізу контенту спеціалізованих сайтів із пошуку роботи ця частка підвищилася до 15 %. Від 2 до 14 % респондентів соціологічного обстеження щодо переважання дискримінації за ознакою статі [30] повідомили про випадки особистої дискримінації або дискримінації через їхніх друзів або рідних. Найбільш поширені форми упередженого ставлення пов'язані з дискримінацією під час прийняття на роботу (14 %), нижчою оплатою праці жінок за виконання тієї ж роботи (10 %) та меншою їхньою кількістю в бізнес-колах, порівняно з чоловіками (10 %). Насправді, через табу навколо обговорення цієї теми або через нездатність респондентів визначити факти дискримінації ступінь дискримінації може бути значно вищим [30].

Можливості кар'єрного розвитку для жінок обмежено низкою бар'єрів, які у світовій практиці відомі під назвою "скляна стеля". Відповідно, вищі керівні посади в більшості секторів економічної діяльності зазвичай обіймають чоловіки, як зазначалося, вони також обіймають більшість вищих керівних посад у секторі державного управління. Ключові фактори виникнення "скляної стелі" пов'язано із прихованими практиками дискримінації, зумовленими упередженим корпоративним ставленням до жінок на керівних посадах, а також відсутністю ефективних механізмів просування. Для вирішення цієї проблеми деякі країни ввели гендерні квоти серед топ-менеджерів і директорів правління. Зокрема, квоти для жінок у компаніях, що котируються публічно, було впроваджено в Норвегії (2003), Іспанії (2007), Ісландії та Франції (2010), Бельгії та Італії (2011), Нідерландах (2012), Данії (2013) і Німеччині (2014); водночас, гендерні квоти для державних компаній було впроваджено в Данії (2000), Фінляндії (2004), Ірландії (2006),

Австрії та Словенії (2011), Польщі та Греції (2010). У результаті кількість країн із гендерними квотами в компаніях, що котируються публічно, або в державних компаніях збільшилася із 7 до 24 % протягом 2004 – 2014 рр. [31].

За даними обстеження підприємств в Україні [32], жінки мають більше шансів стати власниками фірм, ніж керувати фірмами на високих посадах. Найменше представництво жінок спостерігають серед мажоритарних власників (лише 12,9 %), однак усі показники дуже подібні до середніх по регіону ЄЦА (Європа та Центральна Азія) (рис. 4).

Рис. 4. Частка жінок серед власників підприємств і топ-менеджменту в Україні у 2013 р., %
[The share of women among company owners and top management in 2013, %]

До 2013 року відсоток фірм із жіночим топ-менеджментом в Україні зменшився із 27,9 до 18,8 %, що є нижчим чи майже на одному рівні з міжнародними показниками. Частка жінок у складі кадрового забезпечення у приватному секторі також скоротилася, але в середньому, як і раніше, залишається на вищому рівні, порівняно з регіоном ЄЦА.

Загалом моделі участі жінок у володінні та топ-менеджменті фірм дуже подібні до особливостей гендерного розподілу ринку праці: жінок більше серед власників у галузі виробництва одягу (61 %) і роздрібної торгівлі (майже 50 %), тоді як жінки становлять лише 31 % серед власників фірм, що виробляють харчові продукти та надають інші послуги (рис. 5).

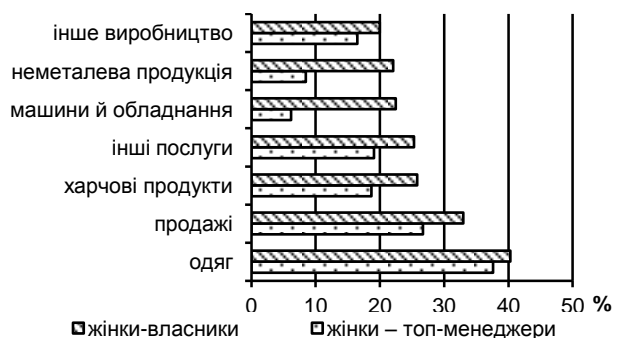

Рис. 5. Жінки серед власників і керівництва фірм в Україні за секторами економіки та розміром фірм у 2013 р. [29]
[Women among company owners and managers in Ukraine based on economy sectors and company size in 2013 [29]]

Ці сектори також відзначаються відносно високим рівнем участі жінок у вищому керівництві: 55,3 % – у секторі одягу, 32 % – у секторі роздрібною торгівлі). "Чоловічі" сектори – це промисловість, виробництво машин та обладнання, а також неметалевих мінеральних продуктів. Крім того, участь жінок є нижчою в топ-менеджменті великих компаній (8,8 % серед керівників фірм зі 100 і більше співробітниками), але їх більше серед керівників невеликих фірм (24,1 % топ-менеджерів у фірмах із 5 – 19 співробітниками) (див. рис. 5) [29].

Якщо розглядати гендерну диверсифікацію українських компаній, слід зазначити, що в нашій країні все ж це питання не поставлено так гостро й актуально, як у країнах ЄС. Компанії, що функціонують на території України у своїх соціальних звітах мало уваги приділяють складу персоналу в розподілі за гендерною ознакою, до того ж декларуючи відсутність дискримінації за статевою ознакою під час наймання на роботу, оплати праці, мотивації, гарантіях і соціальному забезпеченні. Ще одним недоліком соціальних звітів компаній України є відсутність якої-небудь стратегії гендерної диверсифікації загалом. Якщо європейські компанії відображають свою зацікавленість у цьому питанні як у своїх звітах, так і на власних сайтах, то українські підприємства на цьому етапі розвитку не прагнуть створювати стратегію гендерної диверсифікації та спрямовувати свої зусилля на забезпечення гендерної рівності [33].

За таких умов, основними інструментами забезпечення гендерної рівності в контексті корпоративної соціальної відповідальності слід визначити:

1. Розроблення показників гендерної рівності в межах корпоративної соціальної відповідальності. Ці показники мають відображати, як проблеми гендерної рівності пов'язано з управлінням ефективністю співробітників та членів правління; чи враховують питання гендерної рівності в навчанні в межах усієї організації, включаючи керівників та членів правління; чи система винагород та бонусів поєднує цілі з підтримкою інтеграції питань гендерної рівності у стратегічні процеси ухвалення рішень, наприклад, під час вибору ділових партнерів, підбору менеджерів відділів та диференціації продуктів. Вони також мають показувати, яка саме роль зацікавлених сторін у питаннях гендерної рівності та те, як компанія публічно звітує із цих питань [4].

2. Здійснення політики гендерної інтеграції [7]. В ідеалі, компанія має бути зацікавленою здійснювати гендерну інтеграцію, тому що це правильний напрям у стимулюванні розвитку трудових ресурсів у більшому соціальному контексті, у якому працюють співробітники. Визначення впливу внутрішніх операцій у межах корпоративної культури на зовнішні програми чітко визначає, що гендерну інтеграцію не мають розглядати як одиничну або відокремлену від "справжньої" роботи компанії діяльність, а як невід'ємну частину її функціонування. У цьому контексті гендерна інтеграція постає необхідним процесом, який набуває фундаментального значення для всіх заходів компанії. Таке обґрунтування гендерної інтеграції запобігає процесам із її недооцінюванням. Концептуальна структура (рис. 6) описує основні параметри гендерної інтеграції, визначена шляхом здійснення масштабного огляду та консультацій із міжнародними організаціями розвитку [7] та підкреслює, як гендерна рівність у внутрішніх операціях компанії

та її корпоративній культурі може впливати на зовнішні програми та результати.

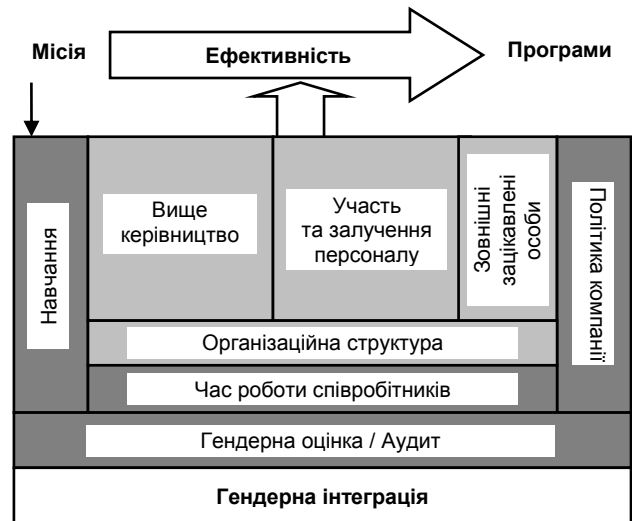

Рис. 6. Концептуальна структура політики гендерної інтеграції компанії (складено автором на основі [7])
 [The conceptual structure of the company gender integration policy (compiled by the author based on [7])]

"Місія" ліворуч означає визначену компанією фундаментальну мету, а стрілка "ефективність" описує, наскільки добре цю мету відображено в діяльності та програмах компанії. Політика гендерної інтеграції впливає з місії, оскільки вона є внутрішнім вираженням зобов'язань організації щодо забезпечення гендерної рівності та перебуває безпосередньо під "ефективністю", оскільки підтримує й підвищує ефективність компанії. Гендерна інтеграція – це невід'ємна складова успішної трансформації цінностей компанії в конкретні дії. Квадрат складових "гендерна інтеграція" із стрілкою містить інструменти, особливості та важелі змін, які є ключовими для успішного процесу забезпечення гендерної рівності. Інструменти, які сприяють інтеграції гендерних питань (показані темно-сірим кольором), формують так званий "фундамент" та "стіни" гендерної інтеграції, показуючи їхню роль у структуруванні й підтримці цього процесу. Організаційні виміри (показані світло-сірим кольором), які потребують та/або перебувають під впливом упровадження політики гендерної інтеграції, згруповані разом як внутрішнє ядро процесу. Запровадження цієї структури має на меті заохочення компаній до впровадження концепції гендерної інтеграції як невід'ємної складової своєї діяльності, зобов'язання дотримуватися стратегії гендерної рівності, а також розуміння того, що потрібно внести або змінити всередині, щоб досягти цілі ззовні. Така структура закладає основи для гендерної інтеграції на підприємстві, наступним кроком за формуванням якої є зміцнення з конкретними та об'єктивними даними відповідної бази напрацювань, що поєднує гендерну інтеграцію й забезпечення внутрішньої гендерної рівності для вищої організаційної та програмної ефективності (рис. 7) [7].

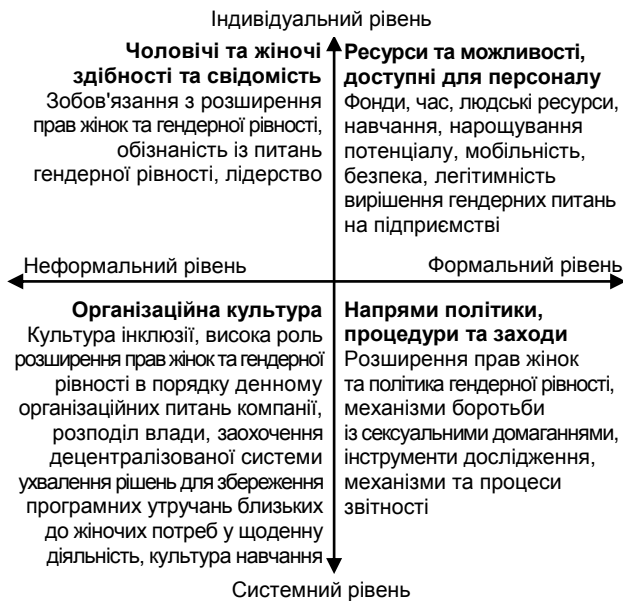

Рис. 7. Рівні політики гендерної інтеграції компанії (складено автором на основі [7])
[The levels of the company gender integration policy (compiled by the author based on [7])]

Здійснення політики гендерної інтеграції передбачає те, що якщо компанія хоче мати вплив на гендерну рівність і трансформувати закріплені соціальні норми через свої програми, вона сама має стати більш гендерно неупередженою. Опис того, як політику компанії слід змінити для ефективного впровадження політики гендерної інтеграції, а також як вона може стати агентом змін у просуванні гендерної рівності, можна відобразити у структурі із чотирьох складових. Верхня половина рис. 7 стосується рівня індивідуальних змін (із боку менеджменту та персоналу), а нижня частина – рівня системних змін. Права частина описує зміни у формальних правилах та політиці, а ліва частина – зміни в неформальних нормах та практиках. Усі квадранти взаємопов'язано: зміна в одному з них приводить до змін у інших. Така структура підкреслює важливість нижнього лівого квадранта, який містить внутрішню культуру підприємства, та складний процес його зміни [7].

Незважаючи на повільний прогрес підприємств у просуванні гендерної рівності, слід зробити висновок, що гендерна інтеграція пропонує корисний підхід до всіх учасників КСВ, які бажають зрозуміти та повідомити про свій прогрес у питаннях рівності чоловіків та жінок, а також у визначенні відповідних зацікавлених сторін для того, щоб цей процес був соціально відповідальним. Це погоджено і з іншими дослідженнями, оскільки деякі автори запевняють, що наша майбутня економіка є більш дружньою до жінок, оскільки праця дедалі більше засновується на соціальному інтелекті, емоціональному лідерстві, комунікації та м'яких навичках [11]. Просування рівної участі жінок у робочій силі надає переваги сім'ям, громадам та суспільству загалом. Особливе значення для ілюстрування впливу гендерної рівності в операціях компанії має оцінювання її корпоративної культури та економічної ефективності. Однак хоча деякі підприємства почали задумуватися над упровадженням системи вимірювання гендерних показників, досі мало уваги приділяють розробленню відповідних інди-

торів для оцінювання взаємозв'язку між гендерною інтеграцією та економічними результатами, що є перспективним напрямом подальших досліджень.

Література: 1. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом та його державами-членами, з іншої сторони [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://comeuroint.rada.gov.ua/komevoint/doccatalog/document?id=562192>. Білецька О. О. Система формування та ефективного забезпечення організаційної культури підприємства : дис. ... канд. екон. наук : спец. 08.00.04 "Економіка та управління підприємствами (за видами економічної діяльності)" / Білецька Олександра Олександрівна ; М-во освіти і науки України, Хмельниць. нац. ун-т. – Хмельницький, 2016. – 230 с. 3. Моїсєєнко Т. Є. Корпоративна соціальна відповідальність в забезпеченні конкурентоспроможності підприємства [Електронний ресурс] / Т. Є. Моїсєєнко, Я. В. Гарбарчук // Ефективна економіка. – 2012. – № 3. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/efek_2012_3_13. 4. CSR and Gender Equality. Rhetoric and Realities: Analysing Corporate Social Responsibility in Europe [Electronic resource]. – Access mode : http://www.isoec.de/ftp/RARE_Flyer_Gender.pdf 5. Amsden A. H. The economics of women and work / A. H. Amsden. – S. l. : Penquin Books, 1980. – P. 81–85. 6. Becker G. S. A treatise on the family / G. S. Becker. – Cambridge, Massachusetts and London, England : Harvard University Press, 1981. – 146 p. 7. Lewis J. The Decline of the Male Breadwinner Model. Implications for Work and Care / J. Lewis // Social Politics. – 2001. – No. 8 (2). – P. 152–169. 8. Lewis J. The adult worker model family, gender equality and care: The search for new policy principles and the possibilities and problems of a capabilities approach / J. Lewis, S. Giullari // Economy and Society. – 2005. – No. 34(1). – P. 76–104. 9. Smith A. An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations [Electronic resource] / A. Smith ; ed. by Edwin Cannan. – London : Methuen & Co., Ltd., 1904. Library of Economics and Liberty. – Access mode : <http://www.econlib.org/library/Smith/SmithWN.html>. 10. Gender Business Case [Electronic resource]. – Access mode : https://gender.bitc.org.uk/sites/default/files/kcfinder/files/Opportunity%20Now/The_Business_Case_for_Opportunity_Now%20Jan%202013.pdf. 11. Gender Equity and Corporate Sustainability [Electronic resource]. – Access mode : https://ssir.org/articles/entry/gender_equity_and_corporate_sustainability. 12. Löfström Å. Gender equality, economic growth and employment [Electronic resource] / Å. Löfström // Swedish Ministry of Integration and Gender Equality. – 2009. – Access mode : https://s3-eu-west-1.amazonaws.com/data.epws.org/DOCUMENTS/WEBSITE2016/EUstudie_sidvis.pdf. 13. Gümbel D. The Influence of Gender Inequality on Economic Growth [Electronic resource] / D. Gümbel // Hausarbeit im Rahmen des Haupteseminars Ökonomie des Geschlechterverhaltens in der Geschichte von Prof. Dr. Batten im SS 2004. – Access mode : http://david-guembel.de/uploads/media/Ausarbeitung_Seminar_Wirtschaftsgeschichte_Gender_Inequality.pdf. 14. The G20 and Gender Equality. How the G20 can advance women's rights in employment, social protection, and fiscal policies [Electronic resource] / OXFAM (2014). – Access mode : http://www.oxfam.org/sites/www.oxfam.org/files/file_attachments/the_g20_and_gender_equality_en.pdf. 15. Canada – Ukraine Free Trade Negotiations / GAC // Global Affairs Canada website. – Access mode : http://www.international.gc.ca/trade-agreements-ac-cords-commerciaux/env/final_ea_canada-ukraine_ee.aspx?lang=eng. 16. Five things to promote gender equality at work [Electronic resource]. – Access mode : <https://www.theguardian.com/women-in-leadership/2016/apr/20/five-things-to-promote-gender-equality-at-work>. 17. Treaty of Amsterdam amending the Treaty on European Union, the Treaties establishing the European Communities and certain related acts, as signed in Amsterdam on 2 October 1997 [Electronic resource]. – Access mode : <http://www.europarl.europa.eu/topics/treaty/pdf/amst-en.pdf>. 18. Статистичний комітет Європейського Союзу – Євростат [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/show.do?dataset=demo_frate&lang=en. 19. Програма гідної праці МОП для України на 2016 – 2019 роки [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---europe/---ro-geneva/---sro-budapest/documents/genericdocument/wcms_470684.pdf. 20. Here's why you should encourage gender equality in your company [Electronic resource]. – Access mode : <https://gethppy.com/hrtrends/heres-why-you-should-encourage-gender-equality-in-your-company>. 21. The Bottom Line: Connecting Corporate Performance and Gender Diversity [Electronic resource] / Catalyst. – New York, NY, 2004. – Access mode : <http://www.catalyst.org>. 22. The Rise of Gender Capitalism [Electronic resource]. – Access mode : https://ssir.org/articles/entry/the_rise_of_gender_capitalism. 23. Цілі сталого розвитку: Україна : національна доповідь [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://menr.gov.ua/files/docs/Національна%20доповідь%20ЦР%20України_липень%202017%20ukr.pdf.

24. The Global Gender Gap Report [Electronic resource]. – Access mode : http://www3.weforum.org/docs/WEF_GGGR_2017.pdf. 25. Gender Development Index [Electronic resource]. – Access mode : <http://hdr.undp.org/en/composite/GDI>. 26. Gender Inequality Index [Electronic resource]. – Access mode : <http://hdr.undp.org/en/composite/GII>. 27. Жінки у радах директорів [Електронний ресурс] / Міжнародна спілка жінок у корпоративному секторі. Fortune Global 200 – 2004 – 2014, серпень 2015 року. – Режим доступу : <http://globewomen.org/CWDInet/?p=210>. 28. Матеріали круглого столу "Створення сучасної моделі управління регіональним розвитком ринку праці в Хмельницькій області" 23 листопада 2016 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://rynok-pratsi.com.ua/biblioteka/materiali-proektu/153-kruglij-stil-prezentatsiya-rezultativ-situatsijnogo-analizu-rinku-pratsi-u-khmelnietskij-oblasti>. 29. Аналітичне дослідження з питань участі жінок у складі робочої сили України / Український центр соціальних реформ та ЮНФПА в Україні. – Київ, 2014. – С. 136–137. 30. Оцінка гендерних питань в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.nas.gov.ua/siaz/Ways_of_development_of_Ukrainian_science/article/16094.027.pdf. 31. Международная конференция труда, 2014 г. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---ed_norm/---relconf/documents/meetingdocument/wcms_240148.pdf. 32. Острищенко Ю. В. Гендерне бюджетування на місцевому рівні як інструмент підвищення ефективності використання бюджетних коштів / Ю. В. Острищенко, Н. М. Корнієнко // Економіка розвитку. – 2015. – № 3 (75). – С. 12–27. 33. Улучшение измерения гендерного разрыва в оплате труда в Эстонии // Европейская экономическая комиссия [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://www.unecsc.org/fileadmin/DAM/stats/documents/ece/ces/ge.30/2014/mtg_1/10_EST_R.pdf.

References: 1. Uhoda pro Asotsiatsiiu mizh Ukrainoiu, z odniiєї storony, ta Yevropeiskym Soюзom ta yoho derzhavamy-chlenam, z inshoi storony [Electronic resource]. – Access mode : <http://comeuroint.rada.gov.ua/komevoint/doccatalog/document?id=56219>. 2. Biletska O. O. *Systema formuvannia ta efektyvnoho zabezpechennia orhanizatsiinoi kultury pidpriemstva* [The System of Formation and Effective Provision of the Enterprise Organizational Culture] : dis. ... kand. ekon. nauk: spets. 08.00.04 "Ekonomika ta upravlinnia pidpriemstvamy (za vydamy ekonomichnoi diialnosti)" / Biletska Oleksandra Oleksandrivna ; M-vo osvity i nauky Ukrainy, Khmelnyts. nats. un-t. – Khmelnytskyi, 2016. – 230 p. 3. Moiseienko T. *Korporatyna sotsialna vidpovidalnist v zabezpechenni konkurentospromozhnosti pidpriemstva* [Corporate social responsibility in providing enterprise competitiveness] [Electronic resource] / T. Moiseienko, Ya. Harbarchuk // Efektyvna ekonomika. – 2012. – No. 3. – Access mode : http://nbuv.gov.ua/UJRN/efek_2012_3_13. 4. CSR and Gender Equality. Rhetoric and Realities: Analysing Corporate Social Responsibility in Europe [Electronic resource]. – Access mode : http://www.isoef.com/ftp/RARE_Flyer_Gender.pdf. 5. Amsden A. H. The economics of women and work / A. H. Amsden. – S. 1. : Penquin Books, 1980. – P. 81–85. 6. Becker G. S. A treatise on the family / G. S. Becker. Cambridge, Massachusetts and London, England : Harvard University Press, 1981. – 146 p. 7. Lewis J. The Decline of the Male Breadwinner Model. Implications for Work and Care / J. Lewis // Social Politics. – 2001. – No. 8 (2). – P. 152–169. 8. Lewis J. The adult worker model family, gender equality and care: The search for new policy principles and the possibilities and problems of a capabilities approach / J. Lewis, S. Giullari // Economy and Society. – 2005. – No. 34 (1). – P. 76–104. 9. Smith A. An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations [Electronic resource] / A. Smith ; ed. by Edwin Cannan. – London : Methuen & Co., Ltd., 1904. Library of Economics and Liberty. – Access mode : <http://www.econlib.org/library/Smith/smWN.html>. 10. Gender Business Case [Electronic resource]. – Access mode : https://gender.bitc.org.uk/sites/default/files/kcfinder/files/Opportunity%20Now/The_Business_Case_for_Opportunity_Now%20Jan%202013.pdf. 11. Gender Equity and Corporate Sustainability [Electronic resource]. – Access mode : https://ssir.org/articles/entry/gender_equality_and_corporate_sustainability. 12. Löfström Å. Gender equality, economic growth and employment [Electronic resource] / Å. Löfström // Swedish Ministry of Integration and Gender Equality. – 2009. – Access mode : https://s3-eu-west-1.amazonaws.com/data.epws.org/DOCUMENTS/WEBSITE2016/EUstudie_sidvis.pdf. 13. Gumbel D. The Influence of Gender Inequality on Economic Growth [Electronic resource] / D. Gumbel // Hausarbeit im Rahmen des Haupteseminars Ökonomie des Geschlechterverhaltens in der Geschichte von Prof. Dr. Batten im SS 2004. – Access mode : http://davidguembel.de/uploads/media/Ausarbeitung_Seminar_Wirtschaftsgeschichte_Gender_Inequality.pdf. 14. The G20 and Gender Equality. How the G20 can advance women's rights in employment, social protection, and fiscal policies [Electronic resource] / OXFAM (2014). – Access mode : http://www.oxfam.org/sites/www.oxfam.org/files/file_attachments/the_g20_and_gender_equality_en.pdf. 15. Canada – Ukraine Free Trade

Negotiations / GAC // Global Affairs Canada website. – Access mode : http://www.international.gc.ca/trade-agreements-ac-cords-commerciaux/env/final_ea-canada-ukraine_ee.aspx?lang=eng. 16. Five things to promote gender equality at work [Electronic resource]. – Access mode : <https://www.theguardian.com/women-in-leadership/2016/apr/20/five-things-to-promote-gender-equality-at-work>. 17. Treaty of Amsterdam amending the Treaty on European Union, the Treaties establishing the European Communities and certain related acts, as signed in Amsterdam on 2 October 1997 [Electronic resource]. – Access mode : <http://www.europarl.europa.eu/topics/treaty/pdf/amst-en.pdf>. 18. Eurostat [Electronic resource]. – Access mode : http://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/show.do?dataset=demo_frate&lang=en. 19. *Prohrama hidnoi pratsi MOP dlia Ukrainy na 2016 – 2019 roky* [ILO Decent Work Program for Ukraine for 2016 – 2019] [Electronic resource]. – Access mode : http://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---europe/---ro-geneva/---sro-budapest/documents/genericdocument/wcms_470684.pdf. 20. Here's why you should encourage gender equality in your company [Electronic resource]. – Access mode : <https://gethppy.com/hrtrends/heres-why-you-should-encourage-gender-equality-in-your-company>. 21. The Bottom Line: Connecting Corporate Performance and Gender Diversity [Electronic resource] / Catalyst. – New York, NY, 2004. – Access mode : <http://www.catalyst.org>. 22. The Rise of Gender Capitalism [Electronic resource]. – Access mode : https://ssir.org/articles/entry/the_rise_of_gender_capitalism. 23. Tsili stalo ho rozvytku: Ukraina : natsionalna dopovid [Electronic resource]. – Access mode : [https://menr.gov.ua/files/docs/Natsionalna%20dopovid%20\(CP%20Ukrainy%20lipen%202017%20ukr.pdf](https://menr.gov.ua/files/docs/Natsionalna%20dopovid%20(CP%20Ukrainy%20lipen%202017%20ukr.pdf). 24. The Global Gender Gap Report [Electronic resource]. – Access mode : http://www3.weforum.org/docs/WEF_GGGR_2017.pdf. 25. Gender Development Index [Electronic resource]. – Access mode : <http://hdr.undp.org/en/composite/GDI>. 26. Gender Inequality Index [Electronic resource]. – Access mode : <http://hdr.undp.org/en/composite/GII>. 27. Zhinky u radakh dyrektoriu [Electronic resource] / Mizhnarodna spilka zhinko u korporativnomu sektori Fortune Global 200 – 2004 – 2014, August, 2015. – Access mode : <http://globewomen.org/CWDInet/?p=210>. 28. Materialy kruhloho stolu "Stvorennia suchasnoi modeli upravlinnia regionalnym rozvytkom rynku pratsi v Khmelnytskii oblasti", 23 lystopada 2016 roku [Electronic resource]. – Access mode : <http://rynok-pratsi.com.ua/biblioteka/materiali-proektu/153-kruglij-stil-prezentatsiya-rezultativ-situatsijnogo-analizu-rinku-pratsi-u-khmelnietskij-oblasti>. 29. *Analitychne doslidzhennia z pytan uchasti zhinko u sklady robochoi syly Ukrainy* [Analytical Studies on the Share of women in the labor force of Ukraine] / Ukrainysky Tsentr Sotsialnykh Reform ta UNFPA v Ukraini. – Kyiv, 2014. – P. 136–137. 30. *Otsinka hendernykh pytan v Ukraini* [Assessment of gender issues in Ukraine] [Electronic resource]. – Access mode : http://www.nas.gov.ua/siaz/Ways_of_development_of_Ukrainian_science/article/16094.027.pdf. 31. *Mezhdunarodnaya Konferentsiya Truda, 2014* [Electronic resource]. – Access mode : http://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---ed_norm/---relconf/documents/meetingdocument/wcms_240148.pdf. 32. *Ostrishchenko Yu. V. Henderne biudzhetuвання na mistsevomu rivni yak instrument pidvyshchennia efektyvnosti vykorystannia biudzhetykh koshtiv* [Gender budgeting on the local level as the instrument for enhancement of budget funds use efficiency] / Yu. V. Ostrishchenko, N. M. Korniienko // Ekonomika rozvytku. – 2015. – No. 3 (75). – P. 12–27. 33. *Uluchshenie izmereniya gendernogo razryva v op-late truda v Estonii* // Evropeyskaya ekonomicheskaya komissiya [Electronic resource]. – Access mode : https://www.unecsc.org/fileadmin/DAM/stats/documents/ece/ces/ge.30/2014/mtg_1/10_EST_R.pdf.

Інформація про автора

Курій Лілія Олександрівна – канд. екон. наук, науковий співробітник науково-дослідної частини Хмельницького національного університету (вул. Інститутська, 11, м. Хмельницький, Україна, 29016, e-mail : liliyakuriy@ukr.net).

Інформація об авторе

Курій Лилия Александровна – канд. екон. наук, научный сотрудник научно-исследовательской части Хмельницкого национального университета (ул. Институтская, 11, г. Хмельницкий, Украина, 29016, e-mail: liliyakuriy@ukr.net).

Information about the author

L. Kurii – PhD in Economics, researcher of the Scientific and Research Department of Khmelnytskyi National University (11 Instytutska St., Khmelnytskyi, Ukraine, 29016, e-mail: liliyakuriy@ukr.net).

Стаття надійшла до ред.
18.12.2017 р.

ЕКОНОМІКА РОЗВИТКУ

ЭКОНОМИКА РАЗВИТИЯ

ECONOMICS OF DEVELOPMENT

Поштова адреса

засновника:

61166, Україна, м. Харків, просп. Науки, 9-А

Головний редактор **В. С. Пономаренко**

Конт. телефон: (057) 702-03-04

Заступник головного редактора **А. А. Пилипенко**

Конт. телефон: (057) 702-18-30 (дод. 3-07)

E-mail: aapil@ukr.net

Науковий редактор **І. В. Гонтарева**

Конт. телефон: (057) 702-18-34

E-mail: ed@hneu.edu.ua

Відповідальний редактор **М. М. Оленич**

Конт. телефон: (057) 702-07-38

E-mail: vydav@hneu.edu.ua

Поштова адреса

редакції:

61166, Україна, м. Харків, пров. Інженерний, 1-А, 1 під'їзд

E-mail: vydav@hneu.edu.ua

Конт. тел. (057) 702-07-28 (дод. 2-57)

Редактори: **О. Г. Доценко, З. В. Зобова**

Випусковий редактор **О. С. Новицька**

Комп'ютерне верстання **О. С. Вяткіної**

Підп. до друку 22.12.2017 р. Формат 60 × 90 1/8. Папір офсетний.

Ум. друк. арк. 12,5. Обл.-вид. арк. 15,75. Зам. № 1819. Наклад 100 прим.

**Свідоцтво видавця про внесення суб'єкта видавничої справи до Державного реєстру
ХК № 76 від 20.02.2003 р.**

Для листів – 61050, Харків, а/с 870

Виготівник – ФОП Здоренко М. І., Україна, 61136, м. Харків, вул. Гвардійців Широнінців, 50, корп. В, к. 21